

ISSN 1992-4437

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 1 (23), 2015

Київ 2015

Внесено до переліку наукових фахових видань ВАК України з юридичних наук:
Постанова президії ВАК України
від 26.01.2011 № 1-05/1

*Схвалено до друку науковою радою ДНДЕКЦ МВС України
(протокол від 10 червня 2015 року № 46)
Схвалено до друку Вченою радою НАВС
(протокол від 26 травня 2015 року № 11)*

Редакційна рада:

Сакал В.М. (голова) — заступник Міністра внутрішніх справ України, нач. ГСУ МВС України;
В.В. Черней — ректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф.; **О.А. Федотов** (заст. голови) — нач. Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центру МВС України, канд. юрид. наук; **С.С. Чернявський** — проректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф.

Редакційна колегія:

В.В. Черней — ректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф. (головний редактор);
В.П. Бахін — д-р юрид. наук, проф. (Нац. ун-т держ. податкової служби України); **О.М. Головко** — д-р юрид. наук, проф. (Харк. нац. ун-т внутр. справ); **В.Г. Гончаренко** — акад. Нац. акад. правових наук України, д-р юрид. наук, проф. (Акад. адвокатури України); **О.М. Джужа** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **А.В. Іщенко** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **Н.І. Клименко** — д-р юрид. наук, проф. (Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка); **С.Ф. Константінов** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **В.П. Черних** — д-р фармацевт. наук, д-р хім. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Нац. фармацевт. ун-т); **В.Д. Сущенко** — канд. юрид. наук, проф., засл. юрист України (Нац. акад. внутр. справ); **І.П. Красюк** — канд. юрид. наук, засл. юрист України; **Б.Б. Теплицький** — перший заст. нач. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **В.М. Зайцев** — нач. лаб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **О.П. Яковенко** — заст. нач. лаб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **В.С. Печніков** — наук. співроб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **С.С. Барташук** (відп. секр.) — наук. співроб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України).

Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / [голов. ред. В.В. Черней] / ДНДЕКЦ МВС К82 України; НАВС. — К. : ПК «Типографія від «А» до «Я», 2015. — № 1 (23). — 181 с. : іл.

Містить праці з теоретичних, методичних, нормативно-правових, практичних, історичних, організаційних проблем судової експертизи та криміналістики. На сторінках вісника відображено матеріали багатого передового досвіду проведення криміналістичних досліджень, інтегровано все нове, що з'являється в галузі науки криміналістики.

Для фахівців з питань судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів із залобігання, виявлення, розкриття й розслідування злочинів та інших правопорушень, а також науковців, викладачів, аспірантів і студентів юридичних навчальних закладів.

УДК 343.9
ББК 67.99 (4Укр) 94

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Грібов М.Л.

Співвідношення криміналістичної та оперативно-розшукової тактики6

Клименко Н.І.

Азіатська мережа судових експертних установ
(Asian Forensic Sciences Net Work – AFSN)14

Федотов О.А.

Поняття суб'єктів протидії тероризму в Україні19

Смерницький Д.В.

Інформаційне забезпечення науково-технічної діяльності24

Сопільник Р.Л.

Експертне забезпечення правосуддя у контексті сучасних
євроінтеграційних процесів в Україні39

Юсупов В.В.

Криміналістичні періодичні видання на початку ХХ століття в Україні45

Пясковський В.В.

Загальні умови планування розслідування насильницьких
правопорушень, учинених щодо неповнолітніх51

Чичиркін А.О.

Поняття і суть взаємодії слідчого з працівниками експертних підрозділів . .57

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Файнзільберг Л.С., Корчинська З.А., Семергей М.О.

Програмно-технічний комплекс для дослідження нового методу
біометричної ідентифікації особи за фазовим портретом
електрокардіограми63

Кофанов А.В.

Недоліки психолого-правової (професійної) підготовки
судового експерта як передумови виникнення експертних помилок72

Щербакова Г.В.

Криміналістична характеристика злочинів, вчинених неповнолітніми79

Ольховенко С.І.

Сучасний стан судової експертизи та можливості
її використання у розслідуванні злочинів85

Василевич А.Б., Балобан А.П.

Влияние работы системы противоподымной защиты
на процесс развития пожара89

Заруцький В.А.

Автоматизація проведення експертних досліджень93

Коліса Я.Ю.

Взаємодія служб у боротьбі з кіберзлочинністю99

Кононенко Н.О.

Особливості використання спеціальних знань під час розслідування хуліганства, вчиненого при проведенні спортивно-масового заходу103

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

Сопільник Л.І.

Ідентифікація за допомогою райдужної оболонки і сітківки ока108

Меленевська З.С., Шпакович Н.Г.

Судове почеркознавство: проблеми і перспективи розвитку113

Нечеснюк М.В., Кулік А.В.

Щодо призначення органами досудового розслідування та судового слідства підрозділам Експертної служби МВС України судової економічної експертизи бухгалтерського та податкового обліку121

Заблоцький І.Є., Мороз С.А.

Загальні та окремі ознаки, які використовують при проведенні почеркознавчої експертизи підписів125

Терешкевич А.І.

Застосування методу моделювання в Експертній службі МВС України131

Пугаченко О.Ю., Загризла Н.О.

Виявлення цукрів у саморобних вибухових речовинах і продуктах їх вибухового перетворення135

Бухонський С.О., Кобик С.М.

Особливості дослідження слідів розпилу деревини, утворених ланцюговими пилами140

Анисимцев О.И., Мамонов Е.В.

Проблемные вопросы функционирования взрывотехнических подразделений Экспертной службы МВД Украины147

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Гриневич Д.П., Бондарь М.С.

Электрохимическое травление как один из методов исследования идентификационных маркировок транспортных средств150

Луцїєнко О.О.

Особливості виявлення слідів рук на важелях від ручних гранат із застосуванням методів, які дозволяють подальше виділення ДНК-профілів157

Кузьменко М.М.

Графічне оформлення обстановки під час огляду місця пожежі164

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Чисников В.Н.

Профессор В.Л. Русецкий – один из пионеров
отечественной криминалистики

(к 135-летию со дня рождения и 90-летию со дня смерти)170

До уваги авторів!180

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 343.98:343.974

М.Л. Грібов, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри оперативно-пошукової роботи та документування факультету підготовки фахівців для спеціальних підрозділів Національної академії внутрішніх справ

СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ТАКТИКИ

Обґрунтовано актуальність дослідження питань співвідношення криміналістичної та оперативно-розшукової тактики. Проаналізовано різні підходи до визначення поняття криміналістичної тактики. З урахуванням результатів останніх наукових досліджень сформульовано авторське визначення оперативно-розшукової тактики. З метою створення теоретичного підґрунтя для розроблення концепції тактики діяльності оперативних підрозділів у межах кримінального процесу проведено порівняльний аналіз змісту криміналістичної та оперативно-розшукової тактики. Визначено ознаки, що об'єднують, та особливості, які розмежовують ці два види тактики.

Ключові слова: криміналістична тактика, оперативно-розшукова тактика, кримінальний процес, оперативно-розшукова діяльність.

Обоснована актуальность исследования вопросов соотношения криминалистической и оперативно-разыскной тактики. Проведен анализ разных подходов к определению понятия криминалистической тактики. С учетом результатов последних научных исследований сформулировано авторское определение оперативно-разыскной тактики. С целью создания теоретического основания для разработки концепции тактики деятельности оперативных подразделений в рамках криминального процесса проведен сравнительный анализ содержания криминалистической и оперативно-разыскной тактики. Определены объединяющие признаки и особенности, разделяющие эти два вида тактики.

The paper studies the correlation of criminal investigation tactics and operational and search tactics.

It analyses different approaches to the definition of investigation tactics and suggests its own scientifically grounded definition.

The paper presents the results of comparative analysis of similarities and discrepancies of investigation tactics and operational and search tactics.

З прийняттям у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) суб'єкти оперативно-розшукової діяльності (далі — ОРД) набули повноважень за дорученням слідчого, прокурора проводити слідчі (розшукові) дії, зокрема негласні. Як свідчать результати аналізу норм законів і підзаконних нормативно-правових актів та практики їх застосування, негласні слідчі (розшукові) дії (далі — НСРД) за своїм змістом збігаються з аналогічними оперативно-розшуковими заходами (далі — ОРЗ), проводяться із застосуванням тотожних методів пізнання події злочину та з використанням тих самих засобів у тому самому режимі таємності. Проте ОРЗ і НСРД суттєво відрізняються між собою за сферами застосування та правовим режимом здійснення, а саме за:

- метою та завданнями проведення;
- фактичними та юридичними (правовими) підставами проведення;
- правовим статусом суб'єктів їх провадження (якщо їх проводять оперативні працівники, то вони мають статус слідчого) і за характером правовідносин, що виникають під час їх здійснення;
- процесуальним значенням отриманих результатів;
- об'єктом, формами та методами відомчого контролю і прокурорського нагляду за їх здійсненням [1; 2].

Водночас питання співвідношення тактики ОРЗ і НСРД досі не порушувалися.

Тактику слідчих дій традиційно досліджують у межах криміналістики, а оперативно-розшукова тактика є предметом вивчення теорії ОРД. У зв'язку з цим виникає суто практичне запитання стосовно того, положеннями якої науки мають керуватися оперативні працівники під час виконання доручень слідчого, прокурора на проведення НСРД.

Метою статті є визначення співвідношення змісту криміналістичної та оперативно-розшукової тактики щодо створення теоретичного підґрунтя для розроблення концепції тактики діяльності оперативних підрозділів у межах кримінального процесу.

Досягнення означеної мети передбачає розкриття змісту криміналістичної та оперативно-розшукової тактики, проведення порівняльного аналізу.

Сьогодні у криміналістиці немає єдності поглядів щодо визначення поняття та змісту криміналістичної тактики. Відмінності підходів до їх розуміння спостерігаються як у працях вчених радянської доби, так і у працях сучасних дослідників: Г.В. Арцишевського, Н.П. Ахтирської, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, І.Є. Биховського, О.М. Васильєва, В.К. Весельського, А.Ф. Волобуєва, С.А. Голунського, А.В. Дулова, А.В. Іщенко, Н.С. Карпова, І.І. Когутича, В.І. Комісарова, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмичова, Г.М. Мінковського, С.П. Мітрічева, П.Д. Нестеренка, М.А. Погорецького, В.І. Попова, Л.Д. Самигіна, В.А. Саса, Н. А. Селіванова, Д.Б. Сергєєвої, А.В. Соловійова, А.Г. Філіпова, К.О. Чаплинського, М.П. Шаламова, В.Ю. Шепітька, О.Р. Шляхова, М.А. Якубовича та інших.

Комплексний аналіз досягнень цих науковців дає підстави погодитися з позицією М.А. Погорецького та Д.Б. Сергєєвої, які у 2012 році систематизували та уза-

гальнили теоретичний доробок попередників і аргументовано довели, що криміналістичну тактику слід розглядати у двох аспектах: як спосіб практичної діяльності слідчого, прокурора та захисника, спрямованої на виконання ними відповідних процесуальних функцій, а також як розділ науки криміналістики. Криміналістична тактика як спосіб практичної діяльності, на думку вчених, — це сукупність тактичних прийомів, вироблених криміналістичною наукою, які слідчий, прокурор і захисник використовують для здійснення ними тактичного впливу на психіку об'єкта, спрямованого на подолання протидії, яку він чинить (прямої, прихованої, потенційної, уявної тощо), або на спонукання його до певних дій в їх інтересах (за відсутності явної протидії), з метою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства. Криміналістична тактика як розділ криміналістики — це система наукових положень і рекомендацій, вироблених криміналістичною наукою щодо використання слідчим, прокурором і захисником тактичних прийомів для здійснення ними тактичного впливу на психіку об'єкта, спрямованого на подолання протидії, яку він чинить (прямої, прихованої, потенційної, уявної тощо), або на спонукання його до певних дій в їх інтересах (за відсутності явної протидії), з метою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства [3].

Аналіз наукових праць, у яких досліджено питання тактики ОРД [4, с. 104; 5, с. 64; 6, с. 9; 7; 8; 9, с. 4; 10, с. 8; 11, с. 148—150; 12, с. 198; 13, с. 669; 14], свідчить як про схожість позицій вчених щодо визначення елементів змісту оперативно-розшукової тактики, так і про відсутність єдиних підходів до формулювання її поняття. Зокрема, в основу визначення тактики покладено різні категорії (мислення, прийоми та способи, наукові положення та рекомендації, суб'єктивне відображення об'єктивних процесів, самостійна частина ОРД тощо); по-різному сформульовано або взагалі не зазначено її функції, юридичні засади, суб'єктів; по-різному пов'язано її елементи. Не вдаючись до критики окремих формулювань оперативно-розшукової тактики, доцільно навести результати проведеного аналізу суті цього поняття.

Тактика є складовою тих видів людської діяльності, суб'єкти яких, виконуючи свої функції, стикаються з фактичним або ймовірним опором певних сил (суперників, супротивників, ворогів, конкурентів тощо) [14; 15]. Тактика виконує функцію запобігання такому опору, його подолання або нейтралізації. Реалізація цього завдання в ОРД здійснюється через певні дії оперативних працівників, які є продуктом їх творчої розумової діяльності. Тому слід погодитися з думкою вчених, які до основ оперативно-розшукової тактики зараховують такі психічні процеси, як сприйняття [5, с. 64] та мислення [13, с. 669] оперативного працівника. Водночас оперативно-розшукова тактика має ґрунтуватися і на інших психічних процесах — уяві та пам'яті. Без уяви не можна змодельовати майбутні події, передбачити ймовірну поведінку інших людей та спланувати свої дії, без пам'яті — урахувати практичний досвід, а саме ці завдання є важливими складовими тактики. Як зазначає Д.Й. Никифорчук, тактика визначає як розумову діяльність (інтелектуальні операції) з передбачення розвитку майбутніх подій знання і досвід оперативного працівника [12, с. 198].

За результатами аналізу поглядів науковців, які досліджували питання оперативно-розшукової тактики, можна стверджувати, що під час розумових операцій (з метою прийняття рішень про власну лінію поведінки) оперативні працівники вико-

ристовують не лише результати власного аналізу та оцінки оперативно-розшукової ситуації, а й систему наукових положень і рекомендацій з оперативно-тактичного планування та досвід проведення оперативно-розшукових заходів.

Загалом аналіз оперативно-розшукової ситуації передбачає виокремлення та вивчення її складових. До їх числа вчені відносять сили, якість і поведінку протилежної сторони, власні можливості суб'єктів ОРД. Водночас до змісту оперативно-розшукової ситуації варто зараховувати й елементи, які хоча й не пов'язані із суб'єктами та об'єктами ОРЗ, але мають важливе значення для вироблення лінії поведінки та обрання певних засобів отримання потрібного результату. Це соціальні, кримінологічні, фізичні, географічні та інші умови й обставини, в яких проводиться діяльність.

Аналіз оперативно-розшукової ситуації також є підґрунтям її оцінки та моделювання різних варіантів розвитку подій. Тобто фактично відбувається тактичне оперативно-розшукове прогнозування [16], результати якого використовують для визначення засобів діяльності (приймів, способів, знарядь) та особливостей їх застосування, тобто для оперативно-тактичного планування.

Перехід теоретичної (розумової) діяльності у практичну площину відбувається у процесі реалізації планів. При цьому суб'єкти ОРД використовують як заплановані засоби діяльності (прийоми, способи, знаряддя), так і ті, що застосовуються у зв'язку зі змінами оперативно-розшукової ситуації. Названі прийоми та способи становлять основу будь-яких ОРЗ [9, с. 4]. Ці прийоми (способи) можуть бути елементами зазначеної вище системи наукових положень і рекомендацій. Проте вони можуть і не мати під собою наукового підґрунтя, а бути винайденими та успішно апробованими практикою. Як зазначав Р.К. Безруких, оперативно-тактичні норми та рекомендації у концентрованому вигляді відображають основні висновки із багатого практичного досвіду оперативних підрозділів [4, с. 64].

Перехід теоретичної (розумової) діяльності у практичну площину зумовлює потребу в юридичній оцінці дій оперативних працівників: тактичне прогнозування та планування не можуть завдати шкоди правам і свободам громадян, а втілення в життя задумів оперативних працівників, звичайно, може. Тому дії оперативних працівників з подолання опору діяльності, що засновані на результатах інтелектуальних операцій, мають виконуватися лише в межах, дозволених законом, і виключно для досягнення мети та виконання завдань ОРД. Лише у такому разі тактику можна вважати оперативно-розшуковою, а відповідні дії оперативних працівників — законними.

Отже, оперативно-розшукова тактика — це система інтелектуальних (розумових) операцій і практичних дій суб'єктів ОРД із запобігання ймовірному опору, а також подолання або нейтралізації фактичного опору власній діяльності з виконання юридичних обов'язків і реалізації прав, передбачених законом. При цьому підґрунтям зазначених інтелектуальних (розумових) операцій має бути система положень, вироблених наукою. Тобто оперативно-розшукова тактика як і криміналістична може розглядатися у двох аспектах: як практична діяльність і як розділ відповідної науки (теорії ОРД). Особливістю оперативно-розшукової тактики як системи наукових положень є те, що вона ґрунтується насамперед на вивченні практики. Такий підхід відповідає баченню і теоретиків (М.А. Шматов розглядає ОРД як джерело становлення та розвитку її теорії [17, с. 6]), і практиків (А.Є. Івахін

та П.Я. Пригунов вважають, що в ОРД найважливішою є практика, на основі аналізу якої розробляють правила проведення певних заходів, а також теорія, розвиток якої нерозривно пов'язаний з практичною діяльністю [18, с. 4]).

З огляду на визначення оперативно-розшукової тактики як засобу запобігання (нейтралізації, подолання) ймовірному опору діяльності суб'єктів ОРД важливим елементом дослідження тактики ОРЗ і відповідних негласних слідчих (розшукових) дій є вивчення конспірації злочинної діяльності [19, с. 56], адже її вважають засобом протидії роботі правоохоронних органів із запобігання злочинам, їх виявлення, припинення та розкриття [20, с. 30].

Науковці здебільшого розглядають конспірацію як принцип оперативно-розшукової, розвідувальної та контррозвідувальної роботи відповідних державних органів. Водночас проведене дослідження [21] надає вагомі підстави для висновку про те, що у широкому розумінні конспірацію слід розглядати як систему заходів, суб'єктом яких є таємно створена організація. Метою конспірації є приховування факту існування цієї організації, змісту її фактичної діяльності та персональних даних членів, завданням — створення в іншій стороні хибних переконань про відсутність змови та дій з реалізації її мети. Дії суб'єктів конспірації передбачають охорону таємниці та дезінформацію супротивника.

У структурі конспірації можна виокремити два взаємопов'язаних блоки: перший — запобігання витоку даних про злочинну діяльність і причетних до неї людей, другий — дезінформація приватних і посадових осіб.

До першого блоку можна віднести організацію структури злочинного формування (В.П. Бахін і Н.С. Карпов слушно зауважують, що організовані злочинні співтовариства будуються за принципом органів розвідки, який забезпечує їх невикриваність, а у випадку «провалу» будь-якої окремої частини (найчастіше, безпосередніх виконавців) — мінімізацію витрат і швидке відновлення структури організації [15, с. 123]), збереження таємниці його членами, а також режимні та контррозвідувальні заходи.

Контррозвідувальні заходи можуть бути диференційовані за трьома основними напрямками:

- запобігання введенню до злочинного формування, а також виявлення вже введених туди оперативних працівників чи осіб, які з ними співпрацюють;
- протидія оперативно-технічним заходам правоохоронних органів;
- протидія візуальному спостереженню за членами організованого злочинного формування.

ОРД здійснюється переважно негласними методами, а отже, конспірація є основним засобом протидії ОРЗ. Водночас протидія досудовому розслідуванню може активно здійснюватися й іншими способами, оскільки протидія сторін переходить у відкриту фазу (наприклад, вплив на посадових осіб, уповноважених прийняти рішення у кримінальному провадженні, через підкуп, шантаж (у тому числі адміністративний тиск), фізичне усунення, а також викрадення та/або знищення отриманих слідством доказів тощо).

Ще однією особливістю, яка відрізняє криміналістичну тактику від оперативно-розшукової, є тактичний вплив суб'єкта на психіку об'єкта з метою спонукання його до певних вольових дій, зумовлених вирішенням завдань кримінального судочинства (для слідчих (розшукових) дій, під час проведення яких не може бути

протидії, предметом дослідження слід вважати не тактику, а методику, алгоритм). Окремі ОРЗ (оперативне опитування, оперативна установка, оперативне впровадження, оперативна комбінація тощо) дійсно передбачають вплив суб'єкта на психіку об'єкта для досягнення потрібного результату. Проте інші ОРЗ, зокрема такі, що за змістом збігаються з відповідними НСРД (візуальне спостереження за особою, річчю або місцем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; зняття інформації з електронних інформаційних систем тощо), взагалі не передбачають контактів суб'єктів і об'єкта. Завдяки використанню засобів конспірації ОРД останній взагалі не має здогадуватися, що його дії вивчають і фіксують правоохоронці. Водночас об'єкти ОРЗ з огляду на власну злочинну діяльність усвідомлюють, що вони становлять інтерес для правоохоронних органів, а тому часто вживають заходів конспірації.

Ще однією відмінністю криміналістичної тактики є те, що її застосовують під час провадження слідчої діяльності (слідча тактика), діяльності із захисту (тактика захисту), діяльності з обвинувачення (тактика обвинувачення) [3]. Оперативно-розшукову тактику застосовують лише у межах ОРД та, як свідчить сучасна практика, у межах НСРД як окремого спектру слідчої діяльності.

Отже, спільними ознаками криміналістичної та оперативно-розшукової тактики є:

- наявність суб'єкта та об'єкта, що мають протилежні інтереси;
- завдання суб'єкта, що передбачає подолання протидії об'єкта (реальної чи ймовірної) або спонукання його до певних дій (за відсутності явної протидії);
- розгляд обох тактик у двох аспектах: як способу практичної діяльності та як розділу відповідної науки.

Основним критерієм розмежування криміналістичної та оперативно-розшукової тактики є їх призначення для обслуговування двох взаємопов'язаних, але різних державно-правових інститутів: кримінального процесу та ОРД. Тому суб'єктами криміналістичної тактики можуть бути слідчий, прокурор, захисник, а також працівники уповноважених оперативних підрозділів (при виконанні доручень слідчого, прокурора), а суб'єктами оперативно-розшукової тактики — винятково суб'єкти ОРД. У частині проведення НСРД криміналістична тактика має бути сформована на основі оперативно-розшукової тактики з урахуванням мети, завдань та юридичних умов слідчої діяльності.

Додатковим критерієм розмежування змісту досліджуваних понять є те, що оперативно-розшукова тактика спрямована на подолання опору, що чиниться у формі конспірації злочинної діяльності, а криміналістична тактика — на подолання протидії, що, крім конспірації, має інші форми (підкуп, шантаж (у тому числі адміністративний тиск), фізичне усунення, а також викрадення та/або знищення отриманих слідством доказів тощо).

Із запровадженням інституту НСРД ознакою криміналістичної тактики не можна вважати вплив суб'єкта на психіку об'єкта з метою спонукання його до певних дій, зумовлених вирішенням завдань кримінального судочинства, оскільки значна частина НСРД не передбачає такого впливу.

Перспективи подальших наукових розвідок за цим напрямом стосуються розробки основ криміналістичної тактики діяльності оперативних підрозділів у межах кримінального процесу та визначення тактичних засад окремих НСРД, у тому числі під час розслідування різних видів злочинів.

Список використаної літератури

1. *Погорецький М.А.* Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутність і співвідношення / М.А. Погорецький, Д.Б. Сергеева // *Борьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. — 2014. — № 2 (33). — С. 137—141.
2. *Колесник В.* Негласні слідчі дії для слідчого — «золоте дно», яке адвокат здатен перетворити в пекло [Електронний ресурс] / В. Колесник // *Закон і бізнес*. — 22.08.2014. — Вип. 32-33. — Режим доступу : <http://zib.com.ua/ua/prin>.
3. *Погорецький М. А.* Криміналістична тактика: щодо визначення поняття [Електронний ресурс] / М.А. Погорецький, Д.Б. Сергеева // *Часопис Національного університету «Острозька академія» (серія «Право»)*. — 2012. — № 1 (5). — Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/-12pmasvp.pdf>.
4. *Бакутин Ю.А.* Общие положения тактики оперативно-розыскной деятельности / Ю.А. Бакутин, А.Е. Четин // *Актуальные проблемы оперативно-розыскной деятельности*. — Омск : Омская высшая школа милиции МВД СССР. — 1986. — С. 100—111.
5. *Безруких Р.К.* Проблемы оперативно-розыскной тактики и пути их решения / Р.К. Безруких // *Оперативно-розыскная работа : матер. теорет. семинара*. — М., 1997. — С. 64—66.
6. *Бирюков Г.М.* Оперативно-розыскная тактика : теоретическое осмысление понятия, содержание и структура / Г.М. Бирюков // *Проблемы совершенствования законодательства и практика его применения с учетом прогноза преступности : прил. к сб. межд. науч.-практ. конф. (Луганск, 20—21 мая 1999 г.)*. — Луганск : РИО ЛИВД МВД Украины, 1999. — 54 с.
7. *Євтушок В.П.* Правові та організаційні засади оперативно-розшукової тактики : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Євтушок В.П. — К., 1999. — 196 с.
8. *Душейко Г.О.* Організаційно-тактичні основи реалізації оперативно-розшукової інформації в стадії порушення кримінальної справи : дис. ... кандидата юрид. наук : 21.07.04 / Душейко Григорій Олександрович. — Харків, 2000. — 285 с.
9. *Лукашов В.А.* К вопросу об исходных положениях теории оперативно-розыскной тактики / В.А. Лукашов, С.А. Смирнов // *Оперативно-розыскная тактика органов внутренних дел*. — М. : МВШМ, 1988. — С. 4—10.
10. *Козаченко И.П.* Тактика применения методов и средств оперативно-розыскной деятельности в профилактике и раскрытии преступлений / И.П. Козаченко. — К. : НИИРИО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1988. — 200 с.
11. *Оперативне розпізнавання : монографія* / [Некрасов В.А., Мацюк В.Я., Філіпенко Н.Є., Родинюк Л.В.]. — К. : КНТ, 2007. — 216 с.
12. *Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб.* / [Моїсєєв Є.М., Джужа О.М., Никифорчук Д.Й. та ін.]; за ред. О.М. Джужі. — К. : Правова єдність, 2009. — 310 с.
13. *Теория оперативно-розыскной деятельности : учебник* / [под ред. Горяинова К.К., Овчинского В.С., Синилова Г.К.]. — М. : Инфра-М, 2006. — 832 с.
14. *Руденко М.М.* Тактика оперативного опитування у справах про організовану злочинність / М.М. Руденко // *Борьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. — 2009. — № 21. — С. 115—124.
15. *Бахін В.П.* Тактика допиту : навч. посіб. / В.П. Бахін, В.К. Весельский. — К. : НВТ «Правник», 1997. — 64 с.
16. *Грїбов М.Л.* Прогнозування в роботі підрозділів оперативної служби МВС України / М.Л. Грїбов // *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. — 2011. — № 1 (26). — Ч. 2. — С. 54—62.
17. *Шматов М.А.* Теория оперативно-розыскной деятельности в системе уголовно-правовых наук / М.А. Шматов. — Волгоград : Волгоград. акад. МВД России, 2001. — 228 с.
18. *Ивахин А.Е.* Оперативная деятельность и вопросы конспирации в работе спецслужб: по материалам открытой печати и лит. : в 6 т. / А.Е. Ивахин, П.Я. Прыгунов. — [2-е изд. стереотип.]. — К. : КНТ, 2008. — Т. 2. — 224 с.
19. *Карпов Н.С.* Злочинна діяльність : монографія / Н.С. Карпов. — К. : Вид-во Семенка С., 2004. — 310 с.

20. Журавльов В.П. Психолого-тактичні аспекти розслідування злочинів, вчинених організованими угрупованнями / В.П. Журавльов, П.М. Муженко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2002. — № 5. — С. 29—38.

21. Грибов М.Л. Понятие и структура конспирации преступной деятельности / М.Л. Грибов // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. — Курск. — 2014. — № 1. — С. 51—53.

УДК 341.64(5):343.148(008.01)

Н.І. Клименко, доктор юридичних наук,
професор, професор юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

АЗІАТСЬКА МЕРЕЖА СУДОВИХ ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ (ASIAN FORENSIC SCIENCES NET WORK — AFSN)

Розглянуто питання щодо створення та функціонування Азіатської мережі судових експертних установ.

Ключові слова: Азіатська мережа судових експертних установ, експертна діяльність, правове регулювання, експертний висновок.

Рассмотрены вопросы создания и функционирования Азиатской сети судебных экспертных организаций.

The Article provides an overview of the problems of establishing the judicial forensic institutions of the Asian system.

Однією зі стійких тенденцій сучасності є розширення участі судово-експертних установ у міжнародному співробітництві, підвищення їх ролі у розвитку теорії та практики криміналістики і судової експертизи. Ефективному розвитку інтеграційного процесу у галузі судової експертизи судово-експертних установ держав різних регіонів світу сприяє не лише накопичений досвід нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності, а й реалізація перспективних підходів до виникнення нових видів судових експертиз.

Нині у світі функціонує п'ять систем, що об'єднують (за різними принципами) наукові резерви судово-експертних установ різних держав: європейська, південно-африканська, судово-екологічна, трасологічна й азіатська.

Азіатська судово-експертна мережа (AFSN) (далі — Мережа) існує з 2008 року [1]. Її створенню передували досвід попередніх регіональних контактів.

З 2000 року в Сінгапурі почалося щорічне видання регіонального бюлетеня «Drug Net Asia» (за змістом: «Наркотики в азіатській мережі») з публікаціями результатів діяльності судово-експертних лабораторій, у яких досліджували наркотичні речовини. У 2006 році у Сінгапурі відбулися регіональний симпозиум з питань генної ідентифікації та навчальний семінар з питань популярної генетичної статистики. У 2007 році було створено регіональну робочу групу з питань судово-генетичної ідентифікації для узагальнення досвіду дослідження жертв цунамі 2004 року. Цього ж року на регіональному семінарі з дослідження прекурсорів і наркотиків Барбара Ремберг (Управління з наркотичних речовин

ООН) висунула ідею щодо створення регіональної мережі судово-експертних установ.

Заснування Мережі відбулося у Сінгапурі в 2008 році на зустрічі представників судово-експертних установ від Департаменту наукової служби Брунея, Департаменту хімії Малайзії, Національного бюро розслідування Філіппін, Центрального інституту судової експертизи Таїланду, Інституту судової експертизи В'єтнаму та Управління медичних наук Сінгапура. Під час зустрічі було обрано тимчасове правління у складі шести членів і голови правління — доктора Пола Чуй (Paul Chui) з Управління медичних наук Сінгапура та його помічника з Департаменту хімії Малайзії [1].

У 2009 році було прийнято Устав і Кодекс поведінки членів Мережі.

Головною метою створення Мережі стало намагання підвищити рівень судово-експертної науки і практики в країнах Південно-Східної і Східної Азії, а також забезпечити координацію наукових досліджень у галузі експертизи в кримінальному судочинстві.

Основними напрямками співробітництва є:

- акредитація судово-експертних лабораторій за міжнародними стандартами якості;

- вдосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікації працівників судово-експертних установ шляхом навчання експертним спеціальностям, організація курсів підвищення кваліфікації, стажування, проведення атестації, участь у семінарах тощо;

- проведення методичної роботи (створення єдиної науково-методичної основи експертного дослідження, методичне рецензування висновків, інформаційний обмін методичною і довідковою літературою);

- організація науково-дослідної роботи, у тому числі координація розробки нових експертних методик, апробація і впровадження отриманих результатів [1].

При цьому разом з розвитком методичного забезпечення традиційних видів судової експертизи важливе практичне значення має становлення і розвиток нових її видів: психологічної, комп'ютерно-технічної, лінгвістичної тощо. Удосконалення методичного забезпечення потребують також економічна, товарознавча експертиза та експертиза об'єктів інтелектуальної власності.

Розвиток цих видів судової експертизи зумовлений насамперед потребою у розширенні наукової бази судочинства за рахунок дослідження нових об'єктів.

На особливу увагу заслуговує становлення і розвиток у судово-експертних установах Мережі судово-екологічної експертизи, адже сьогодні боротьба з екологічними правопорушеннями вимагає міжнародних зусиль. Судово-екологічні дослідження проводять у багатьох зарубіжних державах, на відміну від судово-експертних установ азіатської Мережі. Проте коло екологічних об'єктів, що потребують судово-експертного дослідження, і перелік завдань щодо їх дослідження у цих регіонах доволі широкі: від встановлення наявності шкідливих для навколишнього середовища з'єднань у природному середовищі до екологічної характеристики будівельних матеріалів, нафтопродуктів, пестицидів і різних загрозливих для здоров'я людини речовин. Актуальним завданням є встановлення розміру шкоди, завданої довкіллю, і негативного антропогенного впливу на нього.

Нині функціонує офіційний сайт Мережі, виходить періодичне видання «Forensic Asia Newsletter» (за змістом: «Судовий бюлетень Азії»).

У складі Мережі працюють три робочі групи: з генної ідентифікації, заборонених наркотиків, контролю якості і стандартів товарів. Загальний перелік держав — членів Мережі та їх судово-експертних установ наведено у таблиці.

Однією з гарантій забезпечення якості судово-експертної діяльності установ — членів азіатської Мережі є проведення акредитації за міжнародними стандартами ISO/ES 17025, ISO 17020, що дозволить забезпечити високу якість проведення досліджень і формування висновків експертів, прийняття їх як доказів усіма судами у кожній державі — члені азіатського експертного співтовариства, а також зарубіжними і міжнародними судами (у тому числі й Європейським Судом з прав людини).

Держави, що входять до азіатської Мережі, мають самостійно впроваджувати нові види експертних досліджень залежно від криміногенної ситуації та рівня розвитку національної науки і техніки.

Проблемним для держав — членів Мережі залишається питання загальної термінології та загального понятійного апарату судової експертизи, що потребує розробки міжнародних термінологічних словників, енциклопедій тощо.

Підсумовуючи вказане, слід зазначити, що інтеграційні процеси в судово-експертній діяльності сприяють гармонізації та вдосконаленню експертного національного законодавства, розвитку теоретичних основ експертних досліджень, виробленню єдиних методичних рекомендацій з їх проведення, вдосконаленню експертної діяльності, підвищенню професійної майстерності працівників судово-експертних установ, міжнародному визнанню національних експертних висновків.

Таблиця

Перелік держав — членів Азіатської мережі та судових експертних установ¹.

Держава	Назва установи
Bangladesh	National Forensic DNA Profiling Laboratory
Brunei Darussalam	Department of Scientific Services
India	Centre for DNA Fingerprinting and Diagnostics
Indonesia	Department of Police Medicine of the Indonesian National Police
Indonesia	Eijkman Institute for Molecular Biology
Indonesia	Forensic Laboratory Centre of Indonesian National Police Headquarters
Indonesia	Laboratory of National Narcotics Board
Indonesia	Indonesian Association of Forensic Pathologist
Korea	National Forensic Service
Korea	Scientific Investigation Laboratory
Korea	Korea Coast Guard Research Institute
Korea	National Digital Forensic Center of Supreme Prosecutors' Office
Lao PDR	Food and Drug Quality Control Center
Macau, SAR	Forensic Science Department of Judiciary Police
Malaysia	Department of Chemistry

¹ Назви судових експертних установ наведено англійською мовою з метою уникнення некоректного перекладу.

Держава	Назва установи
Malaysia	Cyber Security
Malaysia	Royal Malaysia Police Forensic Laboratory
Mongolia	Mongolian National Institute of Forensic Science
People's Republic of China	Forensic Science Center of Guangdong Provincial Public Security Department
People's Republic of China	Guangzhou Forensic Science Institute
People's Republic of China	Institute of Forensic Science, Ministry of Public Security
People's Republic of China	Institute of Forensic Science, Tianjin Public Security Bureau
People's Republic of China	The Institute of Evidence Law and Forensic Science, China University of Political Science and Law
People's Republic of China	Forensic Science Division, Department of Fujian Provincial Public Security
Philippines	Laboratory Service, Philippine Drug Enforcement Agency
Philippines	National Bureau of Investigation
Philippines	Natural Sciences Research Institute, University of the Philippines Diliman Quezon cit
Philippines	Philippines National Police Crime Laboratory
Singapore	Health Sciences Authority
Thailand	Central Institute of Forensic Science
Thailand	Department of Forensic Medicine, Faculty of Medicine, Chulalongkorn University
Thailand	Department of Forensic Medicine, Faculty of Medicine, Siriraj Hospital
Thailand	Department of Medical Sciences
Thailand	Faculty of Medicine, Chiang Mai University
Thailand	Human Genetics Unit, Department of Pathology, Faculty of Medicine, Ramathibodi Hospital
Thailand	Institute of Forensic Medicine, Police General Hospital, The Royal Thai Police
Thailand	Office of Narcotics Control Board
Vietnam	Vietnam Forensic Science Institute

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Asian Forensic Sciences Network (AFSN)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://asianforensic.net>.
2. Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII «Про судову експертизу» // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232.
3. *Проект Закону України «Про судово-експертну діяльність України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.minjust.gov.ua.
4. Бекбулатова Т.М. О международно-правовом сотрудничестве в сфере судебно-экспертной деятельности в рамках евразийского экономического сообщества / Т.М. Бекбулатова, В.Е. Бородаев // Теория и практика судебной экспертизы. — 2013. — № 2 (30). — С. 132—138.

5. *Бородаев В.Е.* Об образовании евразийской ассоциации судебно-экспертных учреждений / В.Е. Бородаев // Теория и практика судебной экспертизы. — 2010. — № 2 (18). — С. 188—190.

6. *Международные судебно-экспертные организации* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://cenr.ru/library/spravochnik/ms>.

УДК 342.97.348

О.А. Федотов, кандидат юридичних наук,
начальник Державного науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України

ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ В УКРАЇНІ

Досліджено етимологію та зміст основних понять «суб'єкт протидії тероризму» та «система протидії тероризму». Сформульовано авторське визначення поняття «система суб'єктів протидії тероризму», окреслено систему суб'єктів протидії тероризму в Україні.

Ключові слова: поняття, система, протидія тероризму, суб'єкт протидії, нормативно-правовий акт.

Исследована этимология и содержание основных понятий «субъект противодействия терроризму» и «система противодействия терроризму». Сформулировано авторское определение понятия «система субъектов противодействия терроризму», очерчена система субъектов противодействия терроризму в Украине.

This article explores the etymology and content of the basic concepts of «subject» and «system». The authors' definition of «system actors countering terrorism». Based on the basis of a number of legal acts outlined system actors countering terrorism in Ukraine. The conclusion of such multilevel system.

Згідно з Конституцією Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, найвищою соціальною цінністю якої є людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека [1]. На жаль, доводиться констатувати, що на сьогодні існують негативні явища, метою яких є посягання на проголошені Конституцією України цінності. Йдеться про тероризм — суспільно небезпечну діяльність, змістом якої є свідоме, цілеспрямоване застосування насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей, погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [2]. З метою протидії зазначеному вище суспільно небезпечному явищу в Україні діють певні суб'єкти протидії тероризму.

Проблематика протидії тероризму була предметом наукових досліджень таких вчених-правознавців, як В.Б. Авер'янов, С.С. Алексєєв, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, І.Л. Бородін, А.І. Берлач, І.В. Бойко, М.А. Василенко, В.М. Гарашук, І.П. Голосніченко, В.М. Горшеньов, Є.В. Додін, Р.А. Калюжний, М.В. Коваль, В.К. Колпаков, Є.Б. Кубко, О.В. Кузьменко, Є.А. Лукашова, Д.В. Лученко, А.В. Малько, М.А. Матузов, О.В. Негодченко, В.І. Олефір, В.Ф. Опришко, Р.С. Павловський, Ю.С. Педько, О.П. Рябенко, А.О. Селіванов, М.М. Тищенко, В.М. Шаповал,

В.К. Шкарупа, О.М. Якуба та інші. Наукові праці цих вчених, безумовно, мають важливу науково-практичну цінність, а рекомендації та висновки, викладені в них, стали приводом для внесення змін до чинного законодавства, що визначає нормативно-правові основи протидії цьому небезпечному явищу. Проте у зазначеній сфері залишається ще багато дискусійних питань. Зокрема, не достатньо уваги приділено сутності суб'єктів протидії тероризму в Україні, а також системі таких суб'єктів, що і визначає актуальність статті.

Мета цього наукового дослідження — визначення сутності поняття «суб'єкти протидії тероризму в Україні», а також наведення системи таких суб'єктів, базуючись на результатах аналізу законодавчих положень і позицій науковців.

З огляду на специфіку дослідження найбільший інтерес становить визначення з юридичної точки зору поняття «суб'єкт». В юридичній енциклопедичній літературі його визначено терміном «суб'єкт права», під яким розуміють учасника правовідносин як носія юридичних прав та обов'язків [3, с. 860]. Отже, можна дійти висновку, що поняття «суб'єкт» розкрито за допомогою таких термінів, як «особа», «учасник», «група осіб», що здійснюють певну діяльність, задля чого їх наділено відповідним обсягом повноважень. При цьому слід зазначити, що згідно зі ст. 1 Закону України від 20 березня 2003 року «Про боротьбу з тероризмом» боротьба з тероризмом — це діяльність щодо запобігання, виявлення, припинення, мінімізації наслідків терористичної діяльності [2]. З урахуванням цього визначення суб'єктами протидії тероризму в Україні є учасники правовідносин у сфері протидії тероризму, які наділені визначеним законодавством обсягом прав та обов'язків із запобігання, виявлення, припинення та мінімізації наслідків терористичної діяльності.

Базуючись на визначеній сутності поняття «суб'єкти протидії тероризму в Україні», можна визначити поняття системи цих суб'єктів. Слово «система»

походить від грецького слова *συστημα* або *systema*, що в перекладі означає «ціле, яке складається з частин; сполучення» [4, с. 415; 5, с. 584]. Існує кілька підходів до визначення системи, а саме:

- сукупність сталих елементів, пов'язаних між собою єдиною структурою;
- сукупність сталих елементів, пов'язаних настільки органічно, що у разі впливу на окремі елементи системи змінюються й інші;
- сукупність сталих елементів, що утворює так звану системну якість — властивості, які характеризують систему як цілісне утворення, проте не притаманні її окремо взятим елементам [6, с. 190];
- сукупність елементів, яка у відносинах і зв'язках один з одним утворює певну цілісність, єдність [5, с. 584];
- об'єднання певного розмаїття в єдине й чітко розчленоване ціле, елементи якого щодо цілого та інших частин посідають відповідні їм місця [4, с. 415].

Крім того, у сучасній українській мові слово «система» вживають у таких значеннях:

- порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь;
- форма організації, будова чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ тощо);
- сукупність будь-яких елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням;

– будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих і функціонуючих частин [7, с. 1320, 1321].

Аналізуючи зазначені вище положення, можна дійти висновку, що система суб'єктів протидії тероризму є сукупністю визначених на рівні законодавства суб'єктів, які взаємодіють між собою з метою запобігання, виявлення, припинення та мінімізації наслідків терористичної діяльності. Задля розкриття сутності системи суб'єктів протидії тероризму в Україні є потреба з'ясувати сутність та місце у цій системі кожного з них.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» організація боротьби з тероризмом в Україні та забезпечення її необхідними силами, засобами та ресурсами здійснюються Кабінетом Міністрів України у межах його компетенції [2]. А згідно зі ст. 113 Конституції України Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади [1], який відповідно до ст. 1 Закону України від 27 лютого 2014 року «Про Кабінет Міністрів України» здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність названих вище органів. Також Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України та Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України в межах, передбачених Конституцією України [8].

У контексті досліджуваного питання слід зазначити, що Кабінет Міністрів України є не єдиним суб'єктом протидії тероризму серед вищих органів державної влади. Крім нього, до зазначених суб'єктів також можна віднести Президента України та Верховну Раду України, які здійснюють нормативно-правове забезпечення цієї діяльності та мають повноваження щодо створення, реорганізації та ліквідації інших суб'єктів у цій сфері. Зокрема, відповідно до ст. 103 Конституції України Президент України є главою держави та виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина. А єдиним органом законодавчої влади в Україні згідно зі ст. 75 Основного Закону України є парламент — Верховна Рада України [1].

Водночас головним органом у загальнодержавній системі боротьби та протидії тероризму є Служба безпеки України, що відповідно до Закону України від 25 березня 1992 року «Про Службу безпеки України» є державним правоохоронним органом спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України [9]. У складі Служби безпеки України діє Антитерористичний центр, який на підставі Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України, затвердженого Указом Президента України від 14 квітня 1999 року № 379/99, є постійно діючим органом при Службі безпеки України, що здійснює координацію діяльності суб'єктів протидії з тероризмом у запобіганні терористичним актам щодо державних діячів, критичних об'єктів життєзабезпечення населення, об'єктів підвищеної небезпеки, актам, що загрожують життю та здоров'ю значної кількості людей, та їх припиненні [10].

Ще одним державним правоохоронним органом спеціального призначення, на який законодавством України [2] покладено обов'язок щодо безпосереднього здійснення боротьби та протидії тероризму у межах своєї компетенції, є Управ-

ління державної охорони, яке згідно із Законом України від 4 березня 1998 року «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» підпорядковане Президентові України та підконтрольне Верховній Раді України і здійснює державну охорону органів державної влади України та посадових осіб, що виражається у реалізації системи організаційно-правових, режимних, оперативного-розшукових, інженерно-технічних та інших заходів з метою забезпечення нормального функціонування органів державної влади України, безпеки посадових осіб та об'єктів, визначених законодавством [11].

Крім того, Закон України «Про боротьбу з тероризмом» разом із зазначеними вище органами виокремлює органи спеціального призначення, для яких протидія тероризму хоча і не є одним із головних завдань, проте у визначених законодавством випадках вони можуть бути залучені як суб'єкти протидії тероризму. Йдеться про Службу зовнішньої розвідки України та Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України. Так, відповідно до ст. 1 Закону України від 1 грудня 2005 року «Про Службу зовнішньої розвідки України» Служба зовнішньої розвідки України є державним органом, який здійснює розвідувальну діяльність у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній сферах; підпорядковується Президентові України та підконтрольний Президентові України і Верховній Раді України [12]. Згідно із Законом України від 23 лютого 2006 року «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України є державним органом, який призначений для забезпечення функціонування та розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики в сферах криптографічного та технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, а також інших завдань. Служба спрямовує свою діяльність на забезпечення національної безпеки України від зовнішніх і внутрішніх загроз та є складовою сектору безпеки й оборони України [13].

Також відповідно до частини другої ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» у межах своєї компетенції, визначеної законами та виданими на їх основі іншими нормативно-правовими актами, участь у протидії тероризму беруть центральні органи виконавчої влади [2]. При цьому згідно із Законом центральні органи виконавчої влади поділяють на тих, що безпосередньо здійснюють таку діяльність, і тих, яких можуть залучати до участі у здійсненні заходів, пов'язаних із запобіганням, виявленням і припиненням терористичної діяльності, за потреби. Зокрема, до центральних органів, які безпосередньо протидіють тероризму в межах своєї компетенції, належать:

- Міністерство внутрішніх справ України;
- Міністерство оборони України;
- центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику в сфері цивільного захисту;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону, — Адміністрація Державної прикордонної служби України;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері

виконання кримінальних покарань, — Державна пенітенціарна служба України [2].

Тобто законодавством України передбачено п'ять центральних органів виконавчої влади — суб'єктів протидії тероризму, які у межах своєї компетенції здійснюють таку діяльність безпосередньо.

Отже, як свідчать результати проведеного дослідження, суб'єктами протидії тероризму в Україні є учасники правовідносин у сфері протидії тероризму, які наділені визначеним законодавством обсягом прав та обов'язків із запобігання, виявлення, припинення та мінімізації наслідків терористичної діяльності.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-вр / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV «Про боротьбу з тероризмом» // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 25. — Ст. 180.
3. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю.С. Шемшученка]. — К. : Юрид. думка, 2007. — 992 с.
4. Философский энциклопедический словарь / [ред.-сост. Губский Е.Ф., Кораблева Г.В., Лутченко В.А.]. — М. : ИНФРА-М, 2012. — 576 с.
5. Философский энциклопедический словарь / [редкол.: Аверинцев С.С., Араб-Оглы Э.А., Ильичев Л.Ф. и др.]. — 2-е изд. — М. : Сов. энциклопедия, 1989 — 815 с.
6. Петрушенко В. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції / В. Петрушенко. — Львів : Магнолія 2006, 2011. — 352 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.] — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. — 1736 с.
8. Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII «Про Кабінет Міністрів України» // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 22. — Ст. 222.
9. Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII «Про Службу безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 27. — Ст. 382.
10. Указ Президента України від 14 квітня 1999 року № 379/99 «Про Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України» // Офіційний вісник України. — 2010. — № 7. — Ст. 302.
11. Закон України від 4 березня 1998 року № 160/98-ВР «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 35. — Ст. 236.
12. Закон України від 1 грудня 2005 року № 3160-IV «Про Службу зовнішньої розвідки України» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 8. — Ст. 94.
13. Закон України від 23 лютого 2006 року № 3475-IV «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 30. — Ст. 258.

УДК 34.051:343.148

Д.В. Смерницький, кандидат юридичних наук,
заступник начальника Державного науково-дослідного
інституту МВС України

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто питання адміністративно-правового регулювання інформаційного забезпечення наукової і науково-технічної діяльності, у тому числі державної реєстрації та обліку науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт.

Ключові слова: інформація, наукова діяльність, науково-технічна діяльність, науково-дослідна робота, дослідно-конструкторська робота, інтелектуальна власність.

Рассмотрены вопросы административно-правового регулирования информационного обеспечения научной и научно-технической деятельности, в том числе государственной регистрации и учета научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ.

In the article considered the question of the administrative and regulatory information support of scientific and technological activities, including state registration and record of research and development work.

Інформаційне забезпечення є тією відправною точкою, з якої розпочинають наукове дослідження, адже спочатку збирають та оцінюють відомості про наукові здобутки у відповідній сфері і лише потім починають дослідження з удосконалення певних її напрямів. Саме завдяки інформаційному забезпеченню дослідники мають змогу всебічно вивчити питання, які досліджують.

У перекладі з латинської мови «інформація» (information) — це роз'яснення, уявлення [1, с. 717], тобто йдеться про відомості (або їх сукупність) про предмети, явища та процеси навколишнього світу. Багато авторів у дослідженнях використовують ті визначення інформації, які наведено в енциклопедичному словнику: «інформація — це відомості, що передаються людьми усним, письмовим або іншим способом», «...інформація — це загальнонаукове поняття, що включає обмін відомостями між людьми, людиною і автоматом, автоматом і автоматом; обмін сигналами у тваринному та рослинному світі; передачу ознак від клітини, від організму до організму» [2, с. 498]. Згідно з певними джерелами для цих двох визначень характерною є єдина внутрішня сутність, що дає підставу застосовувати їх для різних систем (у соціальних сферах, галузях діяльності) [3, с. 16].

Водночас, аналізуючи визначення інформації, наведені в енциклопедичному словнику, слід зазначити, що інформація не є лише дією (відомостями, які люди передають різними способами). Вона може бути як рухомим, так і статичним явищем — певними відомостями, які за певних умов стають інформацією і дійсно можуть передаватися різними способами.

На думку вітчизняного дослідника інформаційної сфери В.М. Брижка, «з огляду на загальносистемне уявлення поняття «інформація» має два аспекти:

– гносеологічний, коли інформацію розглядають як відомості, як якісне значення змісту повідомлення (семантичний, якісний аспект інформації). А отже, інформація — це відомості про дійсність на основі мислення і висновків людей або вирішення завдань засобами, що наділені «інтелектуальними» можливостями;

– онтологічний, коли інформацію розглядають як кількісне значення міри пропускну здатності каналу зв'язку (визначеності та упорядкованості (інтенсивності) потоку повідомлення в мережах передачі даних — «трафіку») і упорядкування повідомлень (організацію процесу кодування/декодування і передачі/прийому інформації). Інформацію у цьому аспекті розглядають як упорядковану субстанцію, яку можна описати математично. При цьому під системою упорядкування розуміють будь-яку алгоритмізовану систему з об'єктивно заданим алгоритмом, що може бути розпізнаний. Йдеться не про гносеологічний (змістовний) аспект інформації, а про можливість її неспотвореного перетворення-кодування для обробки в автоматизованих системах і переміщення лініями зв'язку [4, с. 12—13]. Це підтверджує припущення про те, що інформацію слід сприймати і як статичне, і як рухоме явище.

Одне з перших визначень інформації належить Н. Вінеру: «Інформація — це позначення змісту, отриманого із зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього наших почуттів. Процес одержання і використання інформації є процесом нашого пристосування до випадковостей зовнішнього середовища і нашої життєдіяльності в цьому середовищі» [3, с. 17; 5, с. 135].

Проте такий підхід визначає поняття інформації лише стосовно людини, а інформація — це все-таки відомості (у будь-якому вигляді: письмові, мовні, у вигляді радіохвиль, сигналів, звуків тощо).

Академік В.М. Глушков зазначав: «Інформація в найширшому її розумінні є міра неоднорідності розподілу матерії та енергії у просторі і часі, міра змін, які супроводжують всі процеси, що відбуваються у світі... Інформацію несуть у собі не тільки наповнені буквами сторінки книг чи людська мова, але й сонячне світло, складки хребта гір, шум водоспаду, шелест листя тощо» [4, с. 13—14].

Отже, інформація — це відомості про всесвіт, адже всесвіт — це будь-які явища (під якими слід розуміти як дію, так і предмети та живі істоти), об'єднані в єдине поняття (природа, тварини, закони фізики, організми, небесні тіла тощо та їх взаємодія). Тобто всесвіт і є інформацією. При цьому будь-які відомості стають інформацією, якщо є суб'єкт, який сприймає їх у вигляді певних даних. Так, відомості, які передають під час розмови одна одній дві людини, що розмовляють різними мовами, не є інформацією у зв'язку з тим, що вони не розуміють одна одну. Книжка, що лежить на полиці, є не більше ніж набором певних систематизованих відомостей, і лише якщо людина бере її та починає читати, вона стає для людини інформацією. Зрозуміло, що для тварини книга не є інформацією, навіть якщо вона буде на неї дивитися, адже тварина не сприймає викладених у ній відомостей, так само як звуки тварин не є інформацією для людини, хоча це певні відомості, і водночас є інформацією для інших тварин, які їх сприймають. Автомати та механізми також передають певні відомості іншим автоматам і механізмам, які їх сприймають, і ці відомості стають інформацією лише для них. Об'єкт (будівля,

скеля тощо) містить про себе відомості у зовнішньому вигляді (висота, ширина, колір, форма тощо), який сприймає зір людини, тварини, птаха, і стає для них певною зоровою інформацією про нього. Отже, у підсумку визначення інформації можна сформулювати так: інформація — це відомості про всесвіт, які сприймають певні суб'єкти.

Метою цієї статті є дослідження більш вузького поняття, пов'язаного з інформацією, а саме адміністративно-правового регулювання інформаційного забезпечення наукової і науково-технічної діяльності.

Інформаційне забезпечення наукової і науково-технічної діяльності має важливе значення, адже забезпечує цю сферу достовірними і потрібними відомостями про нові наукові досягнення, об'єкти інтелектуальної власності, правовідносини у цій сфері тощо. А отже, інформаційне забезпечення науково-технічної діяльності слід розглядати як у широкому (що відображає його використання у загальній системі суспільних відносин), так і у вузькому (правовому, тобто такому, який відображає особливості інформації як елемента лише правовідносин) змісті поняття інформації [4, с. 13].

Основоположним законодавчим актом у сфері інформації є Закон України «Про інформацію» [6].

Згідно зі ст. 2 цього Закону основними принципами інформаційних відносин є:

- гарантованість права на інформацію;
- відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією;
- достовірність і повнота інформації;
- свобода вираження поглядів і переконань;
- правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації;
- захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя [6].

Основними напрямками державної інформаційної політики згідно зі ст. 3 Закону є:

- забезпечення доступу кожного до інформації;
- забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації;
- створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства;
- забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень;
- створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування;
- постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів;
- забезпечення інформаційної безпеки України;
- сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору [6].

Таким чином, ст. 2 та ст. 3 цього Закону встановлено засади для належного розвитку інформаційної діяльності, у тому числі у сфері наукових і науково-технічних досліджень.

Види інформації за змістом встановлено у ст. 10 цього Закону, а саме:

- інформація про фізичну особу;

- інформація довідково-енциклопедичного характеру;
- інформація про стан довкілля (екологічна інформація);
- інформація про товар (роботу, послугу);
- науково-технічна інформація;
- податкова інформація;
- правова інформація;
- статистична інформація;
- соціологічна інформація;
- інші види інформації [6].

Визначення та правовий режим науково-технічної інформації наведено у ст. 15 зазначеного Закону:

– науково-технічна інформація — будь-які відомості та/або дані про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді;

– правовий режим науково-технічної інформації визначається Законом України «Про науково-технічну інформацію» [7], іншими законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

– науково-технічна інформація є відкритою за режимом доступу, якщо інше не встановлено законами України [6].

Таким чином, у ст. 10 та ст. 15 зазначеного Закону як вид інформації, що належить до наукової і науково-технічної діяльності, законодавець визначив лише науково-технічну та статистичну інформацію (тобто поза увагою залишилася інформація стосовно наукової діяльності у цілому, у тому числі в гуманітарній сфері, у сфері суспільних наук, в інших наукових сферах).

Статистичній інформації присвячено ст. 18 цього Закону [6], в якій, крім поняття та засад доступу до неї, зазначено, що правовий режим державної статистичної інформації регулюється Законом України «Про державну статистику» [8], іншими законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Безперечно, статистична інформація належить як до наукової, так і до науково-технічної діяльності, адже держава забезпечує збір, аналіз та оприлюднення статистичної інформації щодо результатів наукової діяльності, витрачених матеріальних і людських ресурсів, у тому числі коштів на проведення наукових досліджень тощо. Саме за результатами аналізу статистичної інформації можна дійти висновку стосовно результативності та економічної доцільності проведення тих чи інших наукових досліджень і технічних розробок.

Також ст. 20 цього Закону [6] визначено порядок доступу до інформації, яка поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом («будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом»).

Підсумовуючи аналіз положень Закону України «Про інформацію» [6], слід зазначити, що цей Закон, встановлюючи норми щодо забезпечення розвитку інформаційної діяльності в Україні, не охоплює ними в повному обсязі наукову діяльність,

обмежуючи її лише технічним напрямом та ігноруючи при цьому напрям гуманітарний, а отже, потребує певного доопрацювання, зокрема в частині заміни поняття «науково-технічна інформація» на поняття «наукова і науково-технічна інформація» відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [9].

Дослідження питання щодо інформаційного забезпечення наукової і науково-технічної діяльності потребує також більш детального розгляду Закону України «Про науково-технічну інформацію» [7] як такого, що регулює правові відносини у важливій і доволі специфічній науковій сфері — науково-технічній, й не лише визначає основи державної політики в галузі науково-технічної інформації, а й встановлює порядок її формування та реалізації в інтересах науково-технічного, економічного та соціального прогресу країни. Метою цього Закону є створення в країні правової бази для одержання та використання науково-технічної інформації. Цей Закон регулює не лише правові, а й економічні відносини громадян, юридичних осіб, держави, що виникають у процесі створення, одержання, використання та поширення науково-технічної інформації, а також визначає правові форми міжнародного співробітництва у цій галузі.

Дія названого Закону поширюється на підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, а також на громадян, які мають право на одержання, використання та поширення науково-технічної інформації [7].

Згідно зі ст. 2 зазначеного Закону об'єктом відносин у сфері науково-технічної інформації є вітчизняна і зарубіжна науково-технічна інформація. Науково-технічна інформація охоплює отримувані в процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності результати, зафіксовані у формі, яка забезпечує їх відтворення, використання та поширення.

Загалом відповідно до ст. 1 цього Закону науково-технічна інформація — це будь-які відомості та/або дані про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [7].

Інформаційними ресурсами науково-технічної інформації згідно зі ст. 1 цього Закону є систематизоване зібрання науково-технічної літератури і документації (книги, брошури, періодичні видання, патентна документація, нормативно-технічна документація, промислові каталоги, конструкторська документація, звітна науково-технічна документація з науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, депоновані рукописи, переклади науково-технічної літератури і документації), зафіксовані на паперових чи інших носіях [7].

Науково-інформаційну діяльність визначено як сукупність дій, спрямованих на задоволення потреб громадян, юридичних осіб і держави у науково-технічній інформації, що полягає в її збиранні, аналітично-синтетичній обробці, фіксації, зберіганні, пошуку і поширенні. Тобто науково-інформаційну діяльність визначено як таку, що стосується лише науково-технічної інформації, хоча має поширюватися й на наукову інформацію. Зазначене впливає з такого: відповідно до ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [9] наукова діяльність — це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань, основними формами якої є фундаментальні та прикладні наукові

дослідження. Науково-технічна діяльність — це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій, основними формами (видами) якої є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного їх використання. А отже, науково-інформаційна діяльність за своїм змістом жодним чином не може належати лише до науково-технічної діяльності.

Порядок державної реєстрації, обліку і використання результатів науково-технічної діяльності визначено у ст. 11 Закону «Про науково-технічну інформацію» [7]. При цьому обов'язковій реєстрації та обліку підлягають результати науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної та іншої науково-технічної діяльності, фінансування якої повністю або частково здійснюється за рахунок коштів державного бюджету. Порядок реєстрації та обліку визначає спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади, який здійснює управління у сфері науково-технічної інформації. У цій статті також визначено, що результати науково-дослідних, дослідно-конструкторських, проектно-технологічних та інших робіт, які проводяться за рахунок власних коштів юридичних і фізичних осіб, є їх власністю і реєструються ними на добровільних засадах у державному органі науково-технічної інформації з наступним поширенням звітних матеріалів самостійно або через відповідні служби науково-технічної інформації на договірній основі.

Отже, ст. 11 Закону «Про науково-технічну інформацію» [7] законодавець встановлює порядок реєстрації результатів науково-технічної діяльності, що забезпечує створення в державі чіткої системи з накопичення, зберігання та розповсюдження необхідної інформації, але лише у науково-технічній сфері (хоча слід зазначити, що на цей час в Україні здійснюють реєстрацію результатів наукової діяльності і в інших сферах, про що йтиметься далі).

Не зовсім зрозумілим є регламентоване у ст. 11 положення стосовно робіт, виконаних юридичними і фізичними особами за власні кошти. Саме поняття «власні кошти» сприймається неоднозначно. З одного боку, державна установа, виконуючи певні роботи чи надаючи певні послуги і заробляючи при цьому певні кошти, цілком може вважати їх власними. З іншого боку, ці роботи проводять у приміщеннях, що є державною власністю, і отримують за це заробітну плату за державний кошт. Тому не зрозуміло, якою мірою отримані кошти є власними (ймовірніше, їх можна назвати «умовно власними»). А отже, доцільно, напевно, реєструвати всі науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи з метою створення в державі максимально повного банку результатів наукової діяльності. Крім того, доцільно обмежити викладену в ст. 11 Закону «Про науково-технічну інформацію» [7] норму стосовно того, що виконані юридичними чи фізичними особами роботи є їх власністю з дотриманням норм щодо об'єктів інтелектуальної власності (з огляду на те, що можуть виникнути питання стосовно створених під час наукових досліджень об'єктів інтелектуальної власності, а разом з ними і прав на їх володіння).

Підсумовуючи результати аналізу положень Закону України «Про науково-технічну інформацію» [7], слід зазначити, що у цілому Закон створює належне під-

грунтя для побудови інформаційної системи у сфері науково-технічної діяльності, хоча при цьому, на жаль, поза увагою залишається наукова діяльність. А отже, є потреба у розробці нормативного документа, який би забезпечив правове регулювання у сфері наукової інформації, що дозволить встановити потрібні норми з інформаційного забезпечення як технічної, так і гуманітарної сфер наукової діяльності при проведенні фундаментальних, прикладних та інших видів наукових досліджень.

У межах дослідження питання щодо інформаційного забезпечення науково-технічної діяльності доцільно розглянути ще один нормативний документ у сфері регламентації наукової і науково-технічної інформації — постанову Кабінету Міністрів України від 31.03.92 р. № 162 «Про державну реєстрацію науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій» [10], покликану створити необхідні умови для підвищення ефективності інформаційного забезпечення творчої праці вчених, інженерно-технічних працівників і прискореного використання науково-технічних досягнень у суспільному виробництві.

Згідно із зазначеною постановою з 1 квітня 1992 року запроваджено обов'язкову щорічну державну реєстрацію відкритих (несекретних) науково-дослідних робіт (далі — НДР) і дослідно-конструкторських робіт (далі — ДКР), а також захищених дисертацій.

При цьому на Український інститут науково-технічної та економічної інформації покладено:

- державну реєстрацію та облік розпочатих, виконуваних і закінчених відкритих (несекретних) НДР і ДКР, захищених дисертацій, а також підготовку і видачу в установленому порядку інформаційних матеріалів на запит підприємств, організацій, органів державної виконавчої влади;
- формування фондів відповідних документів, баз і банків даних; видання сигнальної інформації;
- міждержавний обмін інформацією.

Крім того, усі міністерства і відомства, Академія наук України, Українська академія аграрних наук, організаціям, статутна діяльність яких передбачає проведення НДР і ДКР, починаючи з 1 квітня 1992 року, зобов'язані подавати Українському інституту науково-технічної та економічної інформації наукові звіти про виконувані та закінчені роботи й інформаційні карти устанавленого зразка.

Таким чином, прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про державну реєстрацію науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій» [10] дозволило створити чітку систему реєстрації наукових розробок (НДР, ДКР і захищених дисертацій). Водночас постанова також не встановлює чітких норм стосовно реєстрації результатів наукової діяльності за всіма напрямками, а переважно акцентує увагу лише на науково-технічній діяльності.

З огляду на важливість створення загальнодержавної бази результатів відкритих НДР і ДКР, які виконуються за бюджетні кошти, доцільно розглянути порядок їх державної реєстрації та обліку. Реєстрацію проводять відповідно до Порядку державної реєстрації та обліку відкритих науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт і дисертацій (далі — Порядок) [11], який затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 27.10.2008 р. № 977 та зареєстровано в Міністерстві юстиції України 06.04.2009 р. за № 312/16328. Документ розроблено

відповідно до ст. 11 Закону України «Про науково-технічну інформацію» [7] та постанови Кабінету Міністрів України від 31.03.92 р. № 162 «Про державну реєстрацію науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій» [10] (як видно, немає посилань на Закони України «Про інформацію» [6] та «Про наукову і науково-технічну діяльність» [9]).

Державну реєстрацію та облік НДР, ДКР і дисертацій здійснюють відповідно до п. 1.3 зазначеного Порядку [11]. Метою його є створення необхідних умов для:

- підвищення ефективності інформаційного забезпечення творчої праці вчених, наукових, науково-педагогічних, інженерно-технічних працівників, аспірантів, докторантів і здобувачів наукових ступенів;
- обґрунтованого планування та уникнення дублювання тематики НДР, ДКР і дисертацій;
- проведення наукових і науково-технічних експертиз тематики та результатів виконаних НДР, ДКР і дисертацій;
- прискорення практичного впровадження результатів наукової та науково-технічної діяльності;
- контролю за цільовим призначенням та ефективністю використання державних бюджетних коштів для наукової та науково-технічної діяльності.

Згідно з п. 1.4 Порядку обов'язкової державній реєстрації та обліку підлягають відкриті (несекретні) НДР, ДКР, що виконуються в наукових установах, вищих навчальних закладах III та IV рівнів акредитації, на підприємствах та в організаціях України, фінансування яких повністю або частково здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, а також захищені на засіданнях спеціалізованих вчених рад дисертації [11]. Відкриті (несекретні) НДР і ДКР, які юридичні та фізичні особи виконують за власний рахунок, як уже зазначалося, реєструються ними на добровільних засадах.

Замовниками НДР і ДКР можуть бути органи державної влади та місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форм власності та підпорядкування, а також фізичні особи [11].

Згідно з п. 1.5 Порядку Український інститут науково-технічної та економічної інформації виконує функції щодо державної реєстрації та обліку дисертацій, розпочатих, виконуваних і закінчених НДР, ДКР (у тому числі науково-технічної продукції, яка створена під час виконання НДР і ДКР), формування фондів документів, поширення відповідної інформації, а також здійснює підготовку і видачу в установленому порядку інформаційних матеріалів на запит органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, громадян України [11].

З огляду на те, що результати НДР, ДКР і дисертацій є об'єктами права інтелектуальної власності, доцільно детальніше зупинитися на цьому питанні. Нормативними документами, які встановлюють відповідні норми у сфері інтелектуальної власності, створення якої стосується державних коштів, є ДСТУ 3574-97 «Патентний формуляр. Основні положення. Порядок складання і оформлення» [12] та ДСТУ 3575-97 «Патентні дослідження. Основні положення та порядок проведення» [13]. В обох стандартах зазначено, що вимоги, визначені в них, є обов'язковими для суб'єктів господарської діяльності, що діють на території України, діяльність яких повністю або частково фінансується з державного бюджету.

ту, а для решти суб'єктів господарської діяльності вони мають рекомендаційний характер. Ця норма має на меті намагання держави зберегти та раціонально використати бюджетні кошти. Отже, суб'єкти, господарська діяльність яких повністю або частково фінансується з державного бюджету, перед початком наукових досліджень і науково-технічних розробок, пов'язаних з витрачанням державних коштів на їх проведення, мають провести патентні дослідження та перевірити на патентну чистоту об'єкт, який вони прагнуть розробити. За результатами патентних досліджень приймають рішення щодо подальшого проведення наукових досліджень (якщо об'єкт патенточистий, то сміливо можна проводити дослідження та витрачати державні кошти, якщо ні — то витрачання коштів буде марним, адже такий об'єкт вже існує та охороняється відповідними документами на право володіння інтелектуальною власністю, і доцільно обмежитись отриманням дозволу у власника охоронного документа на використання цього об'єкта інтелектуальної власності).

Слід зазначити, що згідно з п. 3.2 Порядку інформацію щодо об'єктів інтелектуальної власності подають лише за створеними об'єктами, які охороняються відповідними документами (патентами, свідоцтвами). Водночас Порядок не передбачає подання інформації щодо проведення патентних досліджень стосовно патентної чистоти згідно з ДСТУ 3574-97 та ДСТУ 3575-97. Усунути цей недолік та забезпечити аналіз НДР і ДКР стосовно порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності, уникнення дублювання наукових робіт, подвійного витрачання державних коштів можна шляхом встановлення у Порядку норми щодо подання під час реєстрації НДР і ДКР (разом з реєстраційною картою) патентного формуляра згідно з ДСТУ 3574-97 «Патентний формуляр. Основні положення. Порядок складання і оформлення» [12] та звіту про патентні дослідження згідно з ДСТУ 3575-97 «Патентні дослідження. Основні положення та порядок проведення» [13].

Таким чином, Порядок державної реєстрації та обліку відкритих науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій [11] потребує певного доопрацювання, зміст якого викладено вище під час його аналізу.

Аналогічних змін потребує і Порядок державного обліку секретних науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій [14], затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 09.06.2009 р. № 494 та зареєстрований у Міністерстві юстиції України 08.07.2009 р. за № 606/16622, який розроблено відповідно до Законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [9], «Про державну таємницю» [15], постанови Кабінету Міністрів України від 10.03.94 р. № 155 «Про державний облік засекречених науково-дослідних, дослідно-конструкторських розробок і дисертацій» [16] та з урахуванням Порядку організації та забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.10.2003 р. № 1561-12 [17], а також Порядку здійснення заходів з охорони державної таємниці під час проведення секретних науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.07.2003 р. № 1082 [18].

При цьому більш детального тлумачення потребує пропозиція щодо подання під час реєстрації НДР і ДКР (разом з реєстраційною картою) патентного формуляра згідно з ДСТУ 3574-97 [12] та звіту про патентні дослідження згідно з ДСТУ 3575-97 [13].

Цю норму, запропоновану до Порядку державної реєстрації та обліку відкритих науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій [11], наукова установа, яка реєструє секретну НДР, ДКР чи дисертацію, не може виконати, адже інформація є секретною, а пошук здійснюється лише за відкритими джерелами інформації. Тож установі, яка реєструє НДР і ДКР, пропонується разом з реєстраційною карткою подавати документи щодо відповідних патентних досліджень, здійснених за відкритими джерелами інформації. Також ця установа має подати запит на проведення патентних досліджень за секретними джерелами інформації до відповідної державної установи, на яку покладено здійснення реєстрації секретних об'єктів інтелектуальної власності. Після проведення патентних досліджень ця державна установа передає необхідні документи до Українського інституту науково-технічної та економічної інформації. Запропонована схема забезпечить належне виконання чинних нормативних документів як у сфері інтелектуальної власності, так і у сфері інформаційного забезпечення наукової і науково-технічної діяльності.

Підбиваючи підсумки розгляду чинних нормативних документів щодо інформаційного забезпечення наукової і науково-технічної діяльності в Україні, слід зазначити, що нині хоча і створено надійну систему, що забезпечує функціонування інформаційних баз даних стосовно наукових досліджень і науково-технічних розробок, проте вона є однобокою, адже чітко працює лише в технічній сфері, не враховуючи гуманітарну сферу. Отже, основні зміни та доповнення до чинних законодавчих актів та нормативних документів мають бути спрямовані на розширення інформаційного забезпечення сфери наукових досліджень гуманітарного профілю та встановлення загальних норм і вимог до сфери наукової та науково-технічної діяльності.

Як зрозуміло із зазначеного вище, інформація, у тому числі науково-технічна, відіграє ключову роль у проведенні наукової і науково-технічної діяльності. Проте така інформація має важливе значення й у побудові та функціонуванні системи управління якістю науково-технічної діяльності.

Згідно з ДСТУ ISO 9000-2001 «Системи управління якістю. Основні положення та словник» [19] система управління якістю — це частина системи управління організацією, яка спрямована на досягнення результатів відповідно до цілей у сфері якості і на задоволення потреб, очікувань або вимог зацікавлених сторін.

До системи стандартів у сфері побудови та функціонування системи управління якістю належать такі стандарти:

– ISO 9000, що описує основні положення системи управління якістю і визначає термінологічний апарат у цій сфері [19];

– ISO 9001, що встановлює вимоги до системи управління якістю (коли організація має продемонструвати свою спроможність поставляти продукцію, яка відповідає вимогам замовників і застосовних регламентів, а також прагне до підвищення задоволеності замовників) [20];

– ISO 9004, що містить настанови щодо результативності та ефективності системи управління якістю. Метою стандарту є поліпшення показників діяльності організації, а також задоволення замовників та інших зацікавлених сторін [21];

– ISO 19011, що містить рекомендації стосовно здійснення аудиту систем управління якістю і систем управління навколишнім середовищем [22].

Загалом система управління якістю, у тому числі і в науково-технічній діяльності, побудована на процесі. Згідно з п. 2.4 ДСТУ ISO 9000-2001 [19] процес — це будь-яка діяльність або комплекс видів діяльності, для яких використовують ресурси з метою перетворення входів на виходи. А інформація і є одним із тих ресурсів, за допомогою якої входи перетворюються на виходи, тобто поставлені цілі на готовий результат (у нашому випадку — науково-технічну продукцію).

Одним із восьми принципів управління якістю, визначених ДСТУ ISO 9000-2001 [19], які керівництво організації (установи) може використовувати для поліпшення показників її діяльності, є принцип прийняття рішень на підставі фактів. Зокрема, рішення приймають за результатами аналізу даних та інформації, і чим більш виваженим буде цей аналіз, тим більш ефективним буде рішення. А отже, інформація і науково-технічна інформація, за результатами аналізу якої у подальшому приймають відповідне рішення щодо проведення науково-технічних розробок і досліджень, виступають як елемент основного принципу управління якістю науково-технічної діяльності.

При розробленні та впровадженні системи управління якістю інформація також відіграє ключову роль. Вона є базовою основою для визначення потреб та очікувань замовників й інших зацікавлених сторін, визначення та постачання ресурсів, необхідних для досягнення цілей у сфері якості, визначення засобів, які дають змогу запобігати невідповідностям і усувати їхні причини тощо.

Крім того, на інформації повністю побудовано процес оцінювання системи управління якістю. Так, згідно з пп. 2.8.1 ДСТУ ISO 9000-2001 [19] під час оцінювання систем управління якістю науково-дослідної діяльності наукової установи її працівникам слід ставити чотири запитання стосовно кожного оцінюваного процесу.

1. Чи ідентифіковано і належним чином визначено процес?
2. Чи розподілено відповідальність?
3. Чи впроваджено та актуалізовано методики?
4. Чи є ефективним процес для досягнення необхідних результатів?

Отримані відповіді аналізують і роблять відповідні висновки про необхідність внесення змін до системи управління якістю.

Будь-яка організація (наукова установа), в якій запроваджено систему управління якістю, має постійно підтримувати її функціонування та поліпшувати її результативність. Однією з вимог ДСТУ ISO 9001-2001 [20] є забезпеченість організації (установи) ресурсами та інформацією, необхідними для підтримання функціонування та моніторингу процесів, які становлять систему управління якістю.

Крім того, згідно з п. 5.1 ДСТУ ISO 9001-2001 [20] керівництво організації (установи) має надавати докази виконання своїх зобов'язань щодо розроблення та впровадження системи управління якістю і постійного поліпшення її результативності, у тому числі доведення до відома підрозділів організації важливості задоволення вимог замовника, а також регламентувальних і законодавчих вимог.

Вхідні дані аналізу з боку керівництва організації (установи) мають містити інформацію щодо (пп. 5.6.2 ДСТУ ISO 9001-2001 [20]):

- результатів аудитів; зворотного зв'язку із замовниками;
- функціонування процесів і відповідності продукції;
- стану запобіжних і коригувальних дій;

– дій за результатами попереднього аналізу з боку керівництва;
– змін, які можуть впливати на систему управління якістю, та рекомендацій стосовно її поліпшення.

Водночас вихідні дані (результати) аналізу з боку керівництва згідно з пп. 5.6.3 ДСТУ ISO 9001-2001 [20] мають містити будь-які рішення та дії, пов'язані з поліпшенням результативності системи управління якістю та її процесів, удосконаленням продукції згідно з вимогами замовника, потребами в ресурсах.

Відповідно до п. 4.2 ДСТУ ISO 9004-2001 «Системи управління якістю. Наставни щодо поліпшення діяльності» [21] керівництво організації (установи) має визначити, яка документація потрібна для створення, впровадження та актуалізації системи управління якістю і для забезпечення результативного та ефективного функціонування процесів, які застосовують у ній. При цьому для того, щоб документація створювала можливість задоволення потреб та очікувань зацікавлених сторін, керівництво організації (установи) має враховувати:

- контрактні вимоги замовників та інших зацікавлених сторін;
- прийняття міжнародних, національних, регіональних та інших стандартів;
- відповідні законодавчі та регламентувальні вимоги;
- рішення, які приймає організація;
- джерела зовнішньої інформації, яка сприяє підвищенню компетентності організації;
- інформацію про потреби та очікування зацікавлених сторін.

Ще однією сферою інформаційного забезпечення системи управління якістю є стратегічне планування, яке разом з політикою у сфері управління якістю становить основу для визначення її цілей. При цьому цілі мають уможливлювати їхнє вимірювання (з метою сприяння результативному та ефективному проведенню аналізу). Формулюючи їх, слід враховувати:

- поточні та майбутні потреби організації та обслуговувані ринки;
- відповідні висновки аналізу з боку керівництва;
- поточні показники продукції та процесів;
- рівні задоволеності зацікавлених сторін;
- результати самооцінювання;
- дані зіставного оцінювання (бенчмаркінгу), аналіз конкурентів, можливостей для поліпшення;
- ресурси, необхідні для реалізації цілей [21].

Інформацію про вказані цілі слід поширювати так, щоб працівники організації могли сприяти їх досягненню. Їх слід систематично аналізувати, а за потреби й переглядати.

На підставі наведених прикладів щодо місця інформації та науково-технічної інформації у побудові, впровадженні та функціонуванні системи управління якістю науково-технічної діяльності доцільно скласти відповідну класифікацію з інформаційного забезпечення науково-технічних розробок і досліджень.

Класифікація інформації з урахуванням Законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [9], «Про інформацію» [6] та «Про науково-технічну інформацію» [7] може виглядати так:

– наукова інформація у сфері наукової діяльності — це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в

електронному вигляді щодо інтелектуальної творчої діяльності (проведення фундаментальних і прикладних досліджень), спрямованої на одержання і використання нових знань, а також щодо об'єктів інтелектуальної власності;

– науково-технічна інформація у сфері науково-технічної діяльності — це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді щодо інтелектуальної творчої діяльності, спрямованої на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій, тобто виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських, проектно-конструкторських, технологічних, пошукових і проектно-пошукових робіт, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інших робіт, пов'язаних з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного їх використання, а також щодо об'єктів інтелектуальної власності. Інакше кажучи, це документовані або публічно оголошені відомості про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані під час науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності, а також про об'єкти інтелектуальної власності [7];

– наукова інформація у сфері науково-педагогічної діяльності — це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді щодо педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти III—IV рівнів акредитації, пов'язаної з науковою діяльністю — інтелектуальною творчою діяльністю (проведення фундаментальних і прикладних досліджень), спрямованою на одержання і використання нових знань, а також щодо об'єктів інтелектуальної власності;

– науково-технічна інформація у сфері науково-педагогічної діяльності — це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді щодо педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III—IV рівнів акредитації, пов'язаної з науково-технічною діяльністю — інтелектуальною творчою діяльністю, спрямованою на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій, тобто виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських, проектно-конструкторських, технологічних, пошукових і проектно-пошукових робіт, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інших робіт, пов'язаних з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного їх використання, а також щодо об'єктів інтелектуальної власності;

– наукова інформація у сфері науково-організаційної діяльності — це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді щодо діяльності, спрямованої на методичне, організаційне забезпечення та координацію наукової та науково-педагогічної діяльності (у межах наукової діяльності), а також щодо об'єктів інтелектуальної власності;

– науково-технічна інформація у сфері науково-організаційної діяльності — відомості про діяльність, спрямовану на методичне, організаційне забезпечення та координацію науково-технічної та науково-педагогічної діяльності (у межах науково-технічної діяльності), у тому числі щодо об'єктів інтелектуальної власності .

Зазначена класифікація не є завершеною, її викладення буде продовжено у наступному номері збірника.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. — К. : Укр. енцикл., 1998. — Т. 2: Д — Й. — 744 с.
2. *Советский энциклопедический словарь* / [гл. ред. А.М. Прохоров]. — изд. 2-е. — М. : Советская энциклопедия, 1983. — 1600 с.
3. *Беляков К.І.* Інформація в праві: теорія і практика / К.І. Беляков. — К. : КВІЦ, 2006. — 118 с.
4. *Марущак А.І.* Інформаційне право: доступ до інформації : навч. посіб. / А.І. Марущак. — К. : КНТ, 2007. — 532 с.
5. *Винер Н.* Кибернетика и общество / Н. Винер. — М. : Наука, 1983. — 343 с.
6. *Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII «Про інформацію»* // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.
7. *Закон України від 25 червня 1993 року № 3322-XII «Про науково-технічну інформацію»* // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 33. — Ст. 345.
8. *Закон України від 17 вересня 1992 року № 2614-XII «Про державну статистику»* // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 43. — Ст. 608.
9. *Закон України від 13 грудня 1991 року № 1977-XII «Про наукову і науково-технічну діяльність»* // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 12. — Ст. 165.
10. *Постанова Кабінету Міністрів України від 31 березня 1992 року № 162 «Про державну реєстрацію науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій».*
11. *Порядок державної реєстрації та обліку відкритих науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій* : наказ Міністерства освіти і науки України від 27 жовтня 2008 року № 977, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 6 квітня 2009 року за № 312/16328.
12. *Патентний формуляр. Основні положення. Порядок складання та оформлення* : ДСТУ 3574-97. — [Чинний від 1998-01-01]. — К. : Держстандарт України, 1997. — 7 с.
13. *Патенті дослідження. Основні положення та порядок проведення* : ДСТУ 3575-97. — [Чинний від 1998-01-01]. — К. : Держстандарт України, 1997. — 14 с.
14. *Порядок державного обліку секретних науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій* : наказ Міністерства освіти і науки України від 9 червня 2009 року № 494, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 8 липня 2009 року за № 606/16622.
15. *Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII «Про державну таємницю»* // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 16. — Ст. 93.
16. *Постанова Кабінету Міністрів України від 10 березня 1994 року № 155 «Про державний облік засекречених науково-дослідних, дослідно-конструкторських розробок і дисертацій».*
17. *Постанова Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 року № 1561-12 «Про порядок організації та забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях».*
18. *Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 року № 1082 «Про порядок здійснення заходів з охорони державної таємниці під час проведення секретних науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт».*
19. *Системи управління якістю. Основні положення та словник* : ДСТУ ISO 9000-2001. — [Чинний від 2001-10-01]. — К. : Держстандарт України, 2001. — 33.
20. *Системи управління якістю. Вимоги* : ДСТУ ISO 9001-2001. — [Чинний від 2001-10-01]. — К. : Держстандарт України, 2001. — 25.
21. *Системи управління якістю. Настанови щодо поліпшення діяльності* : ДСТУ ISO 9004-2001. — [Чинний від 2001-10-01]. — К. : Держстандарт України, 2001. — 61.
22. *Guidelines for auditing management Systems. Lignes directrices pour l'audit des systemes de management* : ISO19011. — [Second edition 2011-11-15]. — International standard, 2011. — 44 p.
23. *Система розроблення та поставлення продукції на виробництво. Правила виконання науково-дослідних робіт. Загальні положення* : ДСТУ 3973-2000. — [Чинний від 2001-07-01]. — К. : Держстандарт України, 2001. — 20 с.

24. Система розроблення та поставлення продукції на виробництво. Правила виконання дослідно-конструкторських робіт. Загальні положення : ДСТУ 3974-2000. — [Чинний від 2000-11-27]. — К. : Держстандарт України, 2001. — 37 с.

УДК 340.69

Р.Л. Сопільник, кандидат юридичних наук,
доцент, старший експерт-вибухотехнік Науково-
дослідного експертно-криміналістичного центру
при УМВС України на Львівській залізниці

ЕКСПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Розглянуто актуальну проблематику гармонізації національного та європейського законодавства з питань судоустрою. Досліджено питання експертного забезпечення правосуддя у контексті сучасних євроінтеграційних процесів в Україні.

Ключові слова: судоустрій, експертне забезпечення правосуддя, євроінтеграція, національне законодавство.

Рассмотрена актуальная проблематика гармонизации национального и европейского законодательства по вопросам судостройства. Исследован вопрос экспертного обеспечения правосудия в контексте современных интеграционных процессов в Украине.

In the article the topical issue of harmonizing national and European legislation on the judicial system are described. Author investigates the issue of expert support justice in the context of current European integration processes in Ukraine.

Основою сучасних теоретичних засад розвитку і вдосконалення судоустрою в Україні в євроінтеграційному контексті є застосування досвіду європейських держав і гармонізація національного та європейського законодавства з урахуванням національних інтересів держави. У цьому контексті великої уваги потребують питання, пов'язані з експертним забезпеченням правосуддя в Україні [1].

Судово-експертна діяльність як об'єкт державного регулювання, на думку П.І. Репешка, є діяльністю держави, юридичних і фізичних осіб із забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною, компетентною та кваліфікованою експертизою, яку здійснюють професійні (атестовані) судові експерти відповідно до Закону України «Про судову експертизу» та інші особи у межах їх компетенції у порядку та на підставах, визначених відповідними нормами чинного законодавства України [1, с. 51].

Як зазначають В.О. Ольховський, В.Д. Марковський і Л.С. Купріянова, у контексті вирішення проблеми боротьби зі злочинністю в Україні як одного з найважливіших напрямів розвитку незалежної правової держави дедалі частіше йдеться про те, що на всіх стадіях кримінального процесу майже неможливо обійтися без залучення спеціальних знань, основною процесуальною формою використання яких є судова експертиза [2, с. 7]. При цьому питання використання експертиз у

судовому процесі, на думку А.В. Омельченка, є актуальним з огляду на те, що одним із головних завдань судочинства є забезпечення рівності всіх учасників судового процесу, у тому числі і стосовно надання суду належних доказів [3, с. 41].

Право на справедливий судовий розгляд займає у демократичному суспільстві визначальне місце, а отже, питання експертного забезпечення правосуддя є ключовим у контексті євроінтеграційного вектора реформування судоустрою в Україні. У ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод (далі — Конвенція) задекларовано, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть не допускатися до зали засідань упродовж усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або — тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, — коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя» [4].

Водночас, як свідчить практика Європейського суду з прав людини (далі — Суд), національні суди чи не найчастіше порушують ст. 6 Конвенції, а отже, дослідження права на справедливий судовий розгляд у контексті організації роботи судових експертів є доволі актуальним.

Проблеми судової експертизи та експертної діяльності досліджували вчені В. Бахін, В. Берназ, В. Гончаренко, Л. Головченко, А. Іщенко, Н. Клименко, І. Красюк, О. Моїсєєв, М. Сегай, Е. Сімакова-Єфремян, В. Шерстюк, В. Шепітько, М. Щербаківський та інші. Проблематику справедливого судового розгляду розглядали В. Андрусенко, В. Бігун, В. Буга, О. Головка, В. Городовенко, Т. Дудаш, І. Жаровська, С. Іваницький, В. Качан, І. Коліушко, В. Комаров, В. Кузьменко, Р. Куйбіда, А. Лужанський, І. Марочкін, Л. Москвич, Т. Нешатаєва, О. Овчаренко, А. Олійник, С. Погребняк, С. Прилуцький, П. Рабінович, В. Рум'яйцева, Н. Сакара, М. Смокович, В. Татаренко, О. Толочко, Е. Трегубов, В. Уваров, Л. Чуркіна, Д. Ягунов. Однак право на справедливий судовий розгляд у контексті євроінтеграційної парадигми з урахуванням правових питань судової експертизи не було належно висвітлено.

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад експертного забезпечення правосуддя у контексті сучасних євроінтеграційних процесів в Україні.

Згідно із Законом України «Про судову експертизу» судову експертизу визначено як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [5]. Крім того, у ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) регламентовано, що експерт проводить експертизу за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [6]. При цьому судова експертиза відіграє одну з найважливіших ролей не лише у кримінальному, а й у цивільному судочинстві [7, с. 1]. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права [6].

У разі відмови слідчого, прокурора у задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта особа, що заявила відповідне клопотання, має право звернутися із клопотанням про залучення експерта до слідчого судді (ст. 244 КПК України). Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі. До ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи вносять запитання, поставлені перед експертом особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Слідчий суддя має право не вносити до ухвали запитання, поставлені особою, що звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі [6]. Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, що здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі (п. 10 ст. 101 КПК України).

Основними видами (підвидами) експертиз згідно з Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі — Інструкція) є такі:

- криміналістична;
- інженерно-технічна;
- економічна;
- товарознавча;
- експертиза у сфері інтелектуальної власності;
- психологічна;
- мистецтвознавча;
- екологічна;
- інші види експертиз, організацію проведення яких з метою кращої реалізації інтересів слідчої та судової практики проводять експертні установи [8].

Крім проведення судових експертиз у кримінальних, адміністративних, цивільних і господарських справах і досліджень у позасудовому провадженні за матеріалами оперативно-розшукової діяльності та інших процесуальних дій, МВС України забезпечує в установленому порядку участь спеціалістів Експертної служби МВС України в оперативно-розшукових заходах, слідчих та інших процесуальних діях, проводить роботи з атестації судових експертів тощо [9].

Певні гарантії діяльності експертів закріплено у розділі II Інструкції, де визначено права, обов'язки та відповідальність експерта. Зокрема, заслуговує на увагу положення (п. 2.3 Інструкції) про заборону вирішення експертом питань, які виходять за межі його спеціальних знань, та з'ясування питань права, що є додатковою гарантією незалежності судді у випадках, коли в інтересах правосуддя потрібно вдаватися до послуг експертів [8].

Питання незалежності судової влади відображено у кількох міжнародних документах. Так, згідно з Висновком 1 Комітету Міністрів Ради Європи (2001 р.) незалежність судової влади є головною умовою забезпечення верховенства права та основоположною гарантією справедливого судового розгляду [10]. У Резолюції 1549 Парламентської Асамблеї Ради Європи (2007 р.) незалежне та неупереджене правосуддя взагалі визначено як передумова існування демократичного суспільства. У Звіті Венеціанської комісії з Європейських стандартів із цього приводу

зазначено, що незалежність судової влади та її відокремлення від виконавчої влади є наріжним каменем верховенства права, з якого не може бути винятків. Питання про незалежність суддів є чітко зрозумілим. Розподіл повноважень та право на справедливий суд є неможливими без незалежних суддів.

У контексті гармонізації національних засад організації судочинства та забезпечення правосуддя в Україні важливе місце посідає питання тривалості судового провадження.

Як зазначено у Рекомендації 6 Комітету Міністрів Ради Європи (2004 р.), характер і кількість заяв, поданих до Суду, та постановлених ним рішень свідчать про те, що нині, як ніколи, потрібно, щоб держави — члени ЄС ефективно та регулярно переконувалися у наявності засобів правового захисту за будь-яких обставин, у тому числі й у випадках нерозумної тривалості судового провадження. Наявність ефективних національних засобів правового захисту для всіх звернень з оскарженням порушень Конвенції дасть змогу зменшити завантаженість суду як завдяки зменшенню кількості справ, що надходять до нього, так і завдяки тому, що детальний розгляд справ на національному рівні полегшить їх подальший розгляд судом [11].

У Рекомендації 7 Комітету Міністрів Ради Європи (1981 р.) наголошено, що держави — члени ЄС повинні вжити заходів, які полегшують доступ до правосуддя, щоб усі процесуальні дії мали простий характер, застосовувана мова була зрозумілою широкому загалу, а судові рішення — зрозумілими для обох сторін. Слід також максимально обмежувати кількість експертів, яких призначає суд або яких призначають за клопотанням сторін, намагатися скорочувати строки винесення судами рішень. Для цього потрібно змінити ті попередні процедури, які не мають практичного значення, і забезпечити суди належним персоналом [12].

Про важливість зазначеного свідчить такий приклад. У справі «Андренко проти України» заявниця скаржилася на те, що тривалість провадження, яке тривало вісім років і дев'ять місяців, є несумісною з вимогою «розумного строку», передбаченою п. 1 ст. 6 Конвенції. Український уряд визначав предмет спору, що перебував у національному провадженні, як доволі складний, що не лише потребував проведення експертиз, а й ускладнений зміною заявницею своїх позовних вимог. Крім того, збільшенню тривалості провадження сприяли дії позивачки, а саме неявка її на судові засідання, подання клопотань щодо їх відкладення та скарг до судів вищих інстанцій, а отже, на думку українського уряду у справі не було значних затримок, відповідальність за які б несла держава. Проте Суд, розглянувши матеріали справи, дійшов висновку, що національне провадження, яке стосувалося питання дійсності заповіту, попри те, що заявниця двічі доповнювала свій позов, а суди чекали на висновок експертизи для винесення рішення у справі, не може вважатися особливо складним. Суд зазначив, що розумна тривалість провадження має визначатися з огляду на обставини справи та з урахуванням таких критеріїв, як її складність, поведінка заявника та відповідних органів влади, а також ступінь важливості предмета спору для заявника. Розглянувши усі надані матеріали, Суд дійшов висновку, що у цій справі тривалість провадження була надмірною та не відповідає вимозі «розумного строку», а український уряд не навів жодного факту чи аргументу, які здатні переконати Суд в іншій думці [13].

Висловлюючись із цього приводу, І.В. Пиріг і В.М. Чепурко відстоюють думку

щодо потреби в удосконаленні наукових підходів до визначення термінів проведення експертиз з урахуванням низки чинників, а саме:

- складність дослідження;
- експертне навантаження фахівців;
- наявність потрібного обладнання;
- кількість та якість наданих для дослідження об'єктів, матеріалів і поставлених запитань;
- складність завдань, які поставлено на вирішення експертизи;
- кількість фахівців, яких потрібно залучити для проведення експертизи;
- середній час, який витрачають на проведення певного виду експертних досліджень;
- ступінь розробленості методики проведення певного виду експертних досліджень.

Вчені наголошують, що «керівнику експертної установи слід конкретизувати та контролювати терміни проведення експертизи в кожному випадку з урахуванням кваліфікації та стажу роботи експерта, кількості експертів, що працюють в установі (враховуючи відсутність їх через хворобу, у зв'язку з відпусткою, навчанням тощо)» [14, с. 46]. Також вони jednostrajні у тому, що введення в дію нового КПК України і впровадження змагальної системи кримінального судочинства мають значною мірою позначитися на діяльності правоохоронних органів, зокрема Експертної служби МВС України, основними завданнями якої є проведення судових експертиз у кримінальних, адміністративних, цивільних і господарських справах, досліджень у позасудовому провадженні, виконання інших робіт у межах компетенції, у тому числі проведення відповідно до законодавства оцінки майна, майнових прав і професійної оціночної діяльності, забезпечення участі спеціалістів Експертної служби в оперативно-розшукових заходах, слідчих та інших процесуальних діях, формування довідково-інформаційних фондів, ведення криміналістичних обліків тощо [14, с. 47].

Отже, експертна діяльність у контексті сучасних євроінтеграційних процесів має розглядатися як опора правосуддя в Україні. Покращення нормативно-правового та організаційного забезпечення взаємодії Експертної служби МВС України та органів судової влади є неодмінною запорукою наближення національного законодавства до європейських стандартів, входження України в європейський правовий аксіологічний простір. На шляху до підвищення ролі експертизи у забезпеченні права громадян України на справедливий судовий розгляд є ще чимало завдань, вирішення яких становить перспективу для розвитку наукових досліджень за цим напрямом.

Список використаної літератури

1. Репешко П.І. Щодо сутності судово-експертної діяльності як об'єкта державного регулювання [Електронний ресурс] / П.І. Репешко // Криміналістика и судебная экспертиза. — 2013. — № 58 (1). — С. 45—52. — Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/krise_2013_58\(1\)_8.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/krise_2013_58(1)_8.pdf).

2. Ольховський В.О. Правове регулювання судово-медичної експертизи [Електронний ресурс] / Ольховський В.О., Марковський В.Д., Купріянова Л.С. // Судово-медична експертиза. — 2012. — № 6. — С. 7—10. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/sme_2012_6_4.pdf.

3. *Омельченко А.В.* Судові та науково-правові експертизи як засіб встановлення доказів згідно з процесуальним законодавством України / А.В. Омельченко // Адвокат. — 2013. — № 5 (152). — С. 41—43.

4. *Конвенція про захист прав людини і основних свобод* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

5. *Закон України «Про судову експертизу»* : станом на 19 листоп. 2012 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

6. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : станом на 01 січ. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

7. *Ходанович В.О.* Проблеми правового інституту судової експертизи в цивільному процесі України [Електронний ресурс] / В.О. Ходанович // Часопис Академії адвокатури України. — 2013. — № 4. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2013_4_21.pdf.

8. *Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень»* у редакції від 22.01.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

9. *Указ Президента України від 06.04.2011 № 383/2011 «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України»* у редакції від 03.08.2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/383/2011>.

10. *Opinion 1 (2001) of the Consultative Council of European Judges (CCJE) for the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on standards concerning the independence of the judiciary and the irremovability of judges* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE\(2001\)OP1&Sector=secDGHL&Language=lanEnglish&](http://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE(2001)OP1&Sector=secDGHL&Language=lanEnglish&).

11. *Рекомендація (2004) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_718.

12. *Recommendation (81) 7 of the Committee of Ministers to member states on measures facilitating access to justice (Adopted by the Committee of Ministers on 14 May 1981 at its 68th Session)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_718.

13. *Case of Andrenko v. Ukraine (Application No 50138/07)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://echr.ketse.com/doc/50138.07-en-20110120/view>.

14. *Пиріг І.В.* Актуальні питання практичної діяльності експертних підрозділів ОВС в умовах змагальної системи судочинства [Електронний ресурс] / І.В. Пиріг, В.М. Чепурко // Криміналістичний вісник. — 2013. — № 2 (20). — С. 46—52. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/krvis_2013_2_8.pdf.

УДК 343.98(05)1

В.В. Юсупов, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, начальник науково-
дослідної лабораторії з проблем експертно-
криміналістичного забезпечення діяльності ОВС
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ

Проаналізовано зміст періодичних видань початку ХХ ст., окреслено типові питання, які висвітлювали в юридичних журналах, виокремлено видання, що спеціалізувалися на висвітленні криміналістичних аспектів розслідування злочинів, наведено передумови заснування української криміналістичної періодики.

Ключові слова: періодичне видання, журнал, газета, судова практика, розслідування злочинів, криміналістика.

Проанализировано содержание периодических изданий начала ХХ века, указаны типичные вопросы, освещаемые в юридических журналах, выделены издания, специализирующиеся на освещении криминалистических аспектов расследования преступлений, приведены предпосылки основания украинской криминалистической периодики.

The article analyzes the content of periodicals of the early XX century, defined the typical questions of legal journals, marked the publication specializing in coverage of aspects of forensic investigation of the crimes, listed prerequisites base of forensic Ukrainian periodicals.

На початку ХХ ст. у Російській імперії (у містах Санкт-Петербурзі, Москві, Києві, Одесі) почали створювати експертні установи, тому виникла потреба в ознайомленні працівників органів розслідування з можливостями проведення ними експертиз, порядком надання речових доказів на дослідження, вимогами щодо вилучення та упакування слідів злочину на місці події тощо. Це завдання реалізовувалося у різних формах, а саме: підготовка нормативно-правових документів; читання лекцій, організація проведення курсів підвищення кваліфікації, викладання спеціальних дисциплін у юридичних і медичних навчальних закладах; проведення іспитів під час вступу на певні посади; повідомлення відповідної інформації під час проведення зібрань, з'їздів, конференцій, нарад, опублікування її у друкованих виданнях (посібниках, брошурах, періодичних виданнях, перекладах іноземних книжок з криміналістики) тощо. Особливо важливого значення з позиції ознайомлення з передовими технологіями розкриття злочинів і дослідження речових доказів на початку ХХ ст. набули криміналістичні періодичні видання, що мали сталий наклад і широке розповсюдження.

З огляду на те, що питанням аналізу впливу періодичних видань на розвиток криміналістики в Україні на початку ХХ ст. у науковій літературі не приділено належної уваги, метою статті є дослідження стану висвітлення криміналістичних аспектів розкриття злочинів у періодичних виданнях початку ХХ ст. та їх впливу на розвиток криміналістики в Україні.

Насамперед слід з'ясувати визначення періодичних видань та їх види. Відповідно до Державного стандарту України періодичне видання — це видання, що виходить через певні проміжки часу, має заздалегідь визначену постійну щорічну кількість і назву нумерованих чи датованих, однотипно оформлених випусків, які не повторюються за змістом [1].

Видами періодичних видань є газети, журнали, часописи, бюлетені, календарі тощо.

Журнал — це періодичне журнальне видання, яке виходить під постійною назвою, має постійні рубрики, містить статті, реферати, інші матеріали з різних громадсько-політичних, наукових, виробничих та інших питань, літературно-художні твори, ілюстрації, фотографії. Журнал повинен мати постійну рубрикацію та бути офіційно затвердженим. Одним із його видів є науковий журнал — періодичне журнальне видання статей і матеріалів теоретичних досліджень, а також статей і матеріалів прикладного характеру, призначене переважно для фахівців певної галузі науки [1].

Залежно від цільового призначення наукові журнали поділяють на науково-теоретичні, науково-практичні та науково-методичні.

На території України на початку ХХ ст. розповсюджувалися не лише власні періодичні видання, а й видання Російської імперії та інших країн (Німеччини, Австрії, Франції тощо). Спочатку питання криміналістики висвітлювали у періодичних виданнях загального юридичного напрямку, а згодом почали виходити друком спеціально організовані криміналістичні видання.

Так, до Жовтневої революції 1917 року питання протидії злочинності обговорювали на сторінках таких видань: «Вестник полиции», «Вестник судебной медицины и общественной гигиены», «Журнал гражданского и торгового права», «Журнал Министерства юстиции», «Журнал уголовного права и процесса», «Криминалист», «Право», «Судебная газета», «Судебное обозрение», «Тюремный вестник», «Юридическая газета», «Юридическая летопись» тощо.

Журнал «Вестник полиции» був першим російським журналом, що висвітлював діяльність поліції. Виходив він у 1907—1917 роках у м. Москві, розповсюджувався також на території України. Журнал спочатку видавали приватні особи: дворянин Л.А. Пушкін, військові офіцери Г.І. Сечинський та П.І. Гонецький, а з 1909 року право видання журналу перейшло до Міністерства внутрішніх справ Російської імперії. «Вестник полиции» був відкритим щотижневим ілюстрованим виданням. Він детально інформував про всі зміни у поліцейському відомстві, «гучні» кримінальні справи і дії поліції на місцях, стан злочинності в Росії, підготовку реформи поліції, роботу поліції зарубіжних країн. В одному з додатків до журналу друкували витяги із законодавчих актів та відомчі вказівки для поліцейських. Проте головним призначенням журналу було надання науково-методичної допомоги працівникам поліції: фахівці знайомили читачів з можливостями і прийомами дактилоскопії, іншими засобами розкриття злочинів [2, с. 61].

Видання «Вестник общественной гигиены, судебной и практической медицины» медичного департаменту Міністерства внутрішніх справ Російської імперії виходило у Санкт-Петербурзі з 1865 року по 1917 рік. Журнал кілька разів змінював назву: у 1872—1881 роках — «Сборник сочинений по судебной медицине, судебной психиатрии, медицинской полиции, общественной гигиене, эпидемиологии, медицинской географии и медицинской статистике»; з 1882 року — «Вестник судебной медицины и общественной гигиены». На сторінках журналу публікували статті у галузі медицини, зокрема судової.

«Журнал гражданского и торгового права» видавався у Санкт-Петербурзі у 1871—1906 роках. У певні періоди він змінював назву: у 1873—1894 роках — «Журнал гражданского и уголовного права»; у 1894—1898 роках — «Журнал Юридического общества при имп. СПб. университете»; у 1899—1906 роках — «Вестник права» (орган юридичного товариства при Санкт-Петербурзькому університеті). Журнал містив рубрики «Узаконения и распоряжения правительства», «Высочайшие приказы по Министерству юстиции», «Юридическая хроника» (Росії та за кордоном), «Критики и библиографии», «Судебный отдел», «Отдел Гражданского права» тощо. Журнал був переважно цивільно-правового спрямування, а у рубриці «Судебный отдел» серед інших матеріалів публікували інформацію про цікаві кримінальні справи.

«Журнал уголовного права и процесса» видавала Російська група міжнародного союзу криміналістів у Санкт-Петербурзі упродовж 1912—1913 років чотири рази на рік. Видання містило статті з актуальних проблем кримінального права та процесу, судової практики, роботи пенітенціарних закладів, бібліографії, хроніку засідань російської групи Союзу криміналістів. Наглядним є зміст третього номера журналу за 1913 рік: «I. 1. П.И. Люблинский. Условное освобождение и неопределенные приговоры в Северной Америке. 2. Н.И. Идельсон. Революционный трибунал во Франции (10 марта 1793 г. — 31 мая 1795 г.). 3. А.Я. Лихтерман. Слово и дело Государево. (к изучению истории политических преступлений в России). II. Вопросы текущей жизни. 4. В.Д. Плетнев. Новый воинский устав о наказаниях. 5. Л.Н. Бровкович. К вопросу о толковании 476 ст. Устава уголовного судопроизводства. III. Судебная практика. 6. В.Н. Новиков. Процессуальные вопросы в практике Сената за 1912 г. 7. Положения, извлеченные из решений Сената за 1912—1913 г.г. IV. Библиография. V. Русская Группа Международного Союза Криминалистов. VI. Приложение. Труды IX Общего Собрания Русской Группы» [3]. Проте питання застосування криміналістики у протидії злочинності у журналі подавали поверхнево через висвітлення процесуальної форми розслідування кримінальних правопорушень.

Теоретично-практичний журнал кримінального права «Криминалист» виходив друком у м. Новгороді з 1882 року двічі на місяць. Як приклад доцільно навести один із номерів журналу: «1. Несколько замечаний по поводу статьи г. Минцлова «Особенности класса преступников». 2. Комментарий к 395 ст. Устава уголовного судопроизводства Н. Тугана. 3. Заметка по поводу разводов судебного следователя В. Каширина» [4, с. 1]. Прикладом спрямованості публікованих статей може бути стаття Валерія Волжина (датована 29.04.1882, м. Пенза) «К вопросу о нанесении увечий и ран в драках», присвячена розкриттю особливостей застосування ст. 1485 документа «Уложение о наказаниях» і аналізу гл. 10 доку-

мента «О нанесении увечья, ран и других повреждений здоровью» [5]. У статті досліджено процесуальний порядок порушення судового переслідування у порядку приватного обвинувачення, процесуальні строки, розмежування повноважень прокуратури і суду у цих провадженнях, а також питання визнання ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, запропоновано шляхи запобігання відповідним процесуальним помилкам. Крім того, у статті детально проаналізовано низку законодавчих актів у сфері кримінального процесу, касаційні рішення сенату та окремих судових палат у певних справах, випадки із правозастосовної практики, наукові видання (наприклад, Г. Неклюдов «Руководство к особенной части русского уголовного права»). Журнал містив окремі рекомендації щодо розкриття злочинів, приклади позитивного досвіду розслідування певних кримінальних справ.

Щотижнева юридична газета «Право» виходила друком у Санкт-Петербурзі у 1898—1916 роках. Перший номер газети мав такий зміст: «1. Вступительная статья от редакции. 2. Проектированная комиссия по пересмотру судебного уставного правила о помощниках присяжных поверенных В.О. Люстиха. 3. О значении в России иностранных судебных приговоров проф. И.А. Ивановского. 4. Обзорение практики гражданского кассационного департамента Правительствующего Сената за 1897 г. 5. Практические заметки А. фон-Резона. 6. Хроника. 7. Библиография. 8. Судебная и судебно-административная практика. 9. Справочный отдел» [6, с. 3]. У газеті друкували огляди засідань юридичних товариств міст Санкт-Петербургу, Києва, Харкова, Курська, Тифлісу, Москви тощо. В окремих випусках розглядали питання судової медицини (зокрема щодо нового способу відокремлення крові людини і тварин, 1901 р.). Газета широко розповсюджувалася за передплатою по губерніях на території українських земель. Наприклад, у 1901 році: Херсонська (197 прим.), Київська (186 прим.), Харківська (178 прим.), Подільська (64 прим.), Таврійська (59 прим.), Полтавська (45 прим.), Волинська (41 прим.), Чернігівська (32 прим.) губернії [7, с. 2395].

Видання «Судебная газета» щотижнево видавали у Петербурзі з 1882 року по 1905 рік, розповсюджували також на території України. Спрямованість видання — перегляд кримінального і цивільного кодексів Російської імперії щодо внесення до них доповнень на кшталт західноєвропейських правових норм. Постійні рубрики: «1. Движение по государственной службе. 2. На суде (разбор судебных процессов). 3. Судебная хроника. 4. Юридическая хроника (корреспонденции о практике судопроизводства). 5. За неделю. 6. Справочный указатель» [8].

Щотижневий юридичний журнал «Судебное обозрение» видавали у Санкт-Петербурзі з додатком «Библиотеки судебных процессов» упродовж 1902—1905 років. Як приклад наведемо зміст одного з номерів журналу: «1. Проблемы в праве. Проф. Э. Цетельман. 2. Судебная летопись. Из практики Правительствующего Сената по гражданскому кассационному департаменту. 3. Хроника. 4. Библиография. 5. Справочный отдел» [9, с. 2].

Усі зазначені вище періодичні видання містили інформацію із судової практики у цивільних і кримінальних справах з аналізом процесу розслідування, рекомендаціями, у тому числі й щодо недопущення процесуальних помилок.

З метою своєчасного правового інформування низових ланок тюремної системи та обміну досвідом їх роботи у 1893 році Головне тюремне управління почало видавати журнал «Тюремный вестник». Щомісячний журнал МВС Російської

імперії був інформаційно-методичним і довідковим виданням з питань тюремної та конвойної служби, містив і результати наукового аналізу із цих питань. Редакція журналу періодично видавала окремими книгами праці: «Основы тюремного дела», «Краткий отчет деятельности ГТУ за первые XXXV лет его существования», «Труды II Всероссийского съезда тюремных деятелей, состоявшегося в Петрограде в 1914 году» (у 2-х томах) тощо. Останній номер журналу вийшов у січні 1917 року [10, с. 511].

Видання «Юридическая газета» виходило у Санкт-Петербурзі двічі на тиждень у період 1892—1906 років. Газета мала безоплатні додатки «Сборник решений Уголовного и Гражданского департаментов и общего собрания Правительствующего Сената» і «Собрание узаконений и распоряжений правительства». Матеріали друкували у таких рубриках: «1. Законодательная хроника в России. 2. Обзор постановлений отечественного и иностранного законодательства. 3. Статьи и заметки по вопросам, возникающим в судебной и административной практике. 4. Корреспонденции из России. 5. Выдающиеся судебные процессы. 6. Речи известных адвокатов» [11]. Багато уваги у газеті приділяли новим криміналістичним досягненням, наприклад, фотографічному методу дослідження речових доказів, запропонованому Є.Ф. Буринським.

Щомісячний юридичний журнал «Юридическая летопись» виходив друком у Санкт-Петербурзі у 1890—1892 роках. У ньому публікували статті з актуальних питань права, а також законодавчу, судову, науково-літературну хроніку, бібліографію. Як приклад наведемо зміст одного з номерів журналу: «I. Финляндский сейм / Н. М. Коркунов. II. Освидетельствование сумасшедших в особом присутствии губернского правления / А. Ф. Кони. III. Хроника: Высочайший Манифест о Финляндском уголовном уложении; Протесты прокурорского надзора в Сибири; Гражданский иск в уголовном процессе (дело Акимова и др.); Общество для пособия нуждающимся переселенцам; Совет по земским делам; Иностранцы в России, Судебно-медицинская экспертиза. IV. Библиография: 1. Власть (коллекция). 2. Отечественные сериальные и продолжающиеся издания (коллекция). 3. Право. История. Россия. Периодические издания. 4. Юридические журналы. Россия 19—20 вв.» [12, с. 3].

Як свідчить проведений аналіз, у переважній більшості юридичних періодичних видань початку ХХ ст. висвітлювали питання матеріального права (кримінального, цивільного, земельного тощо), наводили результати аналізу норм судової практики, рішення судів з певних питань. Велику увагу приділяли кримінально-правовим нормам і питанням їх застосування під час боротьби зі злочинністю.

Типовими питаннями, що висвітлювали на своїх сторінках періодичні видання того часу, були:

- науковий аналіз чинного законодавства, обговорення проектів нормативно-правових актів, висвітлення передової зарубіжної нормативної бази;
 - законодавчі акти або витяги з них, нормативні документи уряду, рішення судових інстанцій різного рівня;
 - судова практика (кримінальні, цивільні, адміністративні та інші справи);
 - відомості про нові книги, монографії, брошури тощо;
 - наукові заходи правового характеру (з'їзди, конференції, диспути, тощо).
- Водночас серед друківаних видань початку ХХ ст. були й такі, пріоритетними

матеріалами в яких були певні вказівки та практичні рекомендації з питань застосування кримінально-правових норм, впровадження нових методів розкриття злочинів і дослідження речових доказів (наприклад, журнали «Вестник полиции», «Вестник судебной медицины и общественной гигиены», «Криминалистъ», «Юридическая летопись»).

Загалом висвітлення у періодичних виданнях актуальних питань криміналістичного змісту було зумовлено потребами практики протидії злочинності, вдосконаленням існуючих криміналістичних засобів і методів, вивченням передового досвіду розкриття злочинів, у тому числі й зарубіжного.

Проте недостатнє висвітлення проблем розслідування злочинів у юридичних виданнях (як періодичних, так й інших) на початку ХХ ст. створило підґрунтя для започаткування спеціальних криміналістичних видань. Концентрація центрів наукового розвитку криміналістики на території України у Києві, Харкові, Одесі призвела до заснування, починаючи з 1920-х років, власних періодичних видань: «Архив криминологии и судебной медицины», «Питання криміналістики та науково-судової експертизи» тощо, що цілеспрямовано висвітлювали проблеми використання криміналістичних засобів і методів (у тому числі й нових) для протидії злочинності.

Як свідчить аналіз, періодичні видання початку ХХ ст. кримінально-правового та криміналістичного спрямування сприяли розвитку криміналістики як в Росії, так і на території України завдяки інформації, яку в них публікували, а отже, їх активно використовували у своїй роботі працівники поліції, судові слідчі та судді.

Список використаної літератури

1. *Основні види*. Терміни та визначення. Державний стандарт України : ДСТУ 3017-95 [Електронний ресурс]. — [Чинний від 1996-01-01]. — Режим доступу : http://science.crimea.edu/zapiski/vidanya/dcty3017_95.pdf.
2. *МВД России* : энциклопедия [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://books.google.com.ua>.
3. *Журнал уголовного права и процесса* [Электронный ресурс]. — 1913. — Вып. 3. — Режим доступа : <http://www.knigafund.ru/books/56750>.
4. *Криминалистъ*. — 1882. — № 11. — 31 с.
5. *Волжинъ В.* Къ вопросу о нанесеніи увѣчій и ранъ въ дракахъ / В. Волжинъ // *Криминалистъ*. — 1882. — № 12. — С.15—25.
6. *Право*. — 1898. — 8 ноября (№ 1).
7. *Право*. — 1901. — 23 декабря (№ 52).
8. *Судебная газета* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://feb-web.ru/feb/periodic/pp0-abc/pp1/pp1-6453.htm>.
9. *Судебное обозрение*. — 1903. — 6 июля (№ 27).
10. *Искрина Н.А.* Тюремный вестник (Некрасов В.Ф., Полубинский В.И. *МВД России: энциклопедия*) / Н.А. Искрина. — М. : Олма-Пресс, 2002. — 623 с.
11. *Юридическая газета* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://feb-web.ru/feb/periodic/pp0-abc/pp1/pp1-7231.htm>.
12. *Юридическая летопись*. — 1891. — Т. 1. — № 1. — 96 с.

УДК 343.985:343.62

В.В. Пясковський, кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника кафедри криміналістики та судової
медицини Національної академії внутрішніх справ

ЗАГАЛЬНІ УМОВИ ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто питання щодо загальних умов планування розслідування насильницьких правопорушень, учинених щодо неповнолітніх.

Ключові слова: планування розслідування, насильницькі злочини, кримінальне провадження, злочини щодо неповнолітніх.

Рассмотрены вопросы об общих условиях планирования расследования насильственных правонарушений, совершенных по отношению к несовершеннолетним.

The paper studies the problem of scheduling of investigation of violent crimes against minors.

Розслідування кримінальних правопорушень вимагає високої організації слідчої роботи, важливе місце в якій посідає планування розслідування. Потреба у такому плануванні впливає із суті діяльності слідчого, яка потребує організованості та швидкості у розслідування кримінальних правопорушень. Планування визначає ефективність розслідування, його цілеспрямованість, економію сил і засобів слідчого апарату.

Спроби дослідити питання планування розслідування були ще у 20-х роках минулого століття. Зокрема, цим займалися Т.М. Арзуманян, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, В.І. Громов, Л.П. Дубровицька, А.В. Дулов, М.Є. Євгенєв, О.Н. Колесніченко, О.М. Ларін, І.М. Лузгін, Г.Н. Муд'югін, М.І. Порубов, П.І. Тарасов-Родіонов, Б.М. Шавер, Н.В. Якубович та інші [1, с. 3].

У криміналістичній літературі під плануванням розслідування розуміють визначення шляхів і способів розслідування, обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні, системи слідчих (розшукових) і негласних (розшукових) дій та інших заходів, їх змісту, послідовності проведення, термінів виконання тощо [2, с. 615], а також розумову діяльність слідчого, що передбачає визначення на основі висунутих версій науково обґрунтованих слідчих завдань, побудову системи слідчих (розшукових) і негласних (розшукових) дій та інших заходів, встановлення строків і послідовності виконання намічених заходів з метою забезпечення ефективності запобігання та розслідування злочинів [3, с. 35].

На думку І.М. Лузгіна, планування є розумовою діяльністю, що дозволяє впорядкувати процес розслідування, а отже, є неодмінною умовою цілеспрямованої роботи слідчого [4, с. 109].

Р.С. Белкін вважає планування організаційною основою розслідування [5, с. 376].

Суть і зміст планування розслідування кримінальних правопорушень мають різні складові, а саме: цілі, принципи, форми, етапи тощо. У статті буде розглянуто лише питання щодо загальних умов планування розслідування насильницьких правопорушень, учинених щодо неповнолітніх.

З огляду на загальноприйнятне розуміння умов планування розслідування кримінальних правопорушень під умовами планування розслідування насильницьких правопорушень, учинених щодо неповнолітніх, варто розуміти сукупність певних обставин, чинників, знань і вмінь, що роблять планування можливим.

На думку Н.П. Яблокова, планування будь-якої криміналістичної діяльності можливе лише у разі дотримання таких умов:

- наявності відповідної вихідної інформації;
- належної оцінки сформованої криміналістичної ситуації та реальних можливостей досягнення планованих цілей;
- забезпечення чіткого взаємозв'язку і узгодженості між окремими планами (за кожним кримінальним провадженням, матеріалом, експертизою) та видами планування (всього розслідування, тактичної операції, окремої слідчої (розшукової) та іншої дії);
- суворого дотримання встановленого законом та іншими нормативними актами часу, що відводиться на цей вид криміналістичної діяльності [6, с. 112].

Зазначені умови потрібні також для планування розслідування насильницьких правопорушень, учинених щодо неповнолітніх, проте слід взяти до уваги такі обставини. По-перше, слідча ситуація визначається інформацією не лише про розслідуване насильницьке діяння (зовнішньою), а й про умови, в яких проводиться розслідування (внутрішньою), у тому числі інформацією про наявність у слідчого інших матеріалів кримінальних проваджень. По-друге, забезпечення взаємозв'язку видів планування у межах одного кримінального провадження належить, ймовірно, до принципів планування ніж до умов. По-третє, звертає на себе увагу відсутність у наведеному переліку вказівки на ресурси, які має слідчий у кожному кримінальному провадженні (за винятком ресурсу часу), хоча саме наявність у слідчого певних ресурсів визначає планування тактики проведення процесуальних та інших дій та/або їх комплексів, а у підсумку й усього розслідування.

Р.С. Белкін виокремлює такі умови планування:

- наявність вихідної, бодай мінімальної інформації;
- оцінка сформованої в момент планування слідчої ситуації та прогноз її майбутніх змін у результаті реалізації запланованих заходів;
- урахування реальних можливостей, засобів і методів досягнення запланованих цілей [7, с. 476].

Ще одним елементом загальних умов планування розслідування кримінальних правопорушень має стати зіставлення інформації, наявної у розпорядженні слідчого, з криміналістичною характеристикою передбачуваного кримінального правопорушення, яка є його типовою моделлю.

Підтримуючи у цілому позицію Р.С. Белкіна, слід підкреслити, що без наявності бодай мінімальної інформації про насильницьке правопорушення, учинене щодо неповнолітньої особи, про жодне розслідування, а тим паче про його планування, говорити не варто. Крім того, від обсягу та якості інформації про насиль-

ницьке діяння залежить індивідуальність планування його розслідування. Водночас слідчу ситуацію визначає і наявність ресурсів (людських, матеріально-технічних, інформаційних, часових тощо), і якщо слідчий перебільшить можливості наявних ресурсів, то план, напевно, стане нереальним для виконання, а якщо применшить — він буде неоптимальним і неефективним, що може спричинити необґрунтоване затягування досудового розслідування або відволікання ресурсів, які можуть знадобитися для інших цілей (наприклад, для використання в інших кримінальних провадженнях).

Отже, загальними умовами планування розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх, є наявність і адекватна оцінка слідчим вихідної інформації (зовнішньої і внутрішньої) та ресурсів, які у своїй сукупності визначають слідчу ситуацію, що формує уявну модель вчинення досліджуваного насильницького злочинного діяння.

Особливу роль у процесі планування розслідування насильницького правопорушення, вчиненого щодо неповнолітньої особи, відіграє вміння слідчого правильно оцінити слідчу ситуацію, на основі якої він формує уявну модель його вчинення. Однак при цьому слід пам'ятати, що багато в чому слідчу ситуацію, з якою має справу слідчий, визначає криміналістична характеристика правопорушення, що є його типовою моделлю. У зв'язку з цим доречно згадати про модельний підхід до поняття слідчої ситуації, запропонований Л.Я. Драпкіним. На його думку, розслідуючи злочини, впливаючи на реальні об'єкти, проводячи практичні дії та заходи, постійно маючи справу з носіями фактичних даних, взаємодіючи з працівниками оперативних підрозділів і спеціалістами, слідчий у процесі своєї діяльності змушений керуватися інформаційними моделями реальної ситуації [8, с. 13]. Висловлена Л.Я. Драпкіним думка про слідчу ситуацію також доволі чітко характеризує місце і роль моделі у процесі планування розслідування кримінальних правопорушень, але не передає змісту реальної слідчої ситуації. Слідчий під час розслідування злочинних діянь, у тому числі й насильницьких, учинених щодо неповнолітніх, фактично діє в реальній обстановці, але до початку цих дій йому потрібно отримати інформацію про суттєві ознаки злочинного діяння, яке відбулося, створивши при цьому його адекватну модель.

Р.С. Белкін визначає слідчу ситуацію інакше. Відповідно до його позиції слідча ситуація стосовно розслідування має зовнішній характер і є «сукупністю умов та обставин, в яких у цей момент проводиться розслідування, тобто це обстановка, в якій відбувається процес доказування» [9, с. 135].

Зіставлення думки Л.Я. Драпкіна щодо визначення слідчої ситуації з думкою Р.С. Белкіна розкриває суть співвідношення та взаємозв'язку моделювання і слідчої ситуації під час планування розслідування кримінальних правопорушень. Стосовно правопорушень, про які йдеться, схематично цей процес можна уявити так. Спочатку слідчий, одержавши певну інформацію про вчинене злочинне діяння щодо неповнолітньої особи, оцінює її, виходячи із сформованої слідчої ситуації, потім формує уявну модель цього діяння, після чого зіставляє її з типовою моделлю, що дозволяє ефективно побудувати процес розслідування, зафіксувавши найважливіші (основні) сліди діяння.

Отже, криміналістична характеристика насильницького правопорушення щодо неповнолітньої особи, що є його типовою моделлю, до певної межі визначає

слідчу ситуацію, встановивши яку, слідчий має побудувати алгоритм дій, спрямованих на ефективну роботу з доказування факту вчиненого насильницького діяння. З огляду на це доцільно розглянути передовий досвід з реалізації загальних умов планування розслідування насильницьких злочинів.

Як відомо, найбільший ефект у розслідуванні кримінальних правопорушень мають першочергові дії, які проводить слідчий, а також співробітники оперативних підрозділів, підрозділів міліції громадської безпеки (служби дільничних інспекторів міліції, патрульно-постової служби) тощо. Не є винятком і насильницькі правопорушення, вчинені щодо неповнолітніх. Важливою складовою в їх розслідуванні є злагоджені дії зазначених підрозділів. Досягти належної злагодженості можна за умов наявності доволі чітко погодженого з відповідними підрозділами плану проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій (відповідно до вимог п. 5.1 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, затвердженої наказом МВС України від 14 серпня 2012 року № 700 [10, с. 105]).

Безпосереднє планування першочергових дій має здійснювати слідчий, який перебуває на добовому чергуванні у складі слідчо-оперативної групи. Члени цієї групи, отримавши інформацію про факт насильницького правопорушення, вчиненого щодо неповнолітньої особи, і виїхавши на місце події, вживають всіх зусиль, щоб зібрати максимальний обсяг початкової інформації. З урахуванням зібраної інформації слідчий складає план дій на найближчу добу. Як правило, серед заходів щодо факту насильницького злочинного посягання планують такі заходи:

- встановлення свідків-очевидців події, що відбулася;
- доведення факту події до відома громадськості;
- орієнтування особового складу інших міськрайлінорганів внутрішніх справ міста та області на розшук підозрюваної особи;
- перевірка неповнолітніх, які не мають постійного місця проживання;
- перевірка осіб, які, на думку дільничних інспекторів міліції, схильні до вчинення таких насильницьких діянь;
- перевірка на причетність до вчиненого насильницького діяння осіб, які проживають у прилеглих будинках і були раніше засуджені за аналогічні злочини;
- проведення поквартирного обходу з метою одержання криміналістично важливої інформації;
- витребування записів камер відеоспостереження (якщо вони є) тощо.

Беручи до уваги думку Р.С. Белкіна щодо того, що однією із умов планування є врахування реальних можливостей, засобів і методів досягнення запланованих цілей, у контексті проведеного дослідження доцільно акцентувати увагу на обставинах, невирішення яких значною мірою може позначитися на плануванні дій, спрямованих на розслідування насильницьких правопорушень, учинених щодо неповнолітніх.

Так, актуальним питанням з позиції створення умов, які сприяють ефективній протидії насильницьким правопорушенням, учиненим щодо неповнолітніх, залишається питання щодо призначення співробітників оперативних підрозділів, які, працюючи за лінійним принципом, забезпечують розслідування таких правопорушень. Нині, виходячи із загальноприйнятої правоохоронної практики, а також згід-

но з кримінально-процесуальним законодавством (гл. 38 Кримінального процесуального кодексу України) в окремих підрозділах кримінальної міліції МВС України у справах дітей є співробітники, які спеціалізуються на розслідуванні правопорушень, учинених неповнолітніми. Таку практику доцільно поширити на всі територіальні відділи (управління) внутрішніх справ в оперативних підрозділах і слідчих відділеннях (відділах), передбачивши в них штатні посади для співробітників, які б спеціалізувалися не лише на розслідуванні правопорушень, учинених неповнолітніми, а й на розслідуванні правопорушень, учинених щодо них.

Важливе значення має і підвищення кваліфікації співробітників зазначених підрозділів. При цьому слід нагадати, що у структурі Національної академії внутрішніх справ функціонує Інститут післядипломної освіти, на базі якого можливе проведення такого заходу (причому це стосується як співробітників підрозділів органів внутрішніх справ у справах дітей, так і слідчих, які розслідують правопорушення, вчинені неповнолітніми і щодо них).

Отже, ґрунтуючись на результатах проведеного дослідження, слід зазначити, що серед загальних умов планування розслідування насильницьких правопорушень, учинених щодо неповнолітніх, важливе місце належить адекватній оцінці слідчим вихідної інформації (зовнішньої та внутрішньої) щодо них і наявним у розпорядженні слідчих підрозділів, прокуратури та інших уповноважених органів ресурсам, з урахуванням яких визначають слідчу ситуацію, що дозволяє формувати уявну модель механізму вчинення розслідуваного насильницького правопорушення щодо неповнолітньої особи.

Ефективному плануванню процесу розслідування таких правопорушень «по гарячих слідах» сприяють їх криміналістичні характеристики.

Важлива роль у боротьбі з насильницькою злочинністю щодо неповнолітніх належить впровадженню позитивного досвіду щодо введення в оперативних і слідчих підрозділах кожного територіального органу внутрішніх справ штатних посад для розслідування злочинів, учинених як неповнолітніми, так і щодо них.

Список використаної літератури

1. *Теория и практика планирования расследования преступлений* : учеб. пособ. / [Бирюков В.В., Мельникова О.Б., Шехавцов Р.Н., Попов И.В.]. — Луганск : РИО ЛАВД, 2002. — 90 с.
2. *Настільна книга слідчого* : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін.]. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. — 728 с. : 49 іл.
3. *Матусовский Г.А.* Организация работы аппаратов дознания и предварительного следствия органов внутренних дел : учеб. пособ. / Г.А. Матусовский, В.Н. Сущенко. — Харьков : Юрид. ин-т, 1983. — 84 с.
4. *Лузгин И.М.* Расследование как процесс познания : учеб. пособ. / И.М. Лузгин. — М. : НИ и РИО Высш. шк. МВД СССР, 1969. — 176 с.
5. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики : в 3 т. / Р.С. Белкин. — М. : Юристъ, 1997. — Т. 2 : Частные криминалистические теории. — 1997. — 464 с.
6. *Криминалистика* : учеб. для вузов / [Герасимов В.Н., Колдин В.Я., Крылов В.В. и др.] ; отв. ред. Н.П. Яблоков. — М. : БЕК, 1996. — 689 с.
7. *Криминалистика* : учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р.] ; под ред. Р.С. Белкина. — М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. — 971 с.

8. Драпкин Л.Я. Основы теории следственных ситуаций: монография / Л.Я. Драпкин. — Свердловск : Изд-во Уральского университета, 1987. — 168 с.

9. Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3 т. / Р.С. Белкин. — М. : Юристъ, 1997. — Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. — 480 с.

10. Збірник нормативно-правових актів України, що регламентують окремі питання кримінального провадження / [упоряд. Алфьоров С.М., Міщенко С.М., Фаринник В.І. та ін.] ; за заг. ред. В.І. Сліпченка. — К. : ТОВ «АРТ-Дизайн», 2012. — 250 с.

УДК 343.98

А.О. Чичиркін, заступник начальника
слідчого відділення Переяслав-Хмельницького
МВ ГУМВС України в Київській області

ПОНЯТТЯ І СУТЬ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ПРАЦІВНИКАМИ ЕКСПЕРТНИХ ПІДРОЗДІЛІВ

Досліджено поняття і суть взаємодії слідчого з працівниками експертних підрозділів, запропоновано авторське його визначення, окреслено особливості цієї взаємодії.

Ключові слова: взаємодія, слідчий, працівники експертного підрозділу, експерт, спеціаліст, мета взаємодії, суть взаємодії, узгодженість дій.

Исследованы понятие и суть взаимодействия следователя с работниками экспертных подразделений, предложено авторское его определение, приведены особенности этого взаимодействия.

Based on scientific literature and regulatory support of the Interior considers theoretical question the concept and essence of interaction with staff of expert investigator units. A broad definition of interaction with staff of expert investigative units, given its features.

Як свідчить практика досудового розслідування кримінальних правопорушень, досягнення належного рівня документування події злочину та його наслідків відповідно до вимог чинного кримінального процесуального законодавства, забезпечення отримання об'єктивних і беззаперечних доказів, які можуть бути використані у процесі доказування для встановлення істини, можливі за умов тісної співпраці слідчих і працівників експертних підрозділів. Тому дослідження поняття і суті взаємодії слідчого з працівниками експертних підрозділів як підґрунтя до нормативного закріплення цієї взаємодії задля застосування у практичній діяльності є доволі актуальним.

У науковій літературі питання взаємодії слідчого з іншими суб'єктами розслідування у різний час досліджували Ю.П. Аленін, А.М. Балашов, В.П. Бахін, Н.А. Бурнашев, В.М. Биков, Г.П. Власова, А.К. Гаврилов, І.М. Гуткін, Л.Я. Драпкін, А.Л. Дудніков, О.В. Керевич, В.П. Корж, С.Д. Осланов, В.І. Пархоменко, Ю.М. Ратишевський, І.М. Сорочотягін, Д.А. Сорочотягіна, В.В. Тіщенко, В.Т. Томін, О.О. Чувільов, М.Г. Шурухнов та інші. Співпрацю слідчого та експертів-криміналістів досліджували О.О. Волобуєва, А.А. Горідько, В.В. Ковальов, Є.П. Коновалов та інші. Проте ці дослідження проводили в умовах дії Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) постала потреба переглянути поняття, суть і принципи взаємодії між слідчими та експертами-криміналістами, а отже, метою статті є дослідження поняття та суті взаємодії слідчих з працівниками експертних підрозділів у сучасних умовах.

Поняття «взаємодія» означає «взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь» [1, с. 346].

З огляду на те, що взаємодія відображає процеси впливу речей одна на одну, взаємозв'язок між різними об'єктами, характеристику форм людського буття, людської діяльності і пізнання, філософська категорія взаємодії трактується неоднозначно у різних галузях наукового знання, наповнюючись певним змістом залежно від того, в якій науці її застосовують [2, с. 105].

Загалом взаємодію можна охарактеризувати як спільну діяльність двох і більше суб'єктів, спрямовану на досягнення єдиної мети. Однак єдина спільна мета не може бути досягнута без вирішення певних завдань, що постають перед кожним суб'єктом. Взаємодія стає ефективною лише тоді, коли досягнення спільної мети вимагає використання засобів і можливостей, якими володіють різні служби, підрозділи і коли кожний суб'єкт окремо не може досягти цієї мети лише власними силами.

У КПК України термін «взаємодія» не розкрито, а тому прямі норми закону не регламентують взаємовідносини органів досудового розслідування та осіб, які володіють спеціальними знаннями, не визначають розподіл повноважень між ними в тій чи іншій слідчій ситуації.

Спеціальна література містить низку визначень взаємодії слідчих та інших органів і служб. Так, на думку Н.А. Бурнашева, взаємодія — це заснована на законодавчих актах спільна, узгоджена, планована діяльність слідчого з працівниками оперативних та експертних служб, що базується на властивих їй принципах і знаннях можливостей один одного і здійснювана з метою успішного розкриття та розслідування злочинів і запобігання їм [3, с. 413].

У цьому визначенні правовою основою взаємодії слідчого та інших служб є законодавчі акти, хоча деякі форми взаємодії регулюють не лише закони, а й відомчі нормативні акти. Наприклад, участь спеціаліста-криміналіста в роботі слідчо-оперативної групи регламентується не лише КПК України, а й наказами МВС України від 26.10.2012 р. № 962 «Про затвердження Інструкції про участь працівників Експертної служби МВС України в кримінальному провадженні як спеціалістів», від 09.08.2012 р. № 691 «Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України» та від 14.08.2012 р. № 700 «Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими підрозділами та підрозділів внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень» тощо, а спільна непроцесуальна діяльність цих суб'єктів здебільшого регламентована лише відомчими нормативно-правовими актами.

Деякі автори вважають, що взаємодія — це об'єднання зусиль слідчого з іншими правоохоронними органами для узгоджених дій з досягнення загальних цілей розкриття та розслідування злочину, здійснюване у формах, передбачених законом і відомчими нормативними актами або вироблених практикою [4, с. 443].

М.Г. Шурухнов під взаємодією слідчого з різними підрозділами і посадовими особами органів внутрішніх справ розуміє «засновану на законі і нормативних правових актах узгоджену діяльність, спрямовану на розкриття та розслідування злочинів, а також запобігання їм» [5, с. 437].

І.М. Гуткін вважає, що взаємодія — це «заснована на законі співпраця не підпорядкованих один одному органів, згідно з яким вони діють узгоджено, доцільно,

поєднуючи застосовувані ними засоби і способи, з метою запобігання, припинення, розкриття злочину, притягнення до кримінальної відповідальності винних, розшуку обвинувачених і забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочинами» [6, с. 63].

У проаналізованих визначеннях суть взаємодії зводиться до узгодженої спільної діяльності слідчого, оперативного працівника та інших співробітників у властивих їм формах і методах, у межах своєї компетенції з метою розкриття та розслідування злочинів.

Поняття «узгодженість дій» містить три елементи: місце, час, мету. Проте, як справедливо зазначено у спеціальній літературі, взаємодія завжди передбачає узгодженість дій за метою, а узгодженість дій за місцем і часом не є обов'язковою її властивістю [7, с. 67; 8, с. 39; 9, с. 10; 10, с. 10—11; 11, с. 8].

Щодо взаємодії слідчого з працівниками експертних підрозділів, то слід зазначити, що працівники експертних підрозділів відповідно до кримінального процесуального законодавства України можуть виступати у процесі цієї взаємодії як спеціалісти під час провадження слідчих (розшукових) дій або як експерти під час проведення експертиз. З огляду на те, що працівники експертних підрозділів (за винятком технічного персоналу) є експертами за посадами, з метою чіткого розмежування їх процесуального і посадового становища у подальшому терміні «спеціаліст» та «експерт» будуть використані в їх процесуальному значенні.

Згідно з частиною першою ст. 71 КПК України спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [12]. Відповідно до частини першої ст. 69 КПК України експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, і дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження та стосуються сфери її знань [12].

У спеціальній літературі наведено низку визначень взаємодії слідчого з працівниками експертних підрозділів.

А.К. Гаврилов розуміє під такою взаємодією «одноразове (разове) об'єднання сил, засобів і методів, що належать слідчим і технічним службам органів внутрішніх справ для досягнення завдань правосуддя» [13, с. 188]. Проте це визначення характеризує взаємодію лише у загальних рисах, адже в ньому не відображено всіх ознак, що характеризують суть взаємодії.

І.М. Сорокотягін і Д.А. Сорокотягіна вважають, що «взаємодія слідчого і обізнаних осіб (експертів, спеціалістів) — це заснована на законі або підзаконних актах узгоджена діяльність процесуально незалежних учасників попереднього слідства, тобто найбільш доцільне поєднання їх ділового співробітництва та особистих відносин» [14, с. 177]. Це визначення також має занадто загальний характер з огляду на те, що в ньому не зазначено, на досягнення якої мети спрямовано цю діяльність і які завдання мають бути виконані. Не зовсім вдалим є і посилання на «особисті відносини», оскільки вони у службовій діяльності не сприяють об'єктивності досу-

дового розслідування, а висновки за результатами такого розслідування можуть бути визнані судом неналежними та недопустимими доказами.

Більш вдалим є визначення взаємодії слідчого з експертами-криміналістами В.І. Пархоменка: «Взаємодія — це заснована на законі і підзаконних нормативних актах спільна, узгоджена за метою, місцем і часом діяльність слідчих та працівників експертно-криміналістичних підрозділів, здійснювана з метою успішного виявлення, запобігання та розслідування злочинів» [15, с. 19].

Слід зазначити, що незалежність і рівноправність працівників експертних підрозділів зі слідчими не впливають на сенс керівної ролі останніх у процесі розслідування злочину. Слідчий є керівником усього ходу розслідування, йому належить ініціатива у взаємодії під час розслідування певних кримінальних справ, визначення комплексу проведення слідчих (розшукових) дій і вжиття процесуальних заходів. Слідчий має право (у певних межах) надавати вказівки спеціалісту, у тому числі ті, що стосуються способів фіксації процесу і результатів певної слідчої (розшукової) дії (наприклад, запропонувати спеціалісту використовувати фотозйомку або відеозапис чи застосувати певні види такої зйомки). Водночас, незважаючи на роль керівника досудового розслідування та особи, відповідальної за його перебіг і результати, слідчий не має права впливати на вибір експертом (спеціалістом) засобів, прийомів і методів виявлення слідів (у разі участі останнього у слідчих (розшукових) діях), проведення експертиз, надання ним непроцесуальної допомоги. У багатьох випадках експерт (спеціаліст) може в межах своєї компетенції провчити ініціативу в процесі взаємодії зі слідчим.

Отже, узгодженість дій слідчого зі спеціалістом є не лише необхідною умовою найефективнішого використання науково-технічних засобів і методів, які застосовують у процесі слідчих (розшукових) дій, а й запорукою результативності виконуваної роботи в цілому.

Зазначені аспекти взаємодії слідчого з працівниками Експертної служби МВС України враховані В.В. Ковальовим, який цілком слушно зазначає, що ця взаємодія — це заснована на нормах закону та підзаконних нормативних актів сумісна діяльність не підпорядкованих організаційно суб'єктів з відмінною компетенцією та спеціалізацією, узгоджена за часом, місцем, засобами і методами реалізації, для вирішення конкретних завдань, що обумовлюються характером слідчої ситуації, для розв'язання якої вона здійснюється, з метою розкриття та розслідування злочинів, встановлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону [16, с. 17].

У підсумку, враховуючи результати проведеного дослідження, визначення взаємодії слідчого та працівників експертних підрозділів може бути таким: взаємодія слідчого з працівниками експертних підрозділів — це врегульована законами та відомчими нормативно-правовими актами узгоджена діяльність адміністративно незалежних один від одного суб'єктів, що здійснюється під керівництвом слідчого, яка передбачає використання слідчим допомоги спеціаліста (експерта) при вирішенні питань, необхідних для доказування у кримінальному провадженні, отриманні результатів використання спеціальних знань, якими він володіє; передбачає участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій, застосування техніко-криміналістичних засобів і науково-технічних методів з виявлення, фіксації, вилучення та попереднього дослідження речових доказів, а також надання техніч-

ної допомоги з метою запобігання, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Основними особливостями взаємодії слідчого з працівниками експертних підрозділів є такі:

- взаємодія має місце лише тоді, коли у слідчого виникає потреба у допомозі особи, яка володіє спеціальними знаннями;
- будучи адміністративно незалежними один від одного, маючи кожен свого керівника, слідчий і працівник експертного підрозділу водночас перебувають у підпорядкуванні одного і того самого відомства чи органу внутрішніх справ. Отже, керівник органу внутрішніх справ може приймати рішення щодо проведення організаційних заходів, які сприяють налагодженню цієї взаємодії (наприклад, спільне чергування у слідчо-оперативній групі) [17].

На завершення слід додати, що запропоноване визначення взаємодії слідчого з працівниками експертних підрозділів відповідає сучасному стану протидії злочинності та узгоджується з кримінальним процесуальним законодавством України.

Список використаної літератури

1. *Словник української мови* : в 11 т. / [гол. ред. кол. І.К. Білодід]. — К. : Наукова думка, 1970—1980. — Т. 1 : А — В. — 1970. — 800 с.
2. *Современный философский словарь* / [ред. В.Е. Кемеров]. — 3-е изд. — М. : Академический проект, 2004. — 864 с.
3. *Филиппов А.Г.* Криміналістика : учебник / А.Г. Филиппов. — М. : Спарк, 2004. — 687 с.
4. *Седова Т.А.* Криміналістика : учебник / Т.А. Седова. — СПб. : Лань, 2001. — 926 с.
5. *Шурухнов Н.Г.* Криміналістика : учеб. пособ. / Н. Г. Шурухнов. — М. : Экзамен, 2003. — 430 с.
6. *Органы дознания и предварительного следствия системы МВД и их взаимодействия* : учеб. пособ. / [Белозеров Ю.Н., Гуткин И.М., Чувилов А.А., Чугунов В.Е.]. — М. : Юрид. л-ра, 1973. — 120 с.
7. *Кулагин Н.И.* Организация управления в сфере предварительного следствия / Н.И. Кулагин. — Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1980. — 196 с.
8. *Мионов А.И.* Управление криминалистическими подразделениями органов внутренних дел / А.И. Мионов. — М. : Акад. МВД СССР, 1977. — 96 с.
9. *Драпкин Л.Я.* Организационно-управленческие аспекты взаимодействия участников процесса раскрытия преступлений / Л.Я. Драпкин // Вопросы взаимодействия следователя и других участников расследования преступлений. — Свердловск, 1984. — С. 10—33.
10. *Гапанович М.М.* Основы взаимодействия следователя и органов дознания при расследовании преступлений / М.М. Гапанович, И.Л. Мартинович. — Минск : БГУ, 1983. — 104 с.
11. Чувилов А.А. Взаимодействие следователей органов внутренних дел с милицией : учеб. пособ. / А.А. Чувилов. — М. : Моск. высш. школа милиции МВД СССР, 1981. — 109 с.
12. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : станом на 25 січня 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
13. *Гаврилов А.К.* Раскрытие преступлений на предварительном следствии (правовые и организационные вопросы) / А.К. Гаврилов. — Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1976. — 64 с.
14. *Сорокотягина Д.А.* Судебная экспертиза : учеб. пособ. / Д.А. Сорокотягина, И.М. Сорокотягин. — Ростов на Дону : Феникс, 2006. — 335 с.
15. *Пархоменко В.И.* Взаимодействие следователей, оперативных работников и специалистов при расследовании уголовных дел о незаконном обороте наркотических средств : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Пархоменко Виктор Иванович. — М., 2005. — 224 с.

16. Ковальов В.В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В.В. Ковальов. — К., 2008. — 20 с.

17. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 02.08.2012 № 686 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1769-12>.

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 519.711.3:343.98

Л.С. Файнзільберг, доктор технічних наук,
головний науковий співробітник Міжнародного
науково-навчального центру інформаційних
технологій та систем НАН і МОН України

З.А. Корчинська, науковий співробітник
Міжнародного науково-навчального центру
інформаційних технологій та систем НАН і МОН України

М.О. Семергей, науковий співробітник
Міжнародного науково-навчального центру
інформаційних технологій та систем НАН і МОН України

ПРОГРАМНО-ТЕХНІЧНИЙ КОМПЛЕКС ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ НОВОГО МЕТОДУ БІОМЕТРИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ ЗА ФАЗОВИМ ПОРТРЕТОМ ЕЛЕКТРОКАРДІОГРАМИ

Розглянуто метод біометричної ідентифікації особи за фазовим портретом електрокардіограми, який може бути застосований у системах захисту від несанкціонованого доступу, криміналістиці, правоохоронній та інших сферах.

Ключові слова: біометричні методи, ідентифікація особи, електрокардіограма, фазовий портрет електрокардіограми.

Рассмотрен метод биометрической идентификации личности по фазовому портрету электрокардиограммы, который может быть применен в системах защиты от несанкционированного доступа, криминалистике, правоохранительной и других сферах.

The article reviews the method of biometric identification ECG phase portrait, which can be used in security systems from unauthorized access, criminology, law enforcement and other areas.

Останнім часом дедалі більшої актуальності набуває проблема біометричної ідентифікації людини, яка ґрунтується на аналізі індивідуальних характеристик особистості.

Згідно із Законом України [1]:

- ідентифікація особи — встановлення тотожності особи за сукупністю інформації про неї за допомогою біометричних даних, параметрів;
- біометричні дані — сукупність даних про особу, зібраних на основі фіксації її характеристик, що мають достатню стабільність та суттєво відрізняються від аналогічних параметрів інших осіб (біометричні дані, параметри — відцифрований підпис особи, відцифрований образ обличчя особи, відцифровані відбитки пальців рук);
- біометричні параметри — вимірювальні фізичні характеристики або особистісні поведінкові риси, що використовують для ідентифікації (впізнання) особи або верифікації наданої ідентифікаційної інформації про особу.

Як відомо, такі біометричні технології, як відбитки пальців (дактилоскопія), ідентифікація особи людини за почерком (графологія), використання даних про зовнішній вигляд (габітологія) давно застосовують і досліджують у криміналістиці під час запобігання та розкриття злочинів. З розвитком інформаційних технологій удосконалюються біометричні системи, знижується їх вартість, що підвищує попит та розширює галузі їх використання (дактилоскопічні системи, засновані на автоматичному розпізнаванні відбитків пальців, комп'ютерні технології розпізнавання зображення особи, індивідуальних властивостей мови тощо) [2].

Гіпотезу про можливість побудови нових біометричних технологій, заснованих на індивідуальних особливостях фазового портрету електрокардіограми (далі — ЕКГ), вперше було сформульовано у 1995 році у працях вчених [3; 4]. Згодом біометричні технології, засновані на унікальних властивостях ЕКГ, було розглянуто у працях інших науковців [5—7]. Так, за результатами вивчення методу порівняння ЕКГ у 12 стандартних відведеннях дійшли висновку про те, що при виявленні 16 збігів на двох ЕКГ можна з певною достовірністю приймати рішення про належність їх тій самій особі [7]. Американські криміналісти навіть рекомендували внести ЕКГ до таких ознак ідентифікації особи, які не можна підробити [8].

Як свідчать попередні дослідження, індивідуальні особливості ЕКГ наочніше проявляються при відображенні у фазовому просторі ніж при їх традиційному уявленні в часовій області [9].

Метою статті є обґрунтування розробки програмно-технічного комплексу для подальшого вивчення можливостей фазового портрета ЕКГ як засобу ідентифікації особи.

ЕКГ як засіб ідентифікації особи. Як відомо, ЕКГ — це запис сигналу з інформацією про зміни в часі сумарного електричного потенціалу, що виникає в серцевому м'язі за рахунок руху іонів через м'язову мембрану (рис. 1).

Для подальшого дослідження доцільно стисло охарактеризувати інформативні фрагменти ЕКГ [10]. Зубець *P* утворюється внаслідок збудження передсердь. Сегмент *P–Q* зазвичай розташовується на нульовій лінії (ізолінії) і відповідає часу проходження збудження по передсердно-шлуночковому з'єднанню. Комплекс *QRS* відображає складний процес збудження шлуночків, а інтервал *S–T* — процес реполяризації шлуночків. Інтервал *T–P* від закінчення зубця *T* і до *P* початку зубця наступного циклу ЕКГ відповідає діастолі (розслабленню) серця.

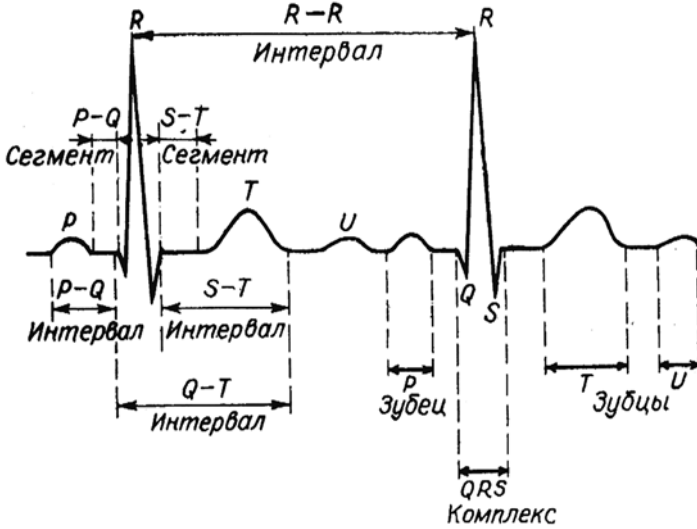

Рис. 1. Фрагменти нормальної ЕКГ в одному відведенні

На сьогодні відомі різні підходи до біометричної ідентифікації за ЕКГ, зокрема нейронні мережі [11], метод дискретного вейвлет-перетворення [12], аналіз сигналу в частотній області [13], калмановська фільтрація [14], метод статистичного розпізнавання [15] та інші математичні методи оброблення сигналу.

З метою підвищення достовірності результатів ідентифікації особи вбачається, що реєстрація та оброблення ЕКГ здійснюються у кількох відведеннях, зокрема у 12-ти традиційних відведеннях [5; 16], хоча реєстрація сигналу одночасно у кількох відведеннях є доволі незручною і потребує певної кваліфікації при розташуванні електродів на тілі людини, що є суттєвим недоліком цих методів ідентифікації та обмежує їх практичне застосування.

Саме тому Т. Шен і В. Томпкінс запропонували практичніший спосіб, який передбачає реєстрацію ЕКГ лише в одному відведенні, зокрема у першому стандартному (ліва та права рука), та ідентифікацію людини за сукупністю амплітудно-часових характеристик окремих фрагментів сигналу $x(t)$, який реєструється за певний інтервал часу [17]. Проте цей спосіб має відносно невелику достовірність результатів ідентифікації за рахунок помилок, зумовлених можливими збігами сукупності амплітудно-часових характеристик ЕКГ для різних осіб. До того ж доволі складно на основі додаткового візуального аналізу оцінювати відмінності часового сигналу $x(t)$ та коригувати невірні рішення.

Для уникнення зазначених вище недоліків доцільно розглянути інший спосіб ідентифікації особи за двовимірними або тривимірними графічними образами: фазові портрети одноканальної ЕКГ та використання індивідуальних характеристик сформованих фазових портретів для ідентифікації особистості [18; 19].

Фазовий портрет ЕКГ як засіб ідентифікації особи. Для побудови фазового портрета ЕКГ у кожній точці одновимірного дискретно заданого сигналу $x(t)$, що несе інформацію про електричну активність серця, чисельними методами отримуємо першу $\dot{x}(t)$ та другу $\ddot{x}(t)$ похідні сигналу $x(t)$. Сформуємо двовимірні фазові портрети в координатах $x(t), \dot{x}(t)$ або тривимірні фазові портрети в координатах $x(t), \dot{x}(t), \ddot{x}(t)$ [18].

Сформувати фазовий портрет сигналу $x(t)$ також можна на основі визначення затриманих значень сигналу $x(t-\tau)$ та $x(t-2\tau)$, де τ — певна затримка у часі. Далі формують двовимірні фазові портрети в координатах $x(t)$, $x(t-\tau)$ або тривимірні фазові портрети в координатах $x(t)$, $x(t-\tau)$, $x(t-2\tau)$.

Для ідентифікації особи використовують сукупність індивідуальних характеристик сформованих фазових портретів. Зрозуміло, що відмінність сигналів $x(t)$ зумовлює і відмінність фазових портретів, сформованих за різними сигналами. Але, як видно з рис. 2, на якому наведено 4 різних сигнали ЕКГ, відмінність фазових портретів є більш вираженою, ніж відмінність сигналів, на основі яких їх сформовано.

Кожний із фазових портретів має характерні особливості, які легко визна-

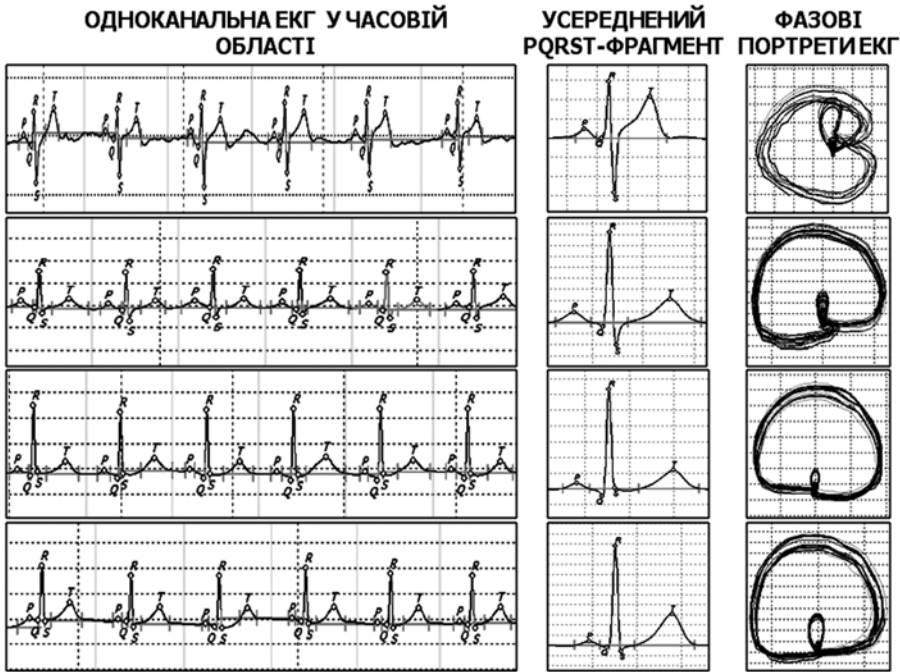

Рис. 2. Порівняння ЕКГ у часовій області з фазовими портретами

чають навіть під час візуального аналізу (наприклад, такі як кут орієнтації фазового портрета, кількість, розмір і форма петель тощо).

Усі ці особливості характеризують певний сигнал $x(t)$, що несе інформацію про електричну активність серця певної особи. При цьому одні двовимірні фазові портрети різних людей суттєво відрізняються за наведеними ознаками, а інші мають менш виражені відмінності (рис. 3).

Однак, як свідчать експериментальні дослідження, навіть якщо двовимірні фазові портрети ЕКГ практично збігаються (рис. 4, ліворуч), при переході у тривимірний фазовий простір з координатами $x(t)$, $\dot{x}(t)$, $\ddot{x}(t)$ вдається виявити певні розбіжності нібито тотожних фазових портретів при певних кутах проектування (рис. 5, праворуч).

Проведені дослідження також засвідчили, що фазові портрети зберігали свої індивідуальні особливості упродовж достатньо великого періоду спостережень (рис. 5).

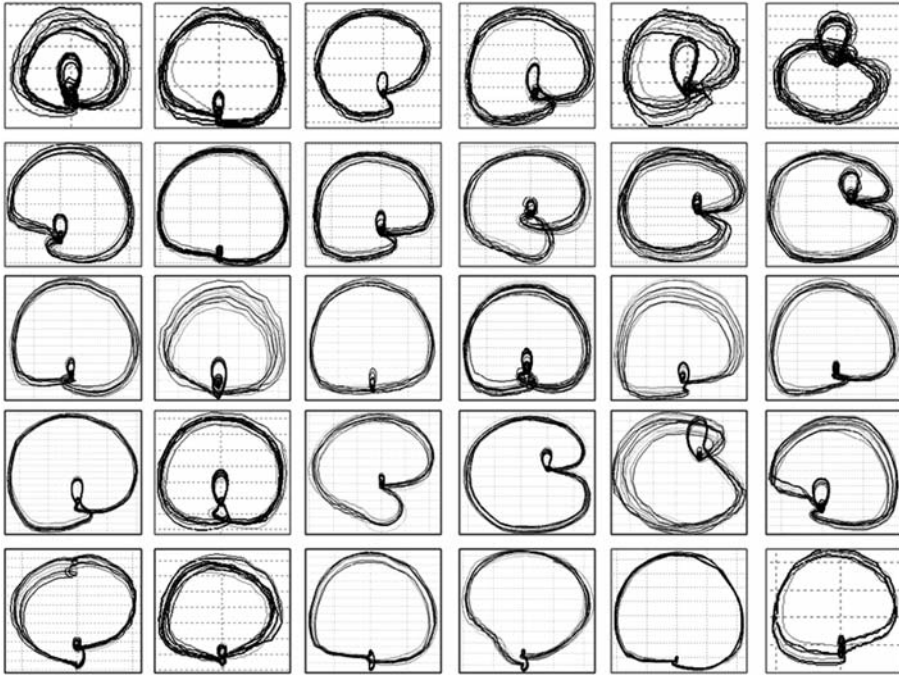

Рис. 3. Приклади фазових портретів 30 різних осіб

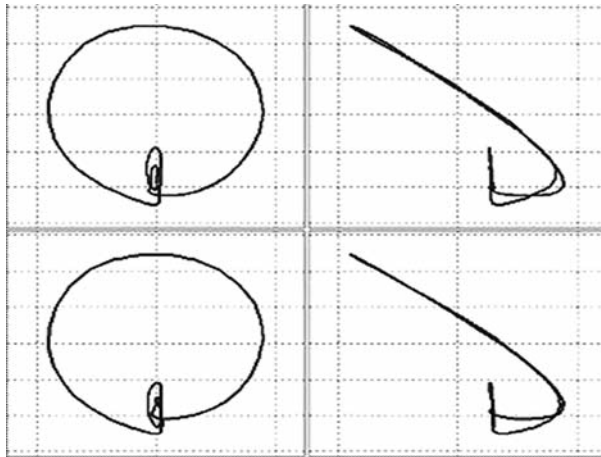

Рис. 4. Фазові портрети у двовимірному та тривимірному просторах

Наведені властивості фазових портретів дозволяють використовувати їх як біометричні характеристики певної особи.

Зрозуміло, що у разі фізичних або емоційних навантажень відбуваються зміни певних фрагментів фазових траєкторій. Тому для вирішення завдань ідентифікації потрібно аналізувати найбільш стабільний фрагмент фазового портрета, яким, як свідчать експериментальні дослідження, є фрагмент, що відповідає шлунковому комплексу *QRS*.

Програмно-технічний комплекс для ідентифікації особи за фазовим портретом ЕКГ. Для автоматизації процесу порівняння фазових портретів потріб-

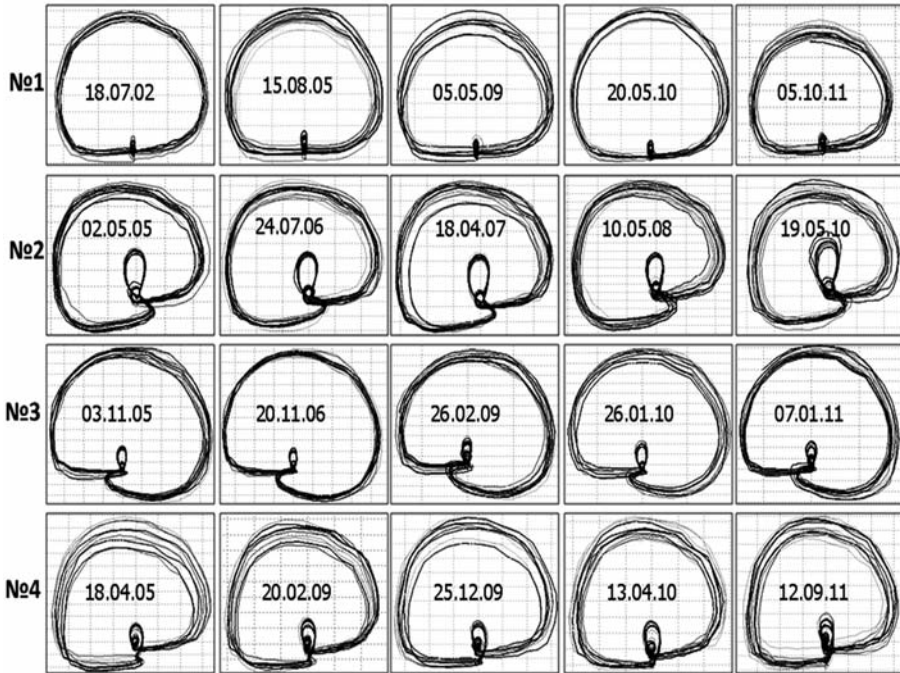

Рис. 5. Фазові портрети 4 осіб упродовж певного періоду спостережень

на система, яка сприятиме експерту у вирішенні завдання щодо належності фазового портрета ЕКГ [20].

Реєстрація ЕКГ проводиться за допомогою спеціального мікропроцесорного сенсора з пальцевими електродами (рис. 6), який забезпечує введення цифрового сигналу першого стандартного відведення у персональний комп'ютер через стандартний USB інтерфейс [21].

Рис. 6. Пристрій для реєстрації ЕКГ з пальцевими електродами

Далі сигнал опрацьовується за допомогою комп'ютерної програми «Ідентифікація особи», тобто виконується побудова фазового портрета, його аналіз, порівняння та зберігання у базі даних.

Система дозволяє вирішити завдання верифікації: на основі порівняння наданого їй фазового портрета та записаних у базі даних фазових портретів цього користувача дійти певного висновку про їх тотожність. На сьогодні тестова база містить 480 фазових портретів ЕКГ різних людей. Зрозуміло, що процес накопичення даних може бути продовжено.

Як приклад, на рис. 7 наведено фазові портрети, які не збігаються (тобто людина не є тією особою, за яку себе видає), а на рисунку 8 — фазові портрети, які збігаються і підтверджують достовірність верифікації.

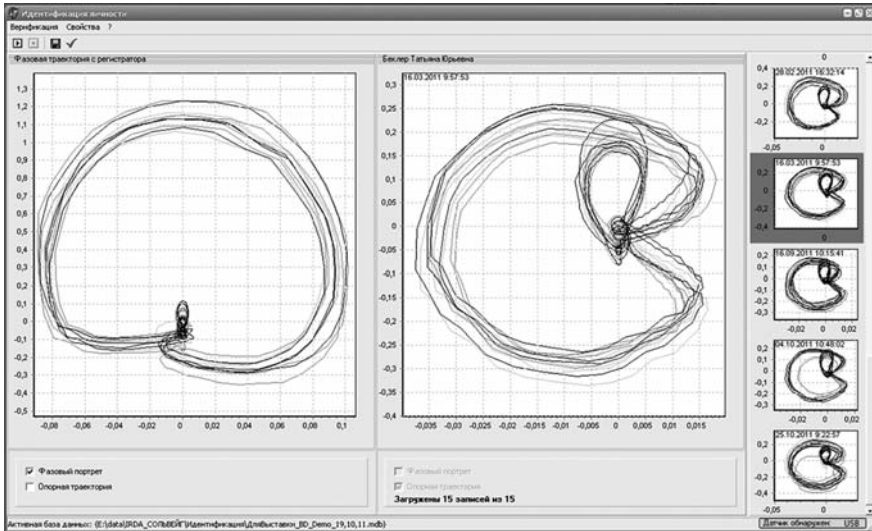

Рис. 7. Видгляд інтерфейсу верифікації — фазові портрети не збігаються

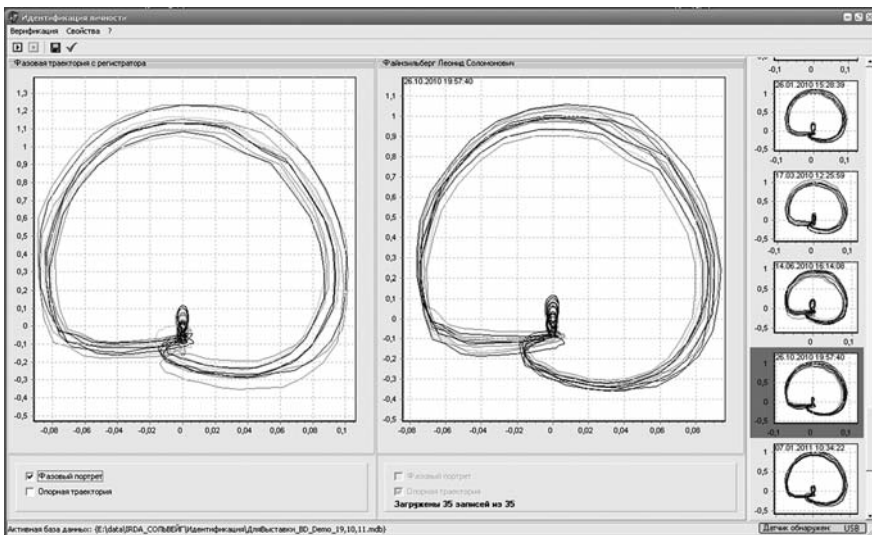

Рис. 8. Видгляд інтерфейсу верифікації — фазові портрети збігаються

Отже, з метою підвищення достовірності вирішення завдань ідентифікації доцільно поєднати кілька біометричних характеристик людини. Для цього можна використовувати фазовий портрет сигналу, що несе інформацію про електричну активність серця — ЕКГ. Цей сигнал є унікальним для кожної людини і, на відміну від інших біометричних характеристик, його практично неможливо сфальсифікувати. Навіть візуальний аналіз фазових портретів ЕКГ дозволяє легко та наочно провести ідентифікацію особи, а отже, їх можна використовувати як додатковий

біометричний параметр у правоохоронних системах прикордонного і паспортного контролю та імміграційних служб, у системах криміналістичної реєстрації, при проведенні експертиз за участю експертів.

Подальший розвиток програмно-технічного комплексу для ідентифікації особи за фазовим портретом ЕКГ слід планувати у кількох напрямках:

- накопичення бази даних фазових портретів у різні проміжки часу;
- проведення масштабних експериментів для виявлення характерних ознак фазових портретів залежно від фізичного та психологічного станів людини;
- вдосконалення програмних засобів комплексу для полегшення роботи експертів.

Список використаної літератури

1. Закон України від 20 листопада 2012 року № 5492-VI «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» // Відомості Верховної Ради України . — 2013. — № 51. — С. 2733. — Ст. 716.

2. Татарченко Н.В. Биометрическая идентификация в интегрированных системах безопасности / Н.В. Татарченко, С.В. Тимошенко // Специальная техника. — 2002. — № 2. — С. 2—7.

3. Fainzilberg L.S. Computer Analysis and Recognition of Cognitive Phase Space Electro-Cardio Graphic Image / L.S. Fainzilberg, T.P. Potapova // Proceeding of the 6th International Conference On Computer analysis of Images and Patterns: (CAIP'95). — Prague. — 1995. — P. 668—673.

4. Скурихин В.И. Когнитивная компьютерная графика как средство интерпретации биоциклических процессов / Скурихин В.И., Файнзильберг Л.С., Потапова Т.П. // Управляющие системы и машины. — 1995. — № 4/5. — С. 3—10.

5. ECG analysis: a new approach in human identification / [Biel L., Pettersson O., Philipson L., Wide P.] // IEEE Trans on Instrumentation and Measurement. — 2001. — № 50 (3). — P. 808 — 812.

6. Немирко А.П. Биометрическая идентификация личности по электрокардиограмме / А.П. Немирко, Т.С. Луговая // Математические методы распознавания образов : сбор. докл. XII Всерос. конф. — М. : ООО «Макс Прес». — 2005. — С. 387—389.

7. В Калуге разработали новый метод идентификации личности [Электронный ресурс] / Интернет-издание «Время регионов». — Режим доступа : http://www.regtime.ru/owa/rt/rt_lenta.html?а_id=8556&c_id=49.

8. Желание снять ЭКГ — не блажь [Электронный ресурс] / Электронный сборник статей и публикаций газеты «Версия». — 06.04.2006. — Режим доступа : <http://versiasovsek.ru/material.php?4222>.

9. Файнзильберг Л.С. Информационные технологии обработки сигналов сложной формы. Теория и практика / Л.С. Файнзильберг. — К. : Наукова думка, 2008. — С. 287—295.

10. Мурашко В.В. Электрокардиография : учеб. пособ. / В.В. Мурашко, А.В. Струтынский. — М. : Медицина, 1991. — 288 с.

11. Boumbarov O. ECG personal identification in subspaces using radial basis neural networks / Boumbarov O., Velchev Y., Sokolov S. // IEEE Int. Workshop on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems. — 2009. — P. 446—451.

12. Chiu C. A novel personal identity verification approach using a discrete wavelet transform of the ECG signal / Chiu C., Chuang C., Hsu C. // International Conference on Multimedia and Ubiquitous Engineering. — 2008. — P. 201—206.

13. ECG biometrics: A robust short-time frequency analysis / [Odinaka I., Lai P.-H., Kaplan A.D. and others] // IEEE International Workshop on Information Forensics and Security. — 2010. — P. 1—6.

14. *Ting C.M.* ECG based personal identification using extended kalman filter / C.M. Ting, S.H. Salleh // 10th International Conference on Information Sciences Signal Processing and their Applications. — 2010. — P. 774—777.
15. *Zhang Z.* A new ECG identification method using Bayes' theorem / Z. Zhang, D. Wei // Proceedings of the IEEE Region 10 Conference (TENCON '06). — Hong Kong, 2006. — P. 1—4.
16. ECG to identify individuals / [Israel S.A., Irvine J.M., Cheng A. and others] // Pattern Recognition. — 2005. — Vol. 38. — № 1. — P. 133—142.
17. *Shen T.W.* One-lead ECG for identity verification / Shen T.W., Tompkins W.J., Hu Y.H. // IEEE Engineering in Medicine and Biology: in Proceedings of the IEEE Engineering in Medicine and Biology 24th Annual Conference and the 2002 Fall Meeting of the Biomedical Engineering Society (BMES / EMBS). — IEEE, 2002. — Vol. 1. — P. 62—63.
18. Пат. UA105273C2 Україна, МПК G 06K 9/66, A 61B 5/0402, A 61B 5/0205, A 61B 5/117. Спосіб ідентифікації особистості за електрокардіограмою / Файнзильберг Л.С. ; власник — Міжнародний науково-навчальний центр інформаційних технологій та систем. — № 105273; заявл. 27.08.12; опубл. 25.04.0214. — Бюл. № 8.
19. *Файнзильберг Л.С.* Индивидуальные особенности фазового портрета ЭКГ как средство идентификации личности / Л.С. Файнзильберг, Н.А. Семергей // Автоматика-2005 : матер. 12 міжн. конф. з автоматичного управління : в 3 т. (Харків, 30 трав. — 3 черв. 2005 р.). — Харків : НТУ «ХПИ», 2005. — Т. 1. — С. 99.
20. *Корчинская З.А.* Система поддержки принятия решений при идентификации личности по фазовому портрету ЭКГ / З.А. Корчинская, Л.С. Файнзильберг // Системы поддержки принятия решений. Теория и практика. СППР : матер. 7 дистан. науч.-прак. конф. — К. : ИПММС НАН Украины, 2011. — С. 119—122.
21. *Портативный* электрокардиограф с пальцевыми электродами ФАЗАГРАФ® [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://fazagraf.irtc.org.ua>.

УДК 343.98

А.В. Кофанов, кандидат юридичних наук, доцент,
доктор філософії, професор кафедри криміналістичних
експертиз Навчально-наукового інституту підготовки
фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів
Національної академії внутрішніх справ

НЕДОЛІКИ ПСИХОЛОГО-ПРАВОВОЇ (ПРОФЕСІЙНОЇ) ПІДГОТОВКИ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА ЯК ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЕКСПЕРТНИХ ПОМИЛОК

Визначено зміст експертної помилки, її відмінність від кримінального правопорушення. Окреслено об'єктивні та суб'єктивні причини виникнення експертних помилок, а також шляхи запобігання їм.

Ключові слова: експертна помилка, професійна підготовка судового експерта, операційні помилки, гносеологічні помилки, процесуальні помилки.

Определено содержание экспертной ошибки, ее отличие от уголовного правонарушения. Очерчены объективные и субъективные причины возникновения экспертных ошибок, а также пути их предотвращения.

The paper defines the term inaccuracy (error) in forensic report and distinguishes inaccuracy from criminal offence. It describes objective and subjective causes of such inaccuracies and possible preventive actions.

Проблема уникнення експертних помилок під час розслідування правопорушень і нині залишається актуальною. Важливим важелем їх уникнення є вдосконалення експертної діяльності, у тому числі підвищення професійної майстерності судових експертів, розробка засад їх професійного підбору, підвищення ефективності підготовки та перепідготовки, забезпечення контролю та самоконтролю на рівні експертних підрозділів тощо.

Професійній діяльності судового експерта притаманні риси, що характеризують будь-яку професійну діяльність (її суспільний характер, цілеспрямованість, спланованість, систематичність), а також здібності, що характеризують роботу експерта як особливий різновид людської діяльності, пов'язаний з проведенням судових експертиз, участю у слідчих (розшукових) діях та оперативних заходах. Певний вплив на експертну діяльність мають і особливості, притаманні діяльності правоохоронних органів, працівником яких є експерт.

Серед особливостей експертної діяльності важко знайти будь-яку ознаку, що принципово відрізняє її від інших видів діяльності. Лише їх сукупність і специфічне переплетіння надають діяльності експерта особливого характеру.

Суспільний характер експертної діяльності проявляється насамперед у тому, що вона як вид державної діяльності спрямована на посилення правопорядку та демократичного законустрою та є одним із напрямів складної системи заходів із запобігання злочинам та їх розкриття.

Цілеспрямованість експертної діяльності проявляється не в розслідуванні злочинів і провадженні правосуддя, а в тому, що за допомогою досліджень, які проводять згідно з визначеною методикою, завдяки застосуванню до об'єкта дослідження спеціальних знань експерта виявляють нові факти у справі, що сприяють встановленню об'єктивної істини органами слідства і судом.

Важливою ознакою експертної діяльності є її систематичність, яка проводиться у порядку, встановленому законом. Проведення експертиз, участь у слідчих діях та оперативних заходах є професійним обов'язком експерта як співробітника органів внутрішніх справ.

Ще одна особливість експертної діяльності пов'язана з відносною самостійністю експерта у визначенні та виборі видів і методів досліджень, технічних прийомів і криміналістичних засобів при проведенні експертиз. Будучи фахівцем у певній галузі знань, експерт визначає спосіб проведення експертизи.

Особливість експертної діяльності пов'язана також із суспільно-психологічною атмосферою, обумовленою інтересом до її результатів, адже кожний злочин «притягує» пильну увагу населення, трудових колективів, посадових осіб різного рангу, тому діяльність експерта, як і інших співробітників органів внутрішніх справ, завжди має великий резонанс: широко висвітлюється на сторінках періодичних видань, у передачах на радіо та телебаченні, в літературі [1, с. 283—285].

Проте чи найважливішими, хоча і недостатньо описаними в науковій літературі, є такі структурні елементи (сторони прояву) діяльності експерта, як організаційний і комунікативний. Організаційна складова діяльності експерта спрямована на створення найсприятливіших умов для виконання усіх інших складових його діяльності і, в свою чергу, складається з:

- організації експертом-криміналістом своєї поведінки (самоорганізації);
- організації процесу експертного дослідження;
- організації роботи з іншими експертами чи представниками інших служб.

Як свідчать результати проведеного опитування експертів (259 фахівців), 70 % з них неефективно використовують свій робочий час через погане забезпечення матеріально-технічними засобами, відсутність чи нестачу технічних помічників; 58 % — через виконання невластивих експерту функцій; 42 % — через недостатнє забезпечення інформацією; 33 % — через відсутність знань і деяких професійних навичок, необхідних для цього виду діяльності; 38 % — через нижчу за норму комфортність їх робочих місць. Тому продуктивна праця більшості з них до перерви становить близько 3 год (потім людина втомлюється, і ефективність праці зменшується), а після перерви — 2—2,5 год. Організаційна складова діяльності експерта у межах планування процесу експертного дослідження передбачає визначення:

- послідовності вивчення об'єктів, які надійшли на дослідження;
- способів і методів дослідження та алгоритму їх застосування;
- терміну проведення окремих досліджень і порядку проведення складних експертних експериментів;

- способів фіксації проведення та результатів дослідження;
- запровадження специфічних заходів безпеки проведення дослідження.

Водночас 43 % опитаних експертів нехтують плануванням особистої праці, у результаті чого втрачають ефективність, відволікаються на малозначущі, плінні справи, що може призвести до експертної помилки. Решті експертів планування забезпечує ритмічність трудового процесу та розподіл черговості виконуваних робіт: 50 % з них планують організаційні роботи, 57 % — планують проведення експертизи і досліджень, 63 % — планують свій робочий день.

Невід'ємною ознакою експертної діяльності є організація взаємодії з іншими експертами у так званому вільному спілкуванні в колективі, іншими експертами у групі, створеній для проведення комплексної або комісійної експертизи, іншими службами МВС України. Так, вміння організувати ефективну взаємодію експертних підрозділів зі слідчими підрозділами, а також підрозділами карного розшуку по боротьбі з організованою злочинністю, дозвільної системи забезпечує успіх у запобіганні та розслідуванні кримінальних правопорушень. Проте не завжди ця взаємодія є ефективною і вчасною. Так, на запитання: «Чи виникають під час взаємодії працівників вашого підрозділу з представниками інших служб які-небудь труднощі?» — 17 % опитаних експертів відповіли «часто», 67 % — «інколи», 16 % — «практично ніколи». При цьому 62 % опитаних експертів труднощі у взаємодії пов'язують з низькою підготовкою та рівнем знань співробітників цих служб у галузі криміналістики, 55 % — з бажанням представників інших служб перекласти частину своїх обов'язків у процесі взаємодії на експертів, 29 % труднощі у взаємодії пояснюють різницею в інтересах різних служб, а 4 % — поганими особистими стосунками між керівниками підрозділів.

Чи не найважливішими складовими комунікативної діяльності експертів є спілкування у групі, створеній для проведення експертизи, та вільне спілкування експертів між собою в колективі. Міжособистісні стосунки в експертному колективі проявляються як по вертикалі (експерт — керівник підрозділу), так і по горизонталі (стосунки між рівними за статусом колегами). Як свідчать результати проведеного дослідження, в експертному підрозділі майже однаковими по суті колективними відносинами є відносини експерта з керівником підрозділу та стосунки між рівними за статусом співробітниками. Це зумовлено тим, що 74 % опитаних експертів не бачать реальної перспективи професійного підвищення. У 72 % опитаних експертів просування по службі відбувається здебільшого за рахунок переходу до іншої служби, у 49 % — за рахунок виходу на пенсію старших за віком та посадою осіб. Більшість опитаних експертів (67 %) задоволені своїм місцем у системі взаємовідносин у колективі, 14 % — швидше задоволені, 3 % — не задоволені.

Опитані експерти здебільшого працюють у колективах, де склалися добрі ділові відносини, тому що зазвичай їх ідеї, задуми, бачення мають підтримку та розуміння колективу (71 %) та безпосередньо керівництва (83 %). На добрі ділові відносини вказують також чинники, притаманні колективам експертів: взаємодопомога, згуртованість, повага один до одного, сумлінне ставлення до праці, особисті симпатії. Але слід зазначити, що не всі експертні підрозділи, представників яких було опитано, так вважають. Зокрема, 18 % опитаних експертів вважають, що в їх колективах немає згуртованості та взаємодопомоги; на думку 26 % експертів, немає взаємної вимогливості; 33 % опитаних експертів вважають, що такі якості в

колективі розвинуті слабо, немає й особистих симпатій один до одного; 25 % експертів скаржаться на відсутність дисциплінованості.

Таким чином, вивчення психологічних особливостей організаційної та комунікативної діяльності експерта дає змогу отримати більш об'єктивну картину провадження експертної практики, а їх врахування сприятиме підвищенню ефективності проведення криміналістичних експертиз завдяки запобіганню помилкам [2, с. 357—360].

Проблема експертних помилок, зокрема щодо деяких видів судово-експертних досліджень, нині є недостатньо дослідженою. Безперечно, правильне вирішення завдань залежить від можливостей і підготовленості експертів (рівня інтелекту, знань, навичок, умінь, інших особливостей експерта). Водночас причина помилкового висновку експерта не завжди є наслідком його неправильних дій. Він може бездоганно провести дослідження, зроблені ним висновки можуть цілком відповідати отриманим результатам, але, якщо вихідні для експертизи дані були помилковими, досліджувані об'єкти фальсифікованими тощо, висновок експерта в контексті встановлення істини у справі буде помилковим.

Аналіз експертної практики дозволяє виявити і класифікувати помилки, яких припускаються під час проведення досліджень, зокрема судово-балістичних. За своєю етимологією вони є неоднорідними і можуть бути поділені на три класи: операційні, гносеологічні, процесуальні.

Операційні помилки пов'язані з порушенням встановлених вимог до послідовності дій експерта і оформлення висновку. Вони характерні майже для всіх етапів дослідження, здебільшого трапляються у практиці недосвідчених експертів. Суть таких помилок на практиці може виявлятися як у помилковому зазначенні в тексті висновку дат надходження матеріалів, винесення постанови, номера провадження тощо, так і у відсутності результатів дослідження одного з питань.

Гносеологічні помилки пов'язані власне з вирішенням експертом поставлених завдань, їх поява залежить від багатьох причин, а саме: рівня професійної підготовки експерта, його досвіду, особливо при вирішенні складних (що рідко трапляються на практиці) завдань, наукової розробленості окремих положень методик або взагалі їх відсутності, інтелектуальних можливостей експерта. Гносеологічні помилки бувають двох видів: логічні та фактичні (предметні).

Логічні — це помилки, пов'язані з порушенням законів і правил логіки, а також з некоректним застосуванням логічних прийомів і операцій. Фактичні або предметні помилки свідчать про викривлене уявлення стосовно відношення між предметами об'єктивного світу. У практичній діяльності експерта гносеологічні помилки проявляються у неправильній оцінці комплексу ознак, істотності збігів і характеру відмінностей, а також у неправильній оцінці інформативності ознак, що збігаються.

Змістом помилок процесуального характеру є порушення експертом процесуального режиму і процедури експертного дослідження. Такими помилками є:

- вихід експерта за межі своєї компетенції, зокрема його втручання у сферу правового характеру;
- надання висновку з питань, вирішення яких не потребує спеціальних знань;
- необґрунтовані, недостатньо мотивовані висновки або обґрунтування висновків не за результатами дослідження, а за матеріалами кримінального провадження;

- невідповідність обсягу проведеного дослідження відповідям експерта на поставлені йому запитання;

- недотримання встановлених законом правил оформлення висновку експерта, зокрема відсутність у висновку необхідних реквізитів;

- внесення профілактичних пропозицій, що ґрунтуються на спеціальних знаннях експерта.

Зрозуміло, що кожна людина (у тому числі й експерт) є недосконалою індивідуальною живою істотою, а отже, може припускатися помилок з об'єктивних причин, що не залежать від неї, та із суб'єктивних причин, що ґрунтуються на особливостях її мислення або дій. Вичерпного переліку об'єктивних і суб'єктивних помилок у літературі немає [3, с. 197—199].

Помилки, які виявляють слідчі або суди під час оцінки висновку експерта в процесі проведення досудового розслідування або судового розгляду, свідчать про потребу у своєчасному їх виявленні у межах експертної установи та про розробку заходів із запобігання їм, що дозволить підвищити якість експертних досліджень. Зокрема, помилки у висновках можуть виявлятися через контроль керівника експертної установи (підрозділу) і самоконтроль експерта. Проте ефективність роботи в обох випадках може бути зменшена внаслідок дії як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників (наприклад, через напружений робочий графік керівника і неможливість детально простежити весь процес дослідження (особливо у разі виконання складних і багатооб'єктних експертиз) така робота часто може зводитися лише до проведення аналізу щодо дотримання методичних рекомендацій при оформленні висновку).

Іншою причиною, яка впливає на ефективність контролю, є те, що керівники, на жаль, не завжди мають спеціальну підготовку у галузях знань, потрібних для проведення досліджень і здійснення контролю за їх якістю. У цьому випадку доволі важливим є вміння керівника організувати обговорення дослідження на високому професійному рівні, не порушуючи при цьому принципу незалежності експерта.

Водночас у процесі самоконтролю експерт має зіставити результати проміжних етапів з остаточними висновками, перевірити дотримання вимог методики, усунути логічні суперечності під час складання висновку для запобігання експертній помилці.

Визначаючи шляхи запобігання виникненню експертних помилок, доцільно зупинитися на таких моментах.

Професійний добір кадрів. З огляду на особливість експертної діяльності

професійний добір кадрів має важливе значення для успішної реалізації поставлених перед експертом завдань. А отже, він має володіти низкою професійних якостей, як-от: почуття високої відповідальності за доручену справу, продиктоване правовою регламентацією його діяльності, належний інтелектуальний рівень, достатній для вирішення складних завдань, спостережливість, уважність, наполегливість, самостійність, вміння логічно мислити тощо, що зумовлено пізнавальним характером його діяльності.

Брак у експерта інтересу до дослідницької роботи, неухважність, недбалість у процесі виконання завдань можуть стати причиною різних за етимологією помилок. Проведення під час добору кандидатів співбесід, тестувань дозволить виявити відповідність їх особистісних якостей професійним вимогам, яких потребує ефективна експертна діяльність.

Удосконалення системи навчання експертів. Заслуговує на увагу точка зору про централізацію навчання, висловлена раніше. Це забезпечить єдині критерії до проведення та оцінки експертних досліджень. Таким центром підготовки та перепідготовки експертних кадрів може стати Національна академія внутрішніх справ.

Система навчання має базуватися на використанні у навчальному процесі знань педагогіки та психології. Для підвищення ефективності навчального процесу слід залучати кваліфікований викладацький склад з відповідною фаховою освітою, провідних фахівців Експертної служби МВС України та науково-дослідних установ Міністерства юстиції України. Поліпшення потребує і матеріально-технічна база кафедр криміналістичних експертиз Навчально-наукового інституту підготовки фахівців експертно-криміналістичних підрозділів Національної академії внутрішніх справ.

Важливою складовою підготовки фахівців є стажування, для проведення якого випускникам мають бути створені оптимальні умови. Удосконалення навичок і умінь, набутих під час навчання, дозволить у подальшому уникнути багатьох помилок у практичних підрозділах.

Організація роботи і нормування експертного навантаження. Зрозуміло, що неправильна організація праці і надмірна завантаженість експерта, обмежені терміни виконання досліджень можуть стати причиною проведення досліджень із порушенням методик, що найчастіше призводить до формулювання помилкових висновків. Крім того, деструктивне планування роботи експерта викликає нервові напруження і стреси, що впливають на морально-психологічний клімат у колективі та шкодять належній взаємодії при вирішенні складних завдань.

Удосконалення експертної практики. Основним завданням залишається подальша розробка та удосконалення теоретичних положень певних видів судово-експертних досліджень, у тому числі якісних і кількісних методів досліджень, що дозволить підвищити об'єктивність і наукову обґрунтованість висновків експерта.

Удосконалення експертної практики потребує підвищення професійного рівня експертів, відповідного технічного оснащення робочих місць, систематичного вивчення методичної літератури, участі у наукових розробках, проведення науково-практичних семінарів, конференцій, підготовки оглядів з узагальнення експертної практики з аналізом помилок у висновках експертів та розробкою рекомендацій щодо їх усунення.

Розглянуті заходи не вичерпують можливостей виявлення експертних помилок та запобігання їм, але дозволяють окреслити основні шляхи у цьому напрямі. Водночас будь-який захід може стати об'єктом самостійних наукових розробок, що також сприятиме вдосконаленню експертної діяльності.

Загалом типовими причинами об'єктивних помилок, на наш погляд, є такі:

- непридатність і невідповідність наданих матеріалів вимогам дослідження;
- незадовільний технічний стан або застарілість обладнання (устаткування), що використовується для проведення досліджень;
- невідповідність методик вимогам криміналістичного дослідження об'єктів.

Суб'єктивними причинами помилок є:

- професійна некомпетентність експерта, яка може проявлятися у незнанні сучасних експертних методик, невмінні користуватися певними технічними засо-

бами дослідження і застосовувати методи, найбільш ефективні для вирішення поставлених завдань;

- професійні недогляди експерта: недбалість, неухважність;

- орієнтування на матеріали справи, у тому числі висновки попереднього експертного дослідження, зробленого більш авторитетним, досвідченим експертом.

Експертні помилки можуть бути виявлені:

- під час перевірки самим експертом у процесі або в результаті дослідження на будь-якій його стадії, особливо на стадіях оцінки результатів і формулювання висновків;

- під час перевірки результатів досліджень керівником експертної установи або підрозділу;

- під час проведення додаткової, повторної чи комісійної експертизи;

- під час оцінки висновків слідчим або судом;

- в інших випадках [4, с. 231; 5, с. 77].

Підсумовуючи зазначене, слід зауважити, що безпосередньою передумовою виникнення експертних помилок під час проведення судово-балістичних та інших видів досліджень є недоліки психолого-правових аспектів професійної підготовки судових експертів. Запобігання проявам зазначених недоліків дасть змогу уникнути експертної помилки або успішно усунути її наслідки у процесі експертних досліджень та формулювання висновку.

Список використаної літератури

1. Тимошенко Ю.П. Деякі психолого-правові аспекти підвищення ефективності діяльності експерта-криміналіста / Ю.П. Тимошенко // Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю : тези допов. наук.-прак. конф. — К. : ГСУ МВС України ; НАВС України, 2000. — С. 283—285.

2. Тимошенко Ю.П. Психологічні особливості організаційної та комунікативної діяльності експерта-криміналіста / Ю.П. Тимошенко // Теорія і практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : тези допов. міжн. наук.-прак. конф. — К. : МВС України ; НАВС України, 2001. — Ч. 1. — С. 357—360.

3. Біленчук П.Д. Балістика: дослідження вогнестрільної зброї. Криміналістичне вогнестрільне зброєзнавство : підручник / Біленчук П.Д., Кофанов А.В., Сулява О.Ф. — К. : Вее-Zone, 2003. — 384 с.

4. Абрамова В.М. Можливості виявлення і попередження експертних помилок / В.М. Абрамова // Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю : тези допов. наук.-прак. конф. — К. : ГСУ МВС України ; НАВС України, 2000. — С. 230—232.

5. Абрамова В.М. Помилки в судово-експертній діяльності: сутність, умови виникнення та види / В.М. Абрамова, Є.Ю. Свобода // Криміналістика та судова експертиза. — 2014. — Вип. 59. — С. 72—78.

УДК 343.985

Г.В. Щербакова, кандидат юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник Науково-дослідного
інституту Національної академії прокуратури України

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Висвітлено особливості криміналістичної характеристики злочинів, вчинених неповнолітніми, виокремлено та розглянуто основні її елементи та кореляційні зв'язки між ними, аналіз яких дозволяє оптимально визначити напрями розслідування цих злочинів.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочинів, аналіз елементів криміналістичної характеристики злочинів, шляхи оптимізації розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми.

Рассмотрены особенности криминалистической характеристики преступлений, совершенных несовершеннолетними, выделены и рассмотрены основные ее элементы и корреляционные связи между ними, анализ которых дает возможность оптимально определить направления расследования данных преступлений.

This article features considered forensic characteristics of crimes committed by minors, identified and highlighted its main elements is the correlation between them, analysis which enables optimal determine the direction of the investigation and the prevention of the crimes.

Реалії сьогодення свідчать про гостру потребу в якісній та ефективній протидії злочинності, у тому числі злочинності неповнолітніх.

Зрозуміло, що протидія будь-якому виду злочинності передбачає життя комплексу заходів, серед яких велике значення має якісне розслідування злочинів. Злочини, вчинені неповнолітніми, мають низку відмінних особливостей, не враховувати які означає не забезпечувати цілеспрямований і диференційований підхід до протидії їм. При цьому визначенню оптимальних напрямів розслідування та шляхів запобігання таким злочинам сприятиме аналіз основних елементів їх криміналістичної характеристики, а також кореляційних взаємозв'язків між ними. А отже, чітке розуміння сутності та змісту криміналістичної характеристики злочинів, вчинених неповнолітніми, має не лише теоретичне значення, а й практичне спрямування, що свідчить про нагальну потребу в детальному розгляді цього питання.

Проблематика криміналістичної характеристики злочинів постійно перебуває в центрі уваги науковців. Більшість вчених-криміналістів, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.К. Весельський, І.О. Возгірін, В.К. Гавло, І.Ф. Герасимов, В.Г. Гончаренко, Л.Я. Драпкін, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченко,

В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, Г.А. Матусовський, С.П. Мітрічев, В.О. Образцов, М.В. Салтевський, М.О. Селіванов, В.Г. Танасевич справедливо вказують на важливість дослідження цієї наукової категорії.

Метою цієї статті є висвітлення особливостей криміналістичної характеристики злочинів, вчинених неповнолітніми, практичного значення аналізу її основних елементів та кореляційних зв'язків між ними.

В юридичних джерелах під криміналістичною характеристикою розуміють систематизований опис даних про загальні, типові ознаки, обставини та інші характерні риси певного виду (групи) кримінальних правопорушень.

При цьому науковці зазвичай виокремлюють як основні такі елементи криміналістичної характеристики:

- особа злочинця;
- способи та знаряддя вчинення злочину;
- обстановка вчинення кримінального правопорушення (відомості про час та місце його вчинення);
- слідова картина;
- особа потерпілого.

Особа злочинця є найбільш вагомою складовою всієї системи елементів у криміналістичній характеристиці. Власне, це той елемент, який «створює» всі обставини кримінально-каранної діяльності та перебуває у безпосередньому взаємозв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики [1, с. 221].

Особу злочинця, у тому числі неповнолітнього, характеризує наявність таких негативних чинників, які вирізняють її з-поміж інших законослухняних громадян. Так, порівняно зі своїми однолітками неповнолітні злочинці мають низький культурний рівень, перекохане розуміння понять «товариство», «мужність», яскраво виражені антигромадські погляди, демонструють зневагу до створення матеріальних і моральних цінностей. Неповнолітні, які вчиняють суспільно-небезпечні діяння, часто виховуються в неповних або неблагополучних родинах, тікають з дому або залишені без нагляду батьків і педагогів навчальних закладів, вони ніде не працюють або перебиваються випадковими заробітками, перебувають на профілактичному обліку кримінальної міліції у справах дітей МВС України. Властиві неповнолітній особі прагнення до самоствердження, бажання бути лідером у групі, поєднані з обмеженими можливостями, можуть специфічно виразитися у певному злочині. Так, вчинення злочинів проти особистості часто-густо супроводжується безглуздою жорстокістю, заподіянням жертві великої кількості тілесних ушкоджень. Інші категорії злочинів можуть супроводжуватися елементами демонстративності тощо (наприклад, написи на стінах).

Водночас слід зазначити, що неповнолітні правопорушники становлять своєрідну типологічну групу, відрізняються від дорослих злочинців не лише за характером і ступенем суспільної небезпечності вчинюваних злочинів, а й за особливостями особи, яка характеризується недостатньою соціальною зрілістю, незавершеністю інтелектуально-вольового розвитку [2, с. 110]. Отримані результати дослідження стану злочинності неповнолітніх за 2009—2013 роки свідчать, що коефіцієнт злочинної активності неповнолітніх у віковій групі осіб 14—16 років майже втричі нижчий ніж у неповнолітніх засуджених, яким виповнилося 16—18 років. Крім того, неповнолітні старшої вікової групи вчиняють більш тяжкі суспільно небезпечні

діяння, ніж особи віком від 14 до 16 років [3, с. 214].

Спосіб вчинення злочину як елемент його криміналістичної характеристики мають ретельно вивчати на початковому етапі розслідування будь-якого виду злочину, у тому числі вчиненого неповнолітнім(ми), адже спосіб вчинення злочину та інформація про нього є основою для:

– виявлення взаємозв'язку між структурними елементами характеристики (спосіб — особа злочинця, спосіб — сліди тощо);

– побудови і висунення версій;

– планування розслідування;

– розробки особливостей тактики провадження слідчих (розшукових) дій;

– розробки криміналістичної профілактики злочинів.

У сучасній криміналістиці є майже загально визнаним розуміння способу злочину як детермінованого об'єктивними та суб'єктивними чинниками комплексу дій суб'єкта з підготовки, вчинення та приховування злочину. Водночас таке повне структурне трактування коректне лише стосовно злочинів, які вчинюють обдуманно. В інших випадках наявні два елементи у структурі способу злочину: підготовка та вчинення або вчинення і приховування, а у найпростіших випадках — лише спосіб вчинення злочину [4, с. 94].

Злочинам, вчиненим неповнолітніми, зазвичай не властива попередня підготовка, а також вжиття заходів з приховування слідів злочину. Це пояснюється тим, що значна кількість вчинених ними деліктів має ситуаційний характер і зумовлена певними обставинами, а іноді й спонтанністю (наприклад, через відсутність охорони на об'єкті, перебування потерпілого у стані алкогольного сп'яніння тощо) [5, с. 39].

Відсутність попередньої підготовки впливає на вибір неповнолітніми знарядь вчинення злочину, якими найчастіше є побутові речі або предмети, підібрані ними поблизу місця події (складані ножі, каміння, порожні пляшки, металева арматура тощо).

У випадку вчинення злочину групою неповнолітніх осіб або групою, до складу якої входять підлітки та дорослі особи, частіше проводиться підготовка до нього: розподіл злочинних функцій, підшукування знарядь злочину, проведення розвідувальних (найчастіше мінімальних) дій, вибір механізму злочинного посягання, способу приховування злочину [6, с. 644].

Особливе практичне значення для розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми особами, має вивчення кореляційних зв'язків способу вчинення злочину з такими елементами криміналістичної характеристики, як час, місце, обстановка, в яких прослідковуються події злочину в усіх його послідовних фазах.

Час вчинення злочину як елемент його криміналістичної характеристики містить у собі фактичні відомості, що вказують на період вчинення злочину, інформація про який є одним із важливих елементів об'єктивної сторони злочину, що обов'язково підлягає встановленню та доведенню. Інформація про час вчинення злочину дозволяє конкретизувати злочин і, врешті-решт, сприяє його індивідуалізації. Безперечно, що без встановлення часу вчинення злочину не може бути повної впевненості, що саме винна особа притягнута до відповідальності за певний злочин.

Переважну кількість злочинів неповнолітні вчинюють у другій половині дня та у темний час доби (що пояснюється бажаною анонімністю дій, недостатнім освіт-

ленням, більшою можливістю безперешкодно зникнути з місця події). Впливають на час вчинення злочину й особливості проведення дозвілля, оскільки значна частина неповнолітніх у першу половину дня зайнята в навчальних закладах, на роботі або відпочиває після нічних пригод.

Слід зазначити, що джерелами інформації про час вчинення злочинів є матеріальні та «ідеальні» відображення. Для встановлення інформації про час вчинення злочину, вчиненого неповнолітньою особою, з «ідеальних» джерел найчастіше використовують допит (коли дані, отримані у результаті допиту, вказують на час вчинення злочину) або одночасний допит двох чи більше осіб (за наявності суперечностей стосовно часу вчинення злочину в їхніх показаннях), освідчування (у разі з'ясування давності нанесення тілесних ушкоджень). Для вивчення матеріальних слідів злочину слідчий призначає потрібну експертизу, враховуючи обставини кримінального провадження.

Під місцем вчинення злочину слід розуміти ділянку місцевості або приміщення, в якому його вчинено. Як свідчать матеріали слідчої та прокурорської практики, основну кількість злочинів неповнолітні особи вчиняють безпосередньо в місці проживання, навчання чи роботи або в сусідніх районах. При цьому місце вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми певним чином пов'язане з їх категорією (видом). Зокрема, найпоширенішими місцями вчинення грабежів і розбійних нападів є під'їзди та двори, мікрорайони шкіл і училищ, приміщення гуртожитків, а крадіжки найчастіше здійснюють з приватних будинків, квартир, кіосків, магазинів тощо.

Характер слідів, які залишають на місці вчинення злочину, залежить від способу вчинення злочину та інших обставин, що характеризують дії злочинців у цей момент.

Загалом у криміналістичній характеристиці слідами є:

- матеріальні предмети або їх частини: труп, знаряддя зламу, недопалки, рідини, плями крові, зернини, частинки будь-якої речовини тощо;
- матеріальні копії: сліди пальців, взуття, розрубу, розтину тощо;
- ідеальні відображення: сліди пам'яті (уявні образи) [7, с. 141].

Так, за результатами дослідження особливостей розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених неповнолітніми, та узагальнення практики розслідування цієї категорії злочинів Д.А. Патрелюк дійшов висновку, що у 26 % випадків фіксують сліди відображення, у 10 % — залишені об'єкти, у 4 % — сліди біологічного походження, в 1 % — мікросліди [8, с. 45].

На вчинення діяння неповнолітніми загалом вказують такі сліди:

- особливості слідів рук і взуття, зокрема їх розмір (за даними Є.Д. Лук'яничова, на відрізку у 0,5 см поперек папілярних ліній у дітей віком 8—12 років — 12—13 ліній, у підлітків — 10—12 ліній, у дорослих — 9—10 ліній) [9, с. 23];
- залишені, викинуті, загублені особисті речі, за якими можна визначити вікову групу правопорушників (наприклад, окружність голови за шапочкою або розмір залишеної рукавички);
- сліди зубів на продуктах харчування, на виплюнутій жувальній гумці;
- невеликі розміри отворів, крізь які відбулося проникнення до приміщення;
- специфічні предмети посягання, викрадені з приміщення: солодощі, диски, плакати, іграшки тощо, тоді як більш цінні речі залишилися на своїх місцях (інколи

саме аналіз предметів злочинного посягання, зокрема у разі крадіжок, дає змогу відразу після виявлення злочину висунути версію про те, що його вчинено неповнолітньою особою або за її участю тощо).

Крім того, аналіз слідів на місці події інколи дозволяє припустити, що злочин вчинено особою у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння (про це може свідчити наявність специфічних предметів: шприців, пляшок з-під алкогольних напоїв тощо).

Слід також зауважити, що неповнолітні під час вчинення кримінального правопорушення або після його вчинення, як правило, вживають доволі елементарних заходів з приховування слідів злочинних дій, що зазвичай полягають у знищенні або маскуванні явних слідів злочину на одязі і тілі (замивання плям крові, чищення штанів, приховування викраденого майна у підвалах, на горищах, у споруджуваних або зруйнованих будинках, лісопосадках тощо). Після вчиненого протиправного діяння вони намагаються якомога швидше зникнути з місця його вчинення. Іноді неповнолітні з метою відведення від себе підозри щодо причетності до злочину готують алібі, для чого заздалегідь звертаються до однолітків або інших знайомих осіб з проханням підтвердити факт їхнього перебування під час вчинення злочину в іншому місці.

Отже, зафіксувати слідову картину злочину, вчиненого неповнолітнім(ми), можна за допомогою проведення відповідних слідчих (розшукових) дій (огляду місця події, різних видів допиту тощо).

Для швидкого та якісного розслідування будь-якого злочину, у тому числі вчиненого неповнолітньою особою, важливого значення набуває також криміналістичний аналіз особи потерпілого. Це пояснюється тим, що на початковому етапі розслідування злочину, зокрема й вчиненого неповнолітньою особою, доволі часто саме потерпіла особа виступає одним із основних джерел отримання інформації, використання якої сприяє швидкому його розкриттю. Ретельне вивчення особи потерпілого та його поведінки дозволяє висунути слідчі версії про особу, яка вчинила злочин, а також найповніше і найточніше виявити обставини, які сприяли його вчиненню. Потерпіла від злочину особа становить криміналістичний інтерес ще й тому, що є не лише джерелом доказової інформації (як суб'єкт, що повідомляє про обставини вчиненого злочину), а й фізичним об'єктом, який може мати на собі (тілі або одязі) або на речах, які є при ній, різні сліди, виявлення та криміналістичне дослідження яких дозволяє отримати інформацію, що сприятиме повному, всебічному та швидкому розслідуванню цього злочину.

Підсумовуючи, слід зауважити, що у криміналістичній характеристиці злочинів, вчинених неповнолітніми, потрібно розрізняти кілька рівнів:

– загальну криміналістичну характеристику злочинів, вчинених неповнолітніми (яка містить систему відомостей про криміналістично значущі ознаки таких злочинів більшого ступеня узагальнення);

– криміналістичну характеристику окремих груп злочинів (майнових, проти життя та здоров'я особи);

– криміналістичну характеристику окремих категорій злочинів (крадіжок, грабежів тощо).

Список використаної літератури

1. *Хоменко А.Н.* Связь личности преступника, как элемента криминалистической характеристики преступлений с другими ее элементами / А.Н. Хоменко // Актуальные вопросы правоведения в период совершенствования социалистического общества. — Томск : Изд-во Томского ун-та, 1989. — С. 221—222.
2. *Юзікова Н.С.* Проблема кримінально-правового захисту інтересів неповнолітніх: монографія / Н.С. Юзікова. — Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 1999. — 172 с.
3. *Протидія злочинності неповнолітніх в Україні (теорія і практика) : наук.-практ. посіб. / [Попов Г.В., Мозгова В.А., Шевченко Я.М. та ін.]. — К. : Алерта, 2014. — 230 с.*
4. *Тіщенко В.В.* Підготовка злочину як об'єкт криміналістичного дослідження / В.В. Тіщенко // Актуальні проблеми криміналістики : матер. міжн. наук.-прак. конф. — Харків : Гриф, 2003. — С. 90—96.
5. *Луковников Г.Д.* Особенности производства по делам о преступлениях, совершенных несовершеннолетними / Г.Д. Луковников // Совершенствование деятельности по раскрытию и расследованию преступлений, совершенных несовершеннолетними : сбор. науч. статей. — Ижевск : Ижевский филиал Нижегородской академии МВД России, 2008. — С. 39—44.
6. *Криминалистика : учеб. для вузов / [Герасимов И.Ф., Драпкин Я.Л., Ищенко Е.П. и др.]; под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. — М. : Высшая школа, 1999. — 672 с.*
7. *Салтевський М.В.* Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. — К. : Кондор, 2005. — 588 с.
8. *Патрелюк Д.А.* Розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених неповнолітніми : навч. посібник / Д.А. Патрелюк. — Донецьк : ФОП «Лопатніков С.Г.», 2012. — 221 с.
9. *Лукьянчиков Е.Д.* Особенности расследования преступлений несовершеннолетних : учеб. пособ. / Е.Д. Лукьянчиков. — К. : Освіта, 1990. — 51 с.

УДК 343.148

С.І. Ольховенко, кандидат юридичних наук,
начальник Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України в Закарпатській області

СУЧАСНИЙ СТАН СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Розглянуто питання використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень.

Ключові слова: спеціальні знання, судова експертиза, експерт, Експертна служба МВС України, експертні дослідження, міжнародний досвід.

Рассмотрен вопрос использования специальных познаний в расследовании уголовных правонарушений.

Considered the use of special knowledge in the investigation of crimes, cases of crimes with the help of research results, the use of international experience in the fight against crime.

Сучасні досягнення науки і техніки, які становлять зміст категорії спеціальних знань і активно використовуються у практиці розслідування злочинів, сприяють суттєвому розширенню спектра джерел доказової інформації у кримінальному провадженні.

Різні аспекти застосування спеціальних знань у слідчій і судовій діяльності розглядали багато вчених-криміналістів, серед яких Т.В. Авер'янова, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченко, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, І.Я. Фрідман, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаківський та інші. Однак наука (як і суспільство) постійно розвивається, удосконалюються сфери людської діяльності, з'являються нові види кримінальних правопорушень, що потребує впровадження нових видів судових експертиз. Актуальними залишаються питання суті сучасної судової експертизи, участі спеціалістів у слідчих (розшукових) діях, правового статусу суб'єктів застосування спеціальних знань, а також можливостей їх застосування.

Наведене свідчить про актуальність і необхідність теоретичного розгляду сучасного стану судових експертиз, що є значущими чинниками для наукового обґрунтування використання нових підходів у практиці розслідування кримінальних правопорушень.

Під спеціальними знаннями у криміналістиці прийнято розуміти наукові, технічні і практичні знання, здобуті в результаті професійного навчання чи роботи за визначеною спеціалізацією особою, яка залучена як спеціаліст або експерт з

метою надання допомоги слідчому чи суду під час з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, або надання висновку з питань, для вирішення яких потрібне їх використання [1, с. 22].

Однією з найважливіших форм застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві є судова експертиза, завдяки якій слідчий і суд отримують нову інформацію, яка має доказове значення для кримінального провадження і яка не може бути отримана за допомогою інших процесуальних засобів. Для прикладу, згідно зі статистичними даними діяльності Експертної служби МВС України, у 2013 році було проведено 253410 судових експертиз, які було використано як процесуальні джерела доказів у кримінальних провадженнях [2].

Закон України «Про судову експертизу» (ст. 1) визначає судову експертизу як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [3, с. 232].

Згідно з частиною першою ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) експертизу проводить експерт за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [4, с. 1370]. Експертиза як один із засобів збирання доказів сприяє всебічному, повному та об'єктивному дослідженню обставин, що мають значення для кримінального провадження, прийняттю законних і обґрунтованих судових рішень.

Проводиться така процесуальна дія і у випадках, коли за допомогою інших засобів доказування неможливо встановити обставини, що мають значення для кримінального правопорушення, виявити винну особу (осіб) і довести її (їх) причетність до злочину, визначити характер і розмір заподіяної шкоди, а також за потреби з'ясувати питання, що виникають під час кримінального провадження і належать до сфери знань експерта.

Відповідно до частини першої ст. 69 КПК України експертом у кримінальному провадженні є особа, що володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право згідно із Законом України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, дати висновок з питань, що виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Загалом з'ясування обставин, що мають важливе значення для кримінального провадження, здебільшого неможливе без участі спеціаліста або експерта у розслідуванні кримінального правопорушення. Для прикладу, згідно зі статистичними даними діяльності Експертної служби МВС України у 2013 році за участю працівників експертних підрозділів проведено 403286 оглядів місць подій, взято участь у проведенні 21879 оперативно-розшукових заходів та 38707 слідчих (розшукових) дій, проведено 4104 профілактичних огляди з питань вибухотехніки, виконано 91872 перевірки за криміналістичними обліками, що сприяли розкриттю кримінальних та інших правопорушень [2].

Розвиток судової експертизи відбувається як у науковому, так і у практичному аспектах. Зокрема, у вищих навчальних закладах системи Міністерства внутрішніх

справ України проводять наукові розробки в галузі криміналістичної діагностики і прогностики, криміналістичної інформатики, комп'ютерної психофізіологічної діагностики людини, сучасних інформаційних технологій, автоматизації експертних досліджень, криміналістичної одорології, криміналістичної голографії, застосування мікроскопії, радіоактивних ізотопів, дослідження в інфрачервоних променях, вивчаються питання застосування лазерів у криміналістиці. Також ведуться розробки і щодо впровадження в практичну діяльність сучасних електромагнітних, радіоскопічних, голографічних і теплових методів для вирішення низки пошукових криміналістичних завдань [5, с. 343—344].

Завдяки розвитку наукових досліджень у різних галузях знань нині наукове підґрунтя здобули такі експертизи, як одорологічна; експертизи голосу людини, звукового середовища, джерел звуку, звуко- та відеозаписувальних об'єктів; експертиза комп'ютерних систем, комп'ютерних банків даних, комп'ютерних програм; експертиза поліграфічної продукції, виготовленої на сучасних комп'ютерних комплексах; експертиза пластикових карток, цінних паперів; експертиза слідів механізмів, пристроїв та обладнання; портретна експертиза; експертиза індивідуальної належності крові та виділень людини методом генотипоскопії; електротехнічна експертиза; експертиза вибухових пристроїв, вибухових речовин, продуктів вибуху, фрагментів вибухових пристроїв, динаміки вибуху; соціолінгвістична експертиза та багато інших [6; 7].

Арсенал експертних підрозділів МВС України поповнився як удосконаленими традиційними, так і новими видами судових експертиз. Як приклад можна навести мистецтвознавчу експертизу, яка дозволяє провести якісне розслідування правопорушень, пов'язаних з посяганням на культурні, історичні, наукові, художні, археологічні або інші цінності.

Зі збільшенням кількості злочинів, які вчиняються із застосуванням вибухових пристроїв, вибухових речовин, вогнепальної зброї, доволі актуальними нині є судово-балістична та вибухотехнічна експертизи. Не втрачають актуальності і судово-економічна експертиза (бухгалтерська, фінансово-кредитна та фінансово-економічна) та експертиза наркотичних засобів психотропних речовин і прекурсорів, які сьогодні проводять із застосуванням високоефективної аналітичної техніки (що пов'язано з надходженням на дослідження напівсинтетичних (героїн, кокаїн) і синтетичних (ЛСД, амфетамін) наркотиків) [7, с. 228, 297—298].

Розвитку судово-експертної діяльності значною мірою сприяє наукова (у тому числі міжвідомча) співпраця підрозділів Експертної служби МВС України з науково-дослідними установами та вищими навчальними закладами України (Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Національною академією внутрішніх справ, Харківським національним університетом внутрішніх справ, Київським національним університетом культури і мистецтв, установами Національної академії наук України тощо), участь у роботі наукових і консультаційно-дорадчих органів (Координаційної ради, Науково-консультаційної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, Наглядової ради Фонду державного майна, Наукової ради МВС України тощо).

Безперечно, розвитку судово-експертної діяльності та підвищенню ефективності експертно-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів сприяє міжнародне співробітництво з експертно-криміналістичними підроз-

ділами країн СНД, ближнього і дальнього зарубіжжя, Європейської мережі судово-експертних установ (ЄМСЕУ — ENFSI), яка об'єднує 64 такі підрозділи з 36 країн Європи. За період з 2000 року по 2014 рік працівники Експертної служби МВС України здійснили понад 200 закордонних відряджень з метою участі у навчаннях, стажуваннях, семінарах, конференціях, тренінгах, виставках та інших заходах. Обмін міжнародним досвідом експертної практики відбувається не лише у межах різних заходів, які проходять за кордоном, організовуються такі заходи і в Україні [8].

Для прикладу, у період з 10 листопада по 05 грудня 2014 року на базі навчального центру збройних сил Словаччини в м. Мартін фахівці-вибухотехніки з 14 підрозділів Експертної служби МВС України пройшли навчання за курсом «Очищення територій від вибухонебезпечних предметів ручним способом», де набули нових знань щодо очищення вручну територій від мінних загороджень і мали можливість закріпити набуті знання під час практичних занять на полігоні, опанувавши нові методи роботи та навички у застосуванні спеціального обладнання.

Особливого значення з точки зору підвищення якості експертних досліджень набуває участь підрозділів Експертної служби МВС України у Міжнародній програмі підвищення кваліфікації для органів кримінального розслідування (ICITAP) Департаменту юстиції США, яка реалізується у межах Меморандуму про взаєморозуміння між Урядами Сполучених Штатів Америки та України. Метою цієї програми є надання методично-консультаційної та технічної допомоги у розвитку молекулярно-генетичної ідентифікації та експертизи у сфері інтелектуальної власності і високих технологій, акредитація лабораторій за міжнародним стандартом ISO/IEC 17025.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що подальше удосконалення судово-експертної діяльності можливе лише за умов плідної співпраці законодавців, вчених, науковців, практиків, постійного обміну досвідом із зарубіжними колегами, поширення передового досвіду експертної практики.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Лисиченко В.К. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учеб. пособ. / В.К. Лисиченко, В.В. Циркаль. — М. : КГУ, 1987. — 100 с.
2. Довідка про основні результати діяльності Експертної служби МВС України за 12 місяців 2013 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://dndekc.mvs.gov.ua/?page_id=383.
3. Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII «Про судову експертизу» / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / Верховна Рада України. — К. : ПАЛИВОДА А.В., 2013. — 328 с.
5. Криміналістика : підручник / [Біленчук П.Д., Лисиченко В.К., Клименко Н.І. та ін.] ; за ред. П.Д. Біленчука. — [2-ге вид., випр. і доп.]. — К. : Атіка, 2001. — 544 с.
6. Іщенко А.В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи : монографія / А.В. Іщенко. — К. : НАВС, 1995. — 150 с.
7. Експертизи в судовій практиці / [за заг. ред. В.Г. Гончаренка]. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 388 с.
8. Міжнародне співробітництво [Електронний ресурс] / Експертна служба МВС України. — Режим доступу : <http://dndekc.mvs.gov.ua/?cat=37>.
9. Приклади передового досвіду експертної практики [Електронний ресурс] / Експертна служба МВС України. — Режим доступу : <http://dndekc.mvs.gov.ua/?cat=52>.

УДК 533.6

А.Б. Василевич, старший эксперт

*Управления Государственного комитета
судебных экспертиз Республики Беларусь
по г. Минску*

А.П. Балобан, главный эксперт

*Управления Государственного комитета
судебных экспертиз Республики Беларусь
по г. Минску*

ВЛИЯНИЕ РАБОТЫ СИСТЕМЫ ПРОТИВОДЫМНОЙ ЗАЩИТЫ НА ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ ПОЖАРА

Показано влияние системы противодымной защиты многоэтажных зданий и сооружений на процесс развития пожара, приведена и описана принципиальная схема противодымной защиты.

Ключевые слова: противодымная защита, многоэтажные здания, пожар, конвенция.

Наведено вплив системи протидимного захисту багатопверхових будівель і споруд на процес розвитку пожежі, наведено і описано принципову схему протидимного захисту.

The paper studies the correlation between the design of smoke protection of a building and the process of fire development. It presents a generic engineering diagram of smoke protection of a building.

В последнее десятилетие в Республике Беларусь, как и в ряде технически развитых зарубежных стран, наблюдается тенденция увеличения объемов строительства многоэтажных зданий и сооружений. Это объясняется ростом населения городов, стремлением более эффективно использовать дорогостоящие земельные участки и сохранить природные защитные зоны вокруг городов, относительным сокращением затрат на строительство и эксплуатацию инженерных коммуникаций, транспортных и других систем городского обслуживания, необходимостью улучшения бытовых условий и трудовой деятельности населения.

Проектирование и строительство многоэтажных зданий и сооружений, будучи чрезвычайно сложной инженерной задачей, связано с целым рядом градостроительных, архитектурно-планировочных, конструктивных, а также социальных, физиологических и других проблем, требующих специального изучения и комплексного решения. Одной из таких проблем является противодымная защита многоэтажных зданий и сооружений [1].

Противодымная защита многоэтажных зданий и сооружений включает в себя инженерно-технические и объемно-планировочные решения, направленные на предотвращение задымления путей эвакуации и уменьшение их задымления при пожаре. Эти мероприятия необходимы для обеспечения безопасности людей при пожаре, уменьшения материальных потерь от пожара, создания безопасных условий работы для работников органов и подразделений по чрезвычайным ситуациям по спасению людей, обнаружению и ликвидации очага пожара.

В зависимости от объемно-планировочного решения и этажности здания система противодымной защиты в целом может включать в себя системы:

- дымоудаления из помещений и (или) коридоров;
- обеспечения незадымляемости лестничных клеток;
- подпора воздуха в шахты лифтов, лестнично-лифтовые, лестничные и лифтовые холлы.

Основной задачей системы противодымной защиты многоэтажных зданий и сооружений является обеспечение незадымляемости вертикальных путей эвакуации из здания при пожаре, которая решается путем устройства систем дымоудаления из коридоров (помещений) и систем подпора воздуха в лестничные клетки и шахты лифтов. Типичная схема противодымной защиты многоэтажных зданий и сооружений включает в себя систему дымоудаления из коридора этажа пожара, систему подачи наружного воздуха в шахты лифтов, а также незадымляемые лестничные клетки [2]. Система дымоудаления состоит из шахты, выстроенной на всю высоту здания и оборудованной вытяжным вентилятором. На каждом этаже в шахте имеется проем, закрытый клапаном дымоудаления. Принципиальная схема системы противодымной защиты многоэтажных зданий и сооружений, а также схема направлений воздушных потоков при пожаре в помещении или квартире 1-го этажа представлены на рис. 1.

При возникновении пожара в квартире (помещении) 1 продукты горения через прогоревшую (открытую) дверь выходят в коридор 10. При этом открывается клапан дымоудаления в коридоре на этаже пожара и начинает работать вентилятор дымоудаления. Затем через 25—30 сек для недопущения распространения во время пожара продуктов горения (дыма) по вертикали и для создания избыточного давления в шахтах лифтов и на незадымляемых лестничных клетках второго типа (Н2) по отношению к смежным помещениям включаются вентиляторы подачи воздуха на незадымляемые лестничные клетки и в шахты лифтов. Интервал между включением вентиляторов необходим для того, чтобы избежать совпадения пусковых токов электродвигателей вентиляторов.

Учитывая, что в современных многоэтажных зданиях установлены преимущественно металлические двери, стоит рассматривать случай, когда продукты горения выходят через открытую дверь. Поэтому в ходе дознания необходимо уточнить у сотрудников МЧС, в каком положении находилась входная дверь до начала тушения пожара.

Также необходимо обратить внимание на случай, когда при незапертой квартирной двери жильцы не смогли эвакуироваться. При неисправной системе дымоудаления, а именно при превышении удаляемого объема воздуха через клапан, в случаях, когда дверь открывается внутрь квартиры, снаружи может создаться разряжение в несколько десятков Н/м², что требует больших усилий для открытия двери.

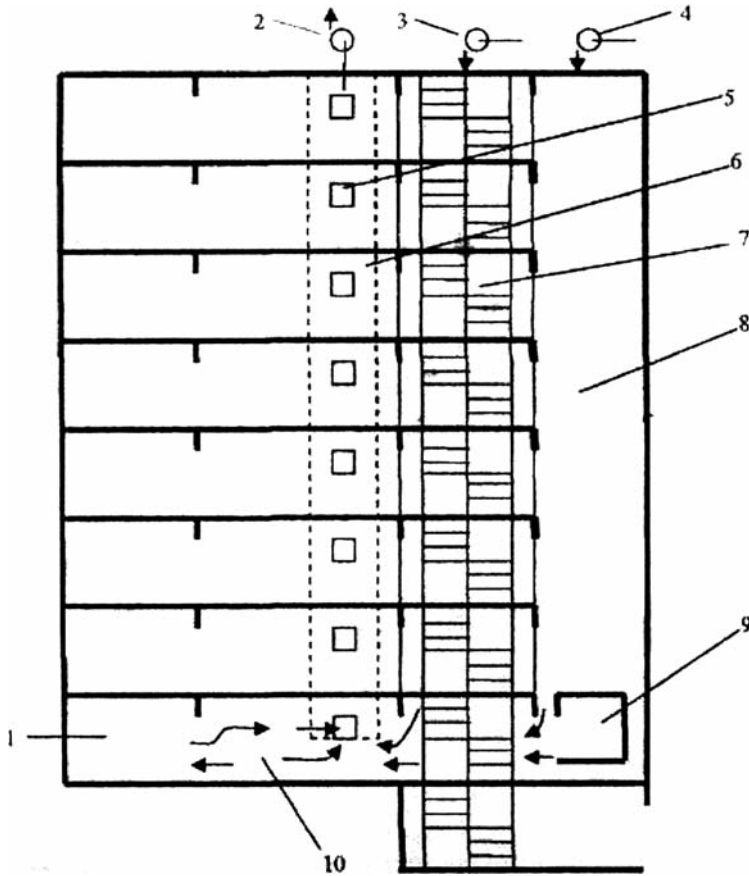

Рис.1. Принципіальна схема системи протидимної захисти багатоповерхових будівель і споруд:

- 1 — квартира (поміщення), 2 — вытяжной вентилятор, 3, 4 — приточные вентиляторы, 5 — клапан дымоудаления, 6 — шахта дымоудаления, 7 — незадымляемая лестничная клетка второго типа (Н2), 8 — шахта лифтов, 9 — лифт, 10 — коридор, —> — направление движения воздушных потоков

В практике встречаются случаи, когда по причине отсутствия газообмена происходит самопроизвольное затухание пожара, однако открытая дверь (окно) способствует ускоренному газообмену, что влияет на скорость и направление развития пожара. Наибольшее распространение на пожарах получила передача тепла конвекцией.

Конвекция — перемещение более нагретых частиц — происходит в газах и жидкостях. Она образуется при изменении температуры на отдельных участках жидкости или газа за счет разности в их объемных весах.

Конвекция возникает сразу, как только повышается температура с развитием процесса горения. Действие конвекции стимулирует газообмен, способствуя развитию начинающегося пожара. В условиях пожара конвекцией передаются основные массы тепла.

Нагретые по какой-либо причине объемы такой среды перемещаются вверх (если отсутствуют отклоняющие конвекцию течения или препятствия), уступая

место менее нагретым и поэтому более тяжелым участкам среды.

При работающей системе дымоудаления процессы газообмена ускоряются. Конвекция также вызывает перенос тлеющих и горящих предметов, что способствует образованию новых очагов горения, и этот фактор необходимо учитывать при осмотре места пожара. Направление конвекции в процессе пожара (как на отдельных участках, так и на основном) может меняться, что является следствием нарушения оконного остекления.

В рассматриваемом случае конвективные потоки движутся от очага пожара к клапану дымоудаления. При этом повреждения в месте первоначального горения могут быть незначительными, но возле входной двери квартиры (помещения), где находился очаг пожара, их степень будет возрастать.

Данные факты необходимо учитывать при установлении очага пожара при производстве пожарно-технических экспертиз и проведении исследований, поскольку его местоположение и будет определять круг возможных источников возгорания.

Список использованной и рекомендованной литературы

1. *НПБ 23-2010*. Нормы пожарной безопасности Республики Беларусь. Противодымная защита зданий и сооружений. Методы приемо-сдаточных и периодических испытаний. — [Введены в действие с 2010-01-03]. — Минск : НИИ ПБ и ЧС МЧС Беларуси. — 24 с.

2. *Автономное теплоснабжение*. Системы дымоудаления. — Минск : Полимергаз, 2006. — 257с.

3. *ТКП 45-2.02-142-2011*. Технический кодекс установившейся практики. Здания, строительные конструкции, материалы и изделия. Правила пожарно-технической классификации. — [Введен в действие с 2011-14-06]. — 29 с.

4. *Федотов А.И.* Пожарно-техническая экспертиза / Федотов А.И., Ливчиков А.П., Ульянов Л.Н. — М. : Стройиздат, 1986.

УДК 343.1.347.132.14.639.1.092

В.А. Заруцький, старший експерт

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України у Волинській області*

АВТОМАТИЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянуто криміналістичні аспекти автоматизації експертних досліджень, проаналізовано напрями впровадження нових інформаційних технологій в судову експертизу.

Ключові слова: автоматизація, комп'ютерні технології, інформаційні технології, алгоритмізація ідентифікаційного процесу, інформаційне забезпечення, напрями автоматизації судової експертизи.

Рассмотрены криминалистические аспекты автоматизации экспертных исследований, проанализированы направления внедрения новых информационных технологий в судебную экспертизу.

Considered forensic aspects of automation expert research shows its importance, analyzes trends in the integration of forensic examination of new information technologies.

Тактика і методика проведення експертних досліджень безпосередньо залежать від застосовуваних науково-технічних засобів та адаптованих, перевірених практикою криміналістичних рекомендацій.

Як зазначає В.П. Бахін, «...розвиток криміналістики в умовах бурхливого науково-технічного прогресу забезпечує суттєве розширення можливостей використання технічних засобів і методів для збирання та дослідження інформації з метою розслідування і попередження злочинів» [1, с. 36—41]. Технічні засоби, про які йдеться, — це складні технічні комплекси, завдяки яким з'являється можливість не лише вдосконалити, а й підняти на якісно новий рівень традиційні методики виявлення, фіксації та обробки криміналістично значущої інформації.

Водночас сучасний рівень технічних засобів і методів обробки інформації дозволяє говорити вже не про методику, а про технологію обробки інформації. Такої думки дотримуються Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов, О.Р. Росинська: «Інтеграція у криміналістику досягнень природничих і технічних наук, ускладнення самих технічних засобів, удосконалення і розвиток методик їх застосування нерідко пов'язані зі складними технологічними операціями, а отже, потрібно говорити вже не тільки про криміналістичну техніку, а про технологію» [2, с. 131].

У сучасному світі рівень розвитку тієї чи іншої галузі діяльності людини прямо залежить від того, наскільки повно і грамотно використовуються в ній інформаційні технології.

Закон України «Про Національну програму інформатизації» визначає інформаційну технологію як цілеспрямовану організовану сукупність інформаційних про-

цесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують швидкість обробки даних, пошуку інформації, розрізнених даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування. Ці технології лежать в основі процесу інформатизації суспільства [3].

У науковій літературі часто використовують термін «комп'ютерні технології». І хоча інформаційні та комп'ютерні технології мають доволі багато спільного, однак ці поняття не є рівнозначними (поняття «комп'ютерні технології» є значно вужчим).

Комп'ютерні технології — це сукупність методів і програмно-технічних засобів на базі комп'ютера (електронно-обчислювальної машини, далі — ЕОМ), об'єднаних в єдину технологічну мережу, що забезпечує збирання, обробку, збереження і передачу інформації з метою зниження трудомісткості інформаційних процесів, а також підвищення їх надійності та оперативності.

Тенденція до використання комп'ютерних технологій прослідковується в усіх напрямках роботи з інформацією незалежно від її первісного фізичного стану, у тому числі текстовою та графічною. «Сьогодні практично немає виду людської діяльності, де б у тій чи іншій формі не використовували обчислювальну техніку (комп'ютери)», — обґрунтовано стверджують М.С. Польовий і В.В. Крилов [4, с. 11].

У діяльності експерта з дослідження речових доказів, як і в будь-якій іншій діяльності, використання комп'ютерних технологій є необхідною умовою ефективної роботи.

Як справедливо зазначає Л.Г. Еджубов, «...можливості самої комп'ютерної техніки перевершили всі очікування судових експертів. Саме від ЕОМ експертиза одержала більше ніж очіувалося. Чималу роль тут зіграли математична логіка і математичні засоби програмування» [5, с. 331].

У різний час різним аспектам комп'ютеризації судової експертизи присвятили свої роботи Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, С.Ф. Бичкова, А.І. Вінберг, Г.Г. Гаджиев, В.Г. Гончаренко, І.В. Горбачов, Г.Л. Грабовський, О.О. Ейсман, Л.Г. Еджубов, А.В. Іщенко, Ю.О. Мазніченко, Ю.Ф. Жариков, І.М. Красюк, З.І. Кірсанов, Ю.Г. Корухов, Р.М. Ланцман, В.Ф. Орлова, М.С. Полевой, Ю.О. Пілюков, О.Р. Росинська, О.О. Садченко, М.Я. Сегай, Т.В. Толстухіна, В.Г. Хахановський, О.Р. Шляхов та інші вчені.

Проблема автоматизації процесу судово-експертного дослідження розглядалася в науковій літературі із середини 60-х років минулого століття, коли дослідження можливостей застосування кібернетики давало відчутні результати. Проте попри збільшення кількості експертиз і досліджень розвиток автоматизації судової експертизи стримувався через відсутність кваліфікованих спеціалістів і через брак коштів на закупівлю обчислювальної техніки [6, с. 39—50].

Сьогодні ні в кого не виникає сумнівів, що автоматизація судово-експертного дослідження є актуальною проблемою, вирішення якої дозволить значно підвищити продуктивність праці експерта, зробіть висновки обґрунтованішими, підніме процес дослідження на якісно новий рівень [7, с. 31]. Мало того, використання низки нових методик під час проведення певних судових експертиз взагалі неможливе без застосування засобів обчислюваної техніки. Так, невдовзі у криміналістичному дослідженні речовин і матеріалів важливе місце посядуть методи ізотопного аналізу, який проводять з використанням лазерної техніки, розшифровка і формалізація результатів якого неможлива без математичного аналізу, що проводиться в інформаційних системах в автоматичному режимі.

Зрозуміло, що без використання комп'ютерної техніки взагалі неможлива реалізація ідеї автоматизації ідентифікаційної процедури. Як зазначав Г.М. Собко, «завдання формалізації ідентифікаційного дослідження почерку є одним із проблемних завдань у судовому почеркознавстві. Нами зроблено спробу статистично підійти до вирішення цього завдання і запропонувати у загальній формі методику можливої алгоритмізації ідентифікаційного процесу» [8, с. 112].

Ще у 1987 році О.Р. Шляхов писав: «...сучасні технічні засоби і методи дозволяють детально досліджувати об'єкти як на макро-, так і на мікрорівні... При цьому з огляду на швидкоплинність процесів аналізу... витягти необхідну інформацію без застосування ЕОМ неможливо, а обсяг загальної інформації, отриманої в результаті аналізу, може бути настільки величезним, що експерт не в змозі обробити її в короткий термін... Експерту в процесі своєї діяльності доводиться стикатися з низкою завдань, вирішення яких потребує не лише попередньої обробки великого обсягу інформації, але і проведення складних розрахунків, виконання яких звичайними засобами вимагає тривалого часу або неможливе взагалі... Створення програмних комплексів... дозволяє перейти до вирішення основного завдання — підготовки автоматизованих робочих місць експертів (далі — АРМ). Це один з актуальних напрямів у галузі автоматизації наукових досліджень взагалі» [9, с. 5—7].

Г.Г. Гаджиев, С.Ю. Стачекас, Г.Ф. Архіпов сформулювали загальну концепцію автоматизації судової експертизи [10, с. 51—57].

О.Ф. Аубакіров, розглядаючи питання автоматизації проведення експертиз, запропонував такі напрями застосування комп'ютерної техніки:

- створення програмних комплексів автоматизованого вирішення експертних завдань і оформлення висновків експерта;
- створення банків даних і автоматизованих інформаційно-пошукових систем (далі — АІПС) при вирішенні завдань щодо встановлення фактів контактної взаємодії об'єктів;
- конструювання АРМ експерта;
- автоматизоване управління технологічним процесом проведення експертиз [8, с. 62—66].

Підтверджує актуальність методологічних проблем автоматизації судової експертизи і Н.І. Шахтаріна, зазначаючи: «Автоматизація судової експертизи — це складний процес, який тягне за собою не просто інтеграцію юридичних і технічних знань, але і необхідність осмислення на методологічному рівні процесів, що об'єктивно спостерігаються» [11, с. 58—62].

Слід зазначити, що в науковій літературі замість термінів «автоматизація», «математизація» дедалі частіше застосовують термін «комп'ютеризація». В.С. Готот та інші відомі вчені в галузі методології наукового пізнання зазначають: «Комп'ютеризація сучасної науки так само, як і виробництво, і сфера управління детермінована (разом із соціальними чинниками) внутрішньою логікою розвитку процесу математизації, і є одним із його нових специфічних різновидів. Інтегрованому процесу математизації притаманна ще одна тенденція розвитку сучасної науки — прогресивно насичена науковими дослідженнями, різноманітними технічними засобами» [12, с. 97].

Зазначене вище повною мірою належить до судової експертизи.

Нині під комп'ютеризацією розуміють техніку, математичні методи і спеці-

альне програмне забезпечення, які застосовують для збирання, збереження і переробки інформації, що використовується у різних процесах управління, а також для отримання різних інформаційних послуг. Це багатогранне поняття, яке об'єднує в єдине ціле процеси використання логіки, математичного апарату теорії інформації та інформаційних систем і комп'ютерної техніки як технічних засобів автоматизації інформаційних процесів. Математичні методи і методи програмування зазвичай використовують для створення різних систем накопичення, передавання, переробки даних на об'єктах експертного дослідження.

Попри те, що кожна експертна методика, заснована на використанні комп'ютера, специфічна і орієнтована на дослідження різних об'єктів, всі вони мають низку загальних властивостей. Слушною є думка Т.В. Толстухіної, яка вважає, що їх поєднують такі положення:

- в основі всіх методик лежать принципи правової інформатики і кібернетики, а саме принцип системної організованості об'єкта пізнання, кількісних визначень, використання математичного апарату, принцип функціонального та алгоритмічного підходу до процесу пізнання і самого об'єкта пізнання;

- методологічною передумовою комп'ютеризації будь-якого завдання є математичне моделювання і розробка алгоритму його вирішення. Математичне моделювання передбачає не лише побудову моделі вирішення завдання, але і створення моделі порівняння об'єктів, ознак, властивостей тощо. Ці моделі будуються не математиками чи фізиками, а експертами певної спеціальності. Моделювання окремих функцій мислення криміналіста зовсім не пов'язане із заміною його комп'ютером. Експерт, як і будь-який інший спеціаліст, який використовує метод кібернетичного моделювання, отримує у своє розпорядження ще один діючий сучасний засіб пізнання дійсності та використовує його у тих випадках, коли засобами, наявними в його арсеналі, не вдається проникнути в суть пізнаваного явища [6, с. 16];

- для кожної методики, яку розробляють, характерна відповідна структура (наприклад, постановка завдання, визначення мети дослідження, з'ясування підзавдань, вибір засобів і прийомів вирішення підзавдань, отримання результату, його оцінка, прийняте рішення);

- жодна методика від початку до кінця не може бути реалізована за допомогою комп'ютера. Застосування ЕОМ об'єктивує процес пізнання і доповнює якісний підхід до процесу дослідження [6, с. 258].

Практика судово-експертних досліджень останніх років свідчить про те, що підвищення ефективності вирішення експертних завдань нерозривно пов'язане з підвищенням рівня автоматизації їх інформаційного забезпечення за рахунок створення автоматизованих систем і комплексів, банків даних відповідно до видів експертиз чи об'єктів і методів експертного дослідження (насамперед АІПС).

Ю.Ф. Жаріков, Ю.Ю. Орлов, І.А. Струк, Ю.С. Харабуга взагалі пропонують розглядати інформаційний пошук як один із етапів судової експертизи оскільки без нього вирішення багатьох завдань втрачає свою оперативність. До таких завдань відносять встановлення групової належності об'єктів, а також діагностичні, ідентифікаційні, класифікаційні, ситуаційні завдання [13, с. 458—461].

Процес комп'ютеризації судової експертизи має настільки глобальний характер, що С.Ф. Бичкова пропонує виокремити у загальній теорії судової експертизи

«вчення про інформаційні процеси в судовій експертизі» [14, с. 200]. Обґрунтовуючи свою точку зору, С.Ф. Бичкова зазначає, що «з позиції вибраного підходу сама наука про судову експертизу є вищою формою інформаційного знання, управління в досліджуваній галузі є сукупністю дій управляючої системи, які засновані на сигнально-інформаційних процесах; напрогресивніші технології практики судової експертизи базуються на використанні інформаційних систем, заснованих на засобах комп'ютеризації і зв'язку» [14, с. 179]. Підтримуючи позицію С.Ф. Бичкової, слід зазначити, що процеси комп'ютеризації базуються на наукових знаннях у галузі інформатики і є одним із перспективних напрямів подальшого розвитку теорії і практики судової експертизи.

Аналіз практики інформатизації судових експертиз свідчить, що нові інформаційні технології інтегруються в судову експертизу за кількома напрямками:

1) використання комп'ютерної техніки для автоматизації збирання і обробки експериментальних даних, які експерти отримують у процесі фізико-хімічних, ґрунтознавчих, біологічних та інших досліджень за допомогою методів хроматографії, мас-спектрометрії, ультрафіолетової, інфрачервоної спектроскопії, рентгеноструктурного, рентгеноспектрального, атомного спектрального та інших видів аналізу [15, с. 53—54];

2) інформаційне забезпечення управлінської, наукової, дидактичної діяльності, що пов'язана з інформаційним забезпеченням судової експертизи [16, с. 28—30];

3) упровадження системи аналізу зображень, що дозволяють проводити діагностичні та ідентифікаційні дослідження (наприклад, почеркознавчі, порівняння підписів), дактилоскопічні (порівняння слідів рук між собою і сліду з відбитком на дактилокарті), трасологічні (наприклад, за слідом взуття установити його зовнішній вигляд), балістичні, портретні (реконструкція зовнішності особи за черепом, фотосуміщення зображення черепа і фотографії), складання композиційних портретів (Фоторобот) тощо. Окремі з цих систем використовують і з метою криміналістичної реєстрації (Візерунок, Папилон) [7, с. 33; 18, с. 168];

4) упровадження програмних комплексів або окремих програм виконання допоміжних розрахунків за відповідними формулами та алгоритмами, потрібних для проведення інженерно-технічних експертиз (наприклад, для моделювання умов пожежі чи вибуху), з метою розрахунку кількісних процесів їхнього виникнення і розвитку, коли фізичне моделювання неможливе, а математичне пов'язане зі складними трудомісткими розрахунками [17, с. 114];

5) розробка програмних комплексів автоматизованого вирішення експертних завдань, що передбачають (крім чотирьох зазначених вище напрямів) підготовку експертного висновку.

Отже, процес автоматизації судових експертиз є незворотнім, він розвивається та має надзвичайні перспективи.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Бахин В.П. Критерии и способы оценки криминалистических средств и методов, внедряемых в практику / В.П. Бахин // Теория и практика собирания доказательной информации техническими средствами на предварительном следствии. — К., 1980. — С. 36—41.

2. Криминалистика : учебник / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Т., Росинская Е.Р.]. — М. : НОРМА-ИНФО, 1999. — 131 с.

3. Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР «Про національну програму інформатизації» // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 27-28. — Ст. 181.

4. *Компьютерные технологии в юридической деятельности : учеб. и практ. пособ. / [Зинченко К.Е., Исмаилова Л.Ю., Караханьян А.Н. и др.] ; под. ред. Н.С. Полевого, В.В. Крылова. — М. : БЕК, 1994. — 304 с.*

5. *Эджубов Л.Г. Теоретические аспекты применения математических методов и ЭВМ в судебной экспертизе / Л.Г. Эджубов // Основы судебной экспертизы. Общая теория. — М., 1997. — Ч. 1. — 331 с.*

6. *Толстухина Т.В. Современные тенденции развития судебной экспертизы на основе информационных технологий : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Толстухина Татьяна Викторовна. — М., 1999. — 258 с.*

7. *Викарук А.Я. Основные направления применения математических методов и ЭВМ в некоторых родах судебной экспертизы / А.Я. Викарук // Проблемы автоматизации создания информационно-поисковых систем и применение математических методов в судебной экспертизе. — М. : Изд. ВНИИСЭ, 1987. — С. 31–38.*

8. *Собко Г.М. Некоторые возможности математической формализации идентификационного судебно-почерковедческого исследования / Г.М. Собко // Применение математических методов и вычислительной техники в праве, криминалистике и судебной экспертизе. — М., 1970. — С. 112.*

9. *Шляхов А.Р. Современное состояние и основные направления развития научных исследований в области применения математических методов и ЭВМ для решения задач судебной экспертизы / А.Р. Шляхов, Ю.М. Воронков // Проблемы автоматизации, создания информационно-поисковых систем применения математических методов в судебной экспертизе. — М. : Изд. ВНИИСЭ, 1987. — С. 5–7.*

10. *Стачекас С.Ю. Автоматизация в судебной экспертизе: Общая концепция и конкретные трудности / С.Ю. Стачекас, Г.Ф. Архипов // Использование математических методов ЭВМ в экспертной практике. — М. : Изд. ВНИИСЭ, 1989. — С. 51–57.*

11. *Шахтарина Н.И. Об актуальности методологических проблем автоматизации судебной экспертизы / Н.И. Шахтарина // Использование математических методов ЭВМ в экспертной практике. — М. : Изд. ВНИИСЭ, 1989. — С. 58–62.*

12. *Готт В.С. Категории современной науки / Готт В.С., Семенюк Э.И., Урсул А.Д. — М. : Мысль, 1984. — 268 с.*

13. *Проблемы автоматизации экспертных исследований / [Жариков Ю.Ф., Орлов Ю.Ю., Струк И.А., Харабуга Ю.С.] // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : матер. міжн. наук.-практ. конф. / Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса. — Харків : Право, 2002. — Вип. 2. — 656 с.*

14. *Бычкова С.Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе : учеб. пособ. / С.Ф. Бычкова. — Алма-Ата, 1994. — 340 с.*

15. *Основы автоматизации процессов управления : учеб. пособ. / [под ред. Г.Г. Зуйкова, Б.А. Красюка]. — М. : Академия МВД СССР, 1977. — 153 с.*

16. *Эджубов Л.Г. Основные направления использования компьютерных технологий / Л.Г. Эджубов // Автоматизация правоохранительных систем : матер. межд. конф. — М., 1993. — С. 28–30.*

17. *Кондратьев В.В. Возможности автоматизации решения задач по взрывотехнической экспертизе / В.В. Кондратьев // Информатизация правоохранительных систем : труды межд. конф. — М., 1993. — С. 114.*

18. *Аубакиров А.Ф. Основные принципы организации автоматизированного производства экспертиз / А.Ф. Аубакиров // Использование математических методов ЭВМ в экспертной практике. — М. : Изд. ВНИИСЭ, 1989. — С. 62 – 66.*

19. *Пілюков Ю.О. Варіанти автоматизації інформаційно-аналітичної роботи в експертних підрозділах МВС України / Ю.О. Пілюков // Криміналістичний вісник. — 2006. — № 1 (5). — С. 144 — 148.*

УДК 343.98

Я.Ю. Коліса, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Полтавській області

ВЗАЄМОДІЯ СЛУЖБ У БОРОТБІ З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ

Досліджено термін «кіберзлочинність». Визначено основні завдання комп'ютерно-технічної експертизи. Сформульовано основні проблеми, які виникають під час упакування комп'ютерної техніки у кримінальних справах. Запропоновано шляхи підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю.

Ключові слова: кіберзлочинність, комп'ютерно-технічна експертиза, комп'ютер, віртуальний простір.

Исследовано понятие «киберпреступность». Определены основные задачи компьютерно-технической экспертизы. Сформулированы основные проблемы, возникающие при упаковке компьютерной техники по уголовным делам. Предложены пути повышения эффективности борьбы с киберпреступностью.

Explore the concept of cybercrime. Formulated basic problems in the packaging of computers equipment in criminal cases. Identified basic tasks of technical computer expert-ise. Suggested ways to improve the effectiveness in counteraction cybercrime.

Комп'ютеризація та інформатизація майже всіх сфер соціальної діяльності людини разом з безліччю переваг має й певні негативні наслідки. Йдеться насамперед про появу нового виду організованої злочинності — кіберзлочинності — та засоби її здійснення [1]. Цей порівняно новий вид злочинності багато в чому залежить від рівня захищеності комп'ютерних систем. Зрозуміло, що з розвитком комп'ютеризації та інформатизації суспільства еволюціонує і кіберзлочинність.

Слід зазначити, що сьогодні у вітчизняній криміналістиці немає чіткого визначення поняття кіберзлочину. Проте попри різні точки зору об'єктом незаконного посягання є інформація, яка обробляється в комп'ютерній системі, а засобом вчинення злочину — комп'ютер. Саме завдяки цьому засобу вчинення злочину злочинність і називають кіберзлочинністю, або комп'ютерною злочинністю. Пов'язаність цих понять з однаковим суспільно-небезпечним діянням дозволяє вважати їх рівнозначними. Але з огляду на те, що Україна 7 вересня 2005 року ратифікувала Конвенцію про кіберзлочинність, доцільно вживати термін «кіберзлочинність» [2].

Загалом кіберзлочинність — це злочинність у так званому віртуальному просторі — модельованому за допомогою комп'ютера інформаційному просторі, що містить відомості про осіб, предмети, факти, події, явища і процеси, представлені в математичному, символічному або будь-якому іншому вигляді, які перебувають у процесі руху по локальних і глобальних комп'ютерних мережах, або відомості, які

зберігаються в пам'яті будь-якого фізичного чи віртуального пристрою та іншого носія, спеціально призначеного для їх зберігання, обробки і передачі [3].

Відповідальність за злочини зазначеної категорії передбачена розділом XVI Кримінального кодексу України «Злочини в сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» [4].

Одним із важливих засобів у створенні доказової бази для розкриття кіберзлочинної діяльності є комп'ютерно-технічна експертиза, успішне проведення якої значною мірою залежить від правильності упакування комп'ютерної техніки, яку вилучають. При цьому «правильною» упаковкою вважають заводську картонну коробку або поліетиленовий пакет, призначений для комп'ютерної техніки. При цьому горловини пакетів мають бути зав'язані нитками, на кінцях яких приклеюють аркуші паперу з відповідними написами та печатками органу, який вилучав техніку. У разі застосування заводських картонних коробок аркуші паперу наклеюють на них.

Також як упакування, зокрема для ноутбуку, може слугувати його сумка. Замки «блискавки» на сумці зшивають між собою, і до кінців нитки приклеюють паперову бирку з відповідними написами [5, с. 13].

Застосування зазначених видів упакування забезпечує зберігання об'єкта дослідження та запобігання несанкціонованому доступу до нього, а отже, в такому вигляді органи слідства повинні надсилати об'єкти дослідження на комп'ютерно-технічну експертизу.

Проте на практиці техніку часто упаковують неправильно. У кращому випадку об'єкти надсилають у полімерних пакетах, обклеєних клейкою прозорою стрічкою типу «скотч», під якою знаходиться аркуш паперу. З огляду на те, що прозору стрічку типу «скотч» можна доволі легко від'єднати від поверхні пакета, значних перешкод для несанкціонованого доступу до об'єктів дослідження за таких умов немає.

У такому випадку навіть якщо було прийнято рішення використати прозору стрічку типу «скотч», однаково потрібно дотримувати принципу поєднання пакувальних засобів обв'язування (зокрема, ниток) і аркушів паперу з печатками. І якщо немає можливості зав'язати горловину упакування ниткою, можна застосувати метод обв'язування всього упакування. Клапани коробки при цьому слід оклеїти липкою стрічкою, а саму коробку — перев'язати капроною ниткою методом «хрест-на-хрест» [5, с. 10].

Водночас, як свідчить досвід експертної практики, непоодинокими є випадки, коли системні блоки персональних комп'ютерів взагалі не упаковують, а лише обклеюють важливі для його роботи гнізда чи кнопки паперовими бирками [5, с. 12]. Трапляються і випадки заклеювання аркушем паперу роз'єму живлення.

Зрозуміло, що неправильне упакування об'єктів дослідження може негативно впливати не лише на проведення комп'ютерно-технічної експертизи, а й на перебіг усього слідства.

Покращенню ситуації та підвищенню якості розслідування комп'ютерних злочинів сприятиме залучення відповідного спеціаліста для участі в огляді місця події. Він допоможе слідчому визначити, які саме об'єкти слід надавати експертові для проведення експертизи [6, с. 136; 7, с. 34].

При цьому слідчий має бути обізнаний з тими завданнями, які вирішує комп'ютерно-технічна експертиза, першим з яких є встановлення технічного стану комп'ютерної техніки (для цього слідство має надати експертові як комп'ютерну техніку, так і технічну документацію до неї). Технічно-справною є комп'ютерна техніка, яка виконує свої функції за призначенням.

Завданням комп'ютерно-технічної експертизи є і виявлення інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, і визначення її цільового призначення (для цього експертові надають не лише комп'ютерну техніку, а й комп'ютерний носій інформації). Інколи можна обмежитися наданням лише комп'ютерного носія, попередньо проконсультувавшись з експертом. Для цього слідчий має пояснити експертові, яка саме інформація його цікавить. Такий підхід дозволить скоротити час, потрібний для проведення дослідження. Слід також пам'ятати, що пошук будь-яких файлів бажано здійснювати за 2—3 ключовими словами, а отже, слідчий має дотримувати цієї вимоги, а не писати речення у постанові про призначення експертизи, яку він виносить, як ключові слова. Адже у цьому випадку експерт мусить виокремлювати ключові слова із цих речень і проводити за ними пошук, що не лише ускладнює дослідження, а й суттєво його подовжує.

До завдань комп'ютерно-технічної експертизи належить також пошук і визначення вірусів та наявних програмних продуктів, у тому числі й шкідливих, призначених для несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерів і комп'ютерних мереж. Це завдання доволі складне, адже є багато програмних продуктів, про існування яких нічого не відомо, призначення яких доволі складно визначити навіть після виконання їх програмного коду, а надто зі 100-відсотковою впевненістю стверджувати, що їх немає на комп'ютерному носії. Це так би мовити бомби уповільненої дії.

Таким чином, призначення судової комп'ютерно-технічної експертизи потребує максимально конкретного визначення кола питань, які ставлять на її вирішення, та обсягу потрібних для експертного дослідження матеріалів, а отже, попередньої консультації судового експерта [6, с. 136].

Зазначені суб'єктивні недоліки не є катастрофічними і можуть бути усунені або принаймні мінімізовані. Одним із вагомих інструментів для цього є посилення взаємодії з Експертною службою МВС України, зміст якої становить:

- обмін оперативною, статистичною, науково-методичною інформацією;
- проведення узгоджених слідчих дій;
- розробка і впровадження спільних рекомендацій щодо запобігання таким злочинам;
- розробка методики виявлення, вилучення та упакування комп'ютерної техніки;
- розробка методичних рекомендацій (інформаційно-довідкових матеріалів) для судово-слідчих органів з питань призначення комп'ютерно-технічних експертиз.

Потреба у подальшому проведенні наукової роботи з питань боротьби з кіберзлочинністю зумовлена швидкою динамікою технічних характеристик комп'ютерних систем, які не лише відкривають широкі можливості з їх використання, а й сприяють виникненню нових злочинних діянь у сфері інформаційних технологій.

Отже, як свідчить закордонний досвід практики боротьби з такими злочинами, суттєво підвищуються вимоги до рівня професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ. Вони повинні мати глибокі юридичні знання, добре орієнтуватися бодай у базових поняттях інших наук (зокрема, математики, фізики, інформатики) та активно застосовувати їх на практиці.

Підбиваючи підсумок, слід наголосити на тому, що саме організація тісної взаємодії і координації зусиль правоохоронних органів, спецслужб, судової системи у боротьбі з кіберзлочинністю та наявність належної матеріально-технічної бази сприятимуть суттєвому підвищенню її ефективності.

Список використаної літератури

1. *Комп'ютерно-технічна експертиза (загальна частина) : методика* / [укл. Ковальов К.М., Корнійко С.М., Княздвірський В.О.]. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. — 24 с.
2. *Конвенція про кіберзлочинність*. Ратифікована із застереженнями і заявами Законом України від 07.09.2005 № 2824-IV // Вісник Верховної Ради. — 2006. — № 5-6. — Ст. 7.
3. *Дзюндзюк В.Б.* Поява і розвиток кіберзлочинності [Електронний ресурс] / В.Б. Дзюндзюк, Б.В. Дзюндзюк // Державне будівництво. — 2013. — № 1. — Режим доступу до журн. : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/index.html>.
4. *Кримінальний кодекс України : станом на 8 серп. 2013 р.* / Верховна Рада України. — Суми : ТОВ «ВВП НОТІС», 2013 — 180 с.
5. *Виявлення, вилучення та упакування комп'ютерної техніки по кримінальних справах : метод. реком.* / [уклад. А.М. Гаркуша]. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. — 36 с.
6. *Сабадаш Р.В.* Судова комп'ютерно-технічна експертиза: правові підстави й особливості призначення / Р.В. Сабадаш // Науковий вісник Чернівецького університету. — 2013. — № 660. — С. 134—138.
7. *Дяченко Н.М.* Особливості проведення огляду місця події при вчиненні комп'ютерних злочинів : навч.-метод. реком. / Дяченко Н.М., Корнійко С.М., Княздвірський В.О. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. — 42 с.

УДК 343.985

Н.О. Кононенко, здобувач кафедри криміналістики
та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ХУЛІГАНСТВА, ВЧИНЕНОГО ПРИ ПРОВЕДЕННІ СПОРТИВНО-МАСОВОГО ЗАХОДУ

Висвітлено деякі аспекти розслідування хуліганства, вчиненого під час проведення спортивно-масового заходу. Акцентовано увагу на ролі та місці спеціальних знань у розслідуванні таких злочинів.

Ключові слова: хуліганство, спеціальні знання, тактичне забезпечення, слідчі дії.

Рассмотрены некоторые аспекты расследования хулиганства, совершенного во время проведения спортивно-культурного мероприятия. Акцентировано внимание на роли и месте специальных знаний в процессе расследования таких преступлений.

The scientific article is devoted illumination of some aspects of the investigation of the hooliganism was committed during the lead through of the sporting measure. The author has concentrated the attention on the meaning of special knowledge's in a process of investigation of this crime.

Проведення спортивно-масових заходів доволі часто відбувається з порушенням громадського порядку та безпеки. Одним з найпоширеніших суспільно-небезпечних діянь при цьому є хуліганство. З огляду на велику кількість осіб, які можуть бути задіяні в його вчиненні, особливо важливим є початковий етап розслідування. Слідчі (розшукові) дії на цьому етапі проводяться у межах узгодженої цілісної системи, яка спрямована на збір, дослідження, оцінку та використання доказів і характеризується певним ступенем єдності в кримінально-процесуальному, морально-етичному, психологічному та організаційно-тактичному аспектах.

Вагомий внесок у дослідження питання застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів внесли такі відомі вчені, як Т.В. Авер'янова, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.В. Дулов, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, П.Д. Нестеренко, М.І. Порубов, М.В. Салтевський, О.Г. Філіппов, М.Г. Щербаковський та інші. Питання використання спеціальних знань під час розслідування хуліганства досліджували М.С. Бушкевич, Ю.А. Віленський, М.М. Єфімов, В.І. Захаревський, Є.І. Овчаренко. Проте в їх роботах не приділено достатньої уваги проблемним ситуаціям під час розслідування хуліганства, вчиненого під час проведення спортивно-масових заходів.

Отже, метою цієї статті є висвітлення окремих аспектів використання спеціальних знань під час розслідування хуліганства, вчиненого на спортивно-масовому заході.

Термін «спеціальні знання» доволі широко визначено в юридичній літературі.

Так, на думку Є.І. Зуєва, «спеціальними є професійні знання, що відповідають сучасному рівню розвитку пізнання (за винятком галузей процесуального та матеріального права) у науці, техніці, мистецтві або ремеслі, використання яких у боротьбі зі злочинністю сприяє виявленню доказової та оперативно-розшукової інформації, а також які сприяють розробці технічних засобів і тактичних прийомів виявлення та фіксації слідів або інших ознак злочинних діянь» [5, с. 72].

У свою чергу, Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов і О.Р. Росинська вважають, що спеціальними є «пізнання, набуті суб'єктом у процесі практичної діяльності шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду, засновані на системі теоретичних знань у відповідній галузі» [2, с. 398].

П.П. Іщенко визначає спеціальні знання як «будь-які професійні знання, які можуть сприяти виявленню, фіксації та вилученню доказів» [6, с. 8].

Проте існують і найбільш влучні визначення, що найповніше відображають природу, походження та напрями використання спеціальних знань.

Зокрема, на думку В.І. Шиканова, спеціальними знаннями у кримінальному судочинстві прийнято називати «знання та практичний досвід, необхідні для всебічного, повного та об'єктивного встановлення обставин, які входять до предмета доведення» [13, с. 4].

В.Ю. Шепітько до спеціальних знань відносить «будь-які знання та вміння об'єктивного характеру, отримані внаслідок вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному науковому та практичному рівню» [11, с. 119].

І.М. Сорокотягін, визначаючи спеціальні знання як міжгалузевий інститут права, наводить таке визначення: «Спеціальні пізнання — це знання, що відображають сучасний рівень розвитку певної галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла, отримані в результаті спеціальної підготовки чи професійного досвіду, що не є загальнодоступними та загальновідомими і використовуються з метою встановлення істини у справі в порядку, встановленому законом (кримінально-процесуальним, цивільно-процесуальним, адміністративно-процесуальним правом тощо)» [10, с. 15]. Саме це визначення найширше характеризує досліджувану категорію.

Стрімке зростання потреб сучасного суспільства у використанні знань з різних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесел є актуальним для судочинства. Як зазначає О. Жеребко, розуміння значущості спеціальних знань для встановлення істини у кримінальній справі надає підстави розглядати судову експертизу як самостійний інститут захисту прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та інтересів держави. Діяльність експертів і спеціалістів у кримінальному процесі не лише полегшує роботу судово-слідчих органів, а й дозволяє ефективніше боротися зі злочинністю [4, с. 165].

Звичайно, використання спеціальних знань під час розслідування хуліганства слід розглядати крізь призму оперування цими знаннями тими чи іншими суб'єктами під час проведення відповідних слідчих (розшукових) дій.

Згідно з кримінально-процесуальним законодавством України як суб'єкти використання спеціальних знань чітко визначені їх безпосередні носії: слідчий, спеціаліст, експерт. При цьому спеціальні знання слідчий може використовувати як безпосередньо, так і опосередковано.

Загалом спеціальні знання під час розслідування хуліганства, вчиненого на спортивно-масовому заході, можуть застосовуватися по-різному:

- безпосередньо слідчим під час досудового розслідування;
- шляхом участі спеціаліста під час проведення слідчих дій;
- у формі проведення судових експертиз.

Особливо важливе значення в досліджуваній категорії справ (з огляду на наявність великої кількості слідів, які спеціалісти повинні вилучити та долучити до кримінального провадження) має використання спеціальних знань під час огляду місця події та проведення судових експертиз.

Беручи до уваги, що предметом безпосереднього посягання в досліджуваному злочині можуть бути здоров'я громадян, державне або суспільне майно, найбільш типовими матеріальними слідами на місці події є сліди ніг, сліди (рани, пошкодження тощо) від дії холодної зброї або предметів, що її замінюють, ушкоджене або знищене майно, плями крові тощо. При цьому виявлення та вилучення мікрооб'єктів потребують застосування відповідних технічних засобів [7, с. 72—73].

Зазвичай виявляють:

- сліди рук — у 12 % випадків;
- сліди крові та інших органічних речовин — у 48 %;
- сліди засобів учинення злочину — у 57 %.

Важливе значення має правильне поводження зі слідовою інформацією, адже від цього багато в чому залежить успішність розслідування злочину. Виявлені під час огляду місця події сліди крові, слини, поту та інших органічних речовин, як зазначають О.І. Юрін та Ю.Д. Федоров, лише тоді мають доказове значення, коли вони належно зафіксовані: точно записані у протоколі огляду, позначені на планах, сфотографовані (з використанням вузлової та детальної зйомки) [14, с. 10]. Причому плями крові, які знаходяться на землі, піску, вилучають разом із ґрунтом на всю глибину проникнення крові, висушують при кімнатній температурі, надійно запаковують у папір або целофановий пакет. До лабораторії направляють також пробу ґрунту без крові з тієї самої ділянки, запакувавши її окремо.

Окрему увагу слід звернути на кореляційні зв'язки між «слідовою картиною» хуліганства, вчиненого під час проведення спортивно-масового заходу, та іншими елементами його криміналістичної характеристики. Зокрема, залежно від слідів, залишених на місці події, ймовірним є встановлення способу вчинення злочину. Наприклад, характерні тілесні ушкодження залишає по собі використання різних видів холодної зброї; певні хімічні речовини на місці вчинення злочину, на потерпілих і злочинцях тощо залишаються після використання фаєрів; пошкоджене майно стадіону (трибуни, огорожі тощо) свідчить про застосування сили фізично розвиненими особами; залишені фанами-суперниками написи на інвентарі футбольних клубів (автобусах, плакатах) вказують на використання ними тих чи інших технічних засобів (балончиків чи пакетів з фарбою тощо). І навпаки, певному способу учинення злочину відповідають певні сліди.

Як свідчить практика, класифікація слідів, виявлених після вчинення хуліганських дій під час проведення спортивно-масових заходів, залежно від об'єкта їх знаходження має такий вигляд:

- тілесні ушкодження у потерпілого — 56 %;
- тілесні ушкодження у злочинця — 29 %;

- пошкодження предметів обстановки (меблів тощо) — 72 %;
- сліди на інших об'єктах (банкоматах, у громадському транспорті тощо) — 34 %.

Судові експертизи у межах зазначеної категорії справ можуть призначатися як на початковому, так і на подальших етапах розслідування. Як зазначає М.М. Єфімов, під час розслідування хуліганства виникає потреба у проведенні різних експертиз: біологічної, вибухово-технічної, судово-медичної, почеркознавчої, судово-хімічної, трасологічної, судово-психіатричної експертизи потерпілих, криміналістичного дослідження холодної зброї [3, с. 132].

Згідно із законодавством слідчий приймає рішення про проведення експертизи, якщо для вирішення питань по справі необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання, або коли призначення експертизи є обов'язковим. Таке рішення може бути прийнято вже під час проведення початкових слідчих дій, зокрема під час огляду місця події.

Важлива роль у виявленні та вилученні слідів належить спеціалісту. Як доречно зазначає В.В. Коваленко, спеціаліст, надаючи допомогу слідчому у виявленні, фіксації, вилученні та попередньому дослідженні слідів, може надати йому також консультацію щодо перспектив майбутнього експертного дослідження тих чи інших об'єктів, а також щодо кількості матеріалів, потрібних для проведення експертизи [8, с. 137].

Наступним кроком слідчого є обрання експертного закладу або приватного експерта. Зрозуміло, що для слідчого органів внутрішніх справ (далі — ОВС) вирішення цього завдання не становить жодних труднощів (згідно зі статистичними даними МВС України працівники Експертної служби МВС України у 2011 році виконали 250238 експертиз, тоді як кількість експертиз і досліджень, виконаних іншими міністерствами та відомствами (переважно МОЗ України) за матеріалами ОВС, становила 11953, або 4,6 %). Нині Експертна служба МВС України у повному обсязі здійснює експертне забезпечення розслідування справ, які знаходяться у провадженні слідчих ОВС.

Для слідчого ОВС важливим є налагодження чіткої взаємодії з керівником експертного підрозділу. З метою визначення предмета експертизи та формулювання питань на її вирішення бажано залучати для консультацій експерта, який спеціалізується на проведенні таких експертиз.

При цьому, як зазначає М.Г. Щербаковський, предмет експертизи визначається рівнем розвитку певної галузі знань і практичної розробленості методів встановлення окремих фактів. Він не лише має бути випробуваний експертною практикою згідно з розробленими відповідними методиками, а й повинен мати значення для розслідування справи. Одночасне врахування цих обох чинників дозволяє точно визначити предмет експертизи і коло питань експертові [12, с. 189].

Важливим елементом використання спеціальних знань під час розслідування будь-яких злочинів (у тому числі й злочинів зазначеної категорії) є оцінка висновку експерта. Згідно з чинним законодавством висновок експерта не має переваги перед іншими доказами та не є обов'язковим для слідчого, однак його незгода з ним має бути мотивована у відповідній постанові (ухвалі, вирокі).

Висновок експерта має бути чітким і зрозумілим. На судовому засіданні суд може ознайомитися з ним та оцінити його і без участі експерта [9, с. 164].

Спеціальні знання під час розслідування хуліганства, вчиненого на спортивно-

масовому заході, використовуються також шляхом допиту експерта. Проте, як доречно зазначає Г.А. Абдумаджидов, цей допит не може замінити експертизу [1, с. 160], тому на допиті неприпустимо ставити експерту нові запитання, які потребують додаткового дослідження.

Отже, під час розслідування хуліганства, вчиненого у ході проведення спортивно-масових заходів, можуть застосовуватися різні спеціальні знання. Одним з найважливіших у цьому контексті є участь спеціаліста під час проведення огляду місця події, адже значна кількість доказової інформації, що може бути виявлена при цьому, має бути чітко вилучена та зафіксована.

Список використаної літератури

1. *Абдумаджидов Г.А.* Расследование преступлений (Процессуально-правовое исследование) / Г.А. Абдумаджидов. — Ташкент : Узбекистан, 1986. — 191 с.
2. *Криминалистика* : учебник для вузов / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р.] ; под. ред. Р.С. Белкина. — М. : НОРМА, 2000. — 990 с.
3. *Єфімов М.М.* Організація і тактика розслідування хуліганства : навч.-практ. посібник / М.М. Єфімов. — Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. — 125 с.
4. *Жеребко О.* Сучасні можливості судової експертизи / О. Жеребко // Підприємство, господарство і право. — 2009. — № 12. — С. 164—166.
5. *Зуев Е.И.* Совершенствование использования специальных познаний следственными аппаратами органов внутренних дел / Е.И. Зуев // Повышение эффективности использования криминалистических методов и средств расследования преступлений. — М., 1985. — С. 65—78.
6. *Ищенко П.П.* Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты) / П.П. Ищенко. — М. : Юрид. л-ра, 1990. — 158 с.
7. *Кириченко О.А.* Криміналістична мікологія : монографія / О.А. Кириченко. — Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1993. — 178 с.
8. *Коваленко В.В.* Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Коваленко Володимир Вікторович. — К., 2004. — 253 с.
9. *Скорик Н.В.* Оценка и использование заключения эксперта судом / Н.В. Скорик // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1975. — Вып. 11. — С. 160—166.
10. *Сорокотягин И.Н.* Криминалистические проблемы использования специальных познаний в расследовании преступлений : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / И.Н. Сорокотягин. — Екатеринбург, 1992. — 30 с.
11. *Шепітько В.Ю.* Довідник слідчого / В.Ю. Шепітько. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. — 208 с.
12. *Щербаковский М.Г.* Судебные экспертизы : учеб.-теор. пособ. / М.Г. Щербаковский. — Харьков : Эспада, 2005. — 536 с.
13. *Шиканов В.И.* Использование специальных познаний при расследовании убийств : учеб. пособ. / В.И. Шиканов. — Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1976. — 92 с.
14. *Юрин А.И.* Выявление и направление вещественных доказательств на судебно-медицинскую экспертизу : лекция / А.И. Юрин, Ю.Д. Федоров. — Ташкент, 1974. — 20 с.

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

УДК 342.97.3

Л.І. Сопільник, доктор юридичних наук,
професор, заступник начальника Науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру при
ГУМВС України у Львівській області

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЗА ДОПОМОГОЮ РАЙДУЖНОЇ ОБОЛОНКИ І СІТКІВКИ ОКА

Досліджено метод ідентифікації за допомогою райдужної оболонки і сітківки ока, що є одним з найнадійніших методів ідентифікації.

Ключові слова: око, ідентифікація, сітківка ока, людина, оптичні пристрої, коефіцієнт помилкової ідентифікації.

Исследован метод идентификации с помощью радужной оболочки и сетчатки глаза, который является одним из самых надежных методов идентификации.

The paper studies the method of iris and retina pattern identification of a person.

Як відомо, райдужна оболонка ока людини, що має форму кільця і розташована навколо чорної зіниці, визначає колір ока і містить певний візерунок, унікальний для кожної людини і для кожного ока. Її видно без оптичних пристроїв збільшення, і за різних умов освітленості, коли зіниця змінює свої розміри (збільшується у темряві та зменшується при яскравому світлі), можна бачити більшу або меншу її частину. Розміри цієї (видимої) частини райдужної оболонки залежать також від того, наскільки широко розплющене око.

Райдужна оболонка ока має доволі складний візерунок, який відрізняється навіть в однояйцевих близнят. Візерунки райдужних оболонок правого і лівого ока також суттєво відрізняються один від одного.

Візерунок стабілізується у віці від шести місяців до двох років і залишається незмінним упродовж усього життя людини. Райдужна оболонка ока практично не схильна до поранень і забруднення [3, с. 103].

Ідентифікація за райдужною оболонкою ока є однією з найточніших з усіх біометричних ідентифікаційних технологій (експерти ставлять її в один ряд з ДНК-технологією) — коефіцієнт помилкової ідентифікації є дуже низьким і майже дорівнює

нулю. Візерунок райдужної оболонки практично неможливо підробити.

Технології ідентифікації за райдужною оболонкою ока застосовують упродовж багатьох років, апробувавши їх на різних етнічних групах і національностях. Практика застосування цих технологій засвідчила їх високу надійність і точність [3, с. 68].

Обмеження щодо широкого використання такої ідентифікації в основному пов'язані з вартістю наявного обладнання.

Візерунки райдужних оболонок стають доступними для процесу ідентифікації за допомогою відеосистем, що не потребує особистого контакту зі сканером. Для сканування цілком достатньо портативної відеокамери та комп'ютера зі спеціалізованим програмним забезпеченням. Відеозображення ока отримуються з відстані 1—1,5 м (що, до речі, дозволяє застосовувати ці пристрої у банкоматах) [1].

Сканувальні пристрої практично є телекамерами високої якості, що робить непростим сам процес сканування (через пов'язані з цим великі габарити телекамер та їх високу вартість рівень застосування цієї біометричної технології, наприклад, у 2001 році становив лише близько 5 %).

У міру розвитку електронних технологій розміри камер сканування суттєво зменшувалися, дещо зменшувалася і вартість систем, заснованих на цьому методі ідентифікації. Нині використовують системи ідентифікації з часом ідентифікації райдужної оболонки, що дорівнює 0,3 сек. Цей час оптимально підходить для ідентифікації пасажирів в аеропортах, для контролю за доступом на різні підприємства та установи [2]. Останні розробки ідентифікаційних систем на основі технології райдужної оболонки ока мають високий коефіцієнт безпеки з можливістю помилкової ідентифікації 1 на 1,2 млн за рахунок використання індивідуальних відмінностей складних візерунків райдужної оболонки ока.

Зрозуміло, що для отримання чіткого знімка райдужної оболонки ока потрібно, щоб око потрапило в кадр камери, а отже, людина має зайняти певну позицію (позиціонуватися) перед камерою (або за неї цю процедуру виконає автоматика) [6].

Розрізняють активні і пасивні системи розпізнавання. У системах першого типу користувач має сам налаштувати камеру, пересуваючи її для більш точного наведення. Пасивні системи простіші у використанні, оскільки камери в них налаштовуються автоматично. Прилади цих систем розпізнавання вирізняються дуже високою надійністю. Сканери для райдужної оболонки ока, створені на базі цифрових камер, мають певну перевагу, оскільки не потребують чіткого зосередження користувача на якомусь об'єкті, тому що зразки плям на райдужній оболонці знаходяться безпосередньо на поверхні ока [5, с. 195].

Вихідне зображення райдужної оболонки ока може бути збережено в пам'яті комп'ютера у будь-якому графічному форматі, а далі програма розпізнавання може перетворити його у свій внутрішній формат.

Слід зазначити, що тривалий час спосіб зйомки, формат збереження оброблених даних зображення райдужної оболонки ока та основних методів розпізнавання перебували під захистом міжнародного патенту, що дуже обмежувало їх застосування [7].

Певні труднощі у застосуванні зазначеного методу ідентифікації виникають у разі використання контактних лінз, адже контактні лінзи з нанесеним на них візерунком райдужної оболонки ока іншої людини цілком здатні «обдурити» біометричну систему.

Крім того, процес розпізнавання доволі суттєво залежить від зовнішніх умов і насамперед від освітленості, зміна якої, як відомо, призводить до значної зміни розміру зіниці (ці зміни доволі значні і можуть коливатися в діапазоні від 0,8 до 8 мм), що ускладнює процедуру розпізнавання [2].

Для вирішення цієї проблеми фахівці пропонують проводити ідентифікацію за рухами зіниць, які виникають під час зміни їх розмірів. Зокрема, технологію ідентифікації райдужної оболонки ока, що заснована на зміні розміру зіниць, запропонувала співробітниця Технологічного університету Квінсленда (м. Брісбен, Австралія) Семмі Фанг (Sammy Phang) [6, с. 68].

Унікальність рухливості зіниць під впливом зміни освітлення вона підтвердила, провівши низку тестів, і впевнена, що нова технологія розпізнавання допоможе суттєво підвищити продуктивність і ефективність роботи біометричних систем ідентифікації за райдужною оболонкою ока. Недоліком цього методу ідентифікації є те, що він потребує застосування високошвидкісних камер-сканерів, які мають бути здатними фіксувати до 1200 кадрів за секунду [4].

Слід зазначити, що власне факт відсутності двох людей з однаковою райдужною оболонкою ока був доведений вченими ще кілька десятиліть тому, як і факт, що навіть у однієї людини райдужні оболонки очей відрізняються одна від одної. Проте потрібне програмне забезпечення, що здатне здійснювати автоматичний пошук і встановлювати відповідність зразків-шаблонів та отриманого при проходженні контролю зображення, з'явилося лише наприкінці ХХ століття. Тому у цей час системи розпізнавання райдужної оболонки ока забезпечували в основному лише авторизований доступ до закритих зон.

Технологія допуску, заснована на скануванні райдужної оболонки ока, з кінця минулого століття успішно застосовується в державних установах США, у в'язницях, в організаціях з високим ступенем секретності (зокрема, на заводах з виробництва ядерного озброєння), в закритих інформаційних центрах [7; 2].

Згідно з прес-релізом агентства «Frost & Sullivan» технологія ідентифікації за райдужною оболонкою ока у 2008 році посідала проміжне місце між технологіями ідентифікації за відбитками пальців і за тривимірною моделлю черепа [5].

Прогрес не стоїть на місці (нині розробками технологій ідентифікації особи на основі принципу сканування райдужної оболонки ока займаються понад 20 компаній), і технологію розпізнавання за райдужною оболонкою ока вже використовують у багатьох аеропортах по всьому світу, вирішуючи завдання контролю при перетині державних кордонів, обмеження доступу до певних приміщень, покращення сервісного обслуговування авіапасажирів. Райдужна оболонка ока, по суті, є своєрідним «паспортом» при в'їзді до Канади, Нідерландів і Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ), де підтвердження особи під час проходження прикордонного та митного контролю здійснюють за допомогою технології її розпізнавання [3, с. 123; 5, с. 94].

Ця технологія набуває широкого використання і в галузі охорони здоров'я. Системи, засновані на розпізнаванні райдужної оболонки ока, за допомогою яких обмежують доступ до історій хвороб у госпіталях та інших медичних закладах, успішно працюють у таких штатах США, як Вашингтон, Колумбія, Пенсільванія і Алабама. У Німеччині пологові будинки обладнані системами доступу на базі технологій розпізнавання райдужної оболонки ока, завдяки чому доступ до блоку новонароджених мають лише батьки, лікарі та медсестри.

Метод ідентифікації за райдужною оболонкою ока набуває більш широкого застосування в галузі охорони електронної інформації.

Використання технологій ідентифікації за райдужною оболонкою ока регулюється міжнародним стандартом ISO/МЕК 19794-6:2005 «Інформаційні технології. Формати обміну біометричними даними. Частина 6: Дані зображення райдужної оболонки ока» (ISO/IEC 19794-6:2005 «Information technology — Biometric data interchange — Part 6: Iris image data») [4; 7].

Цей стандарт входить до комплексу стандартів «Ідентифікація біометрична» і використовувати його рекомендовано разом з іншими стандартами цього комплексу. Стандарт встановлює формати обміну біометричними даними зображення райдужної оболонки ока і визначає їх обмін у цифровому вигляді [2].

У найближчому майбутньому застосування технологій, заснованих на методі ідентифікації за райдужною оболонкою ока, має суттєво розширитися на системи прикордонного контролю, на фінансову сферу (особливо на банкомати), на системи контролю фізичного доступу (переважно на підприємствах енергетичного, хімічного, оборонного комплексів і в установах таємних структур) тощо [7].

Проте за оцінками фахівців реалізація перспектив розвитку ринку засобів ідентифікації за райдужною оболонкою ока пов'язана з виконанням двох умов. По-перше, слід радикально підвищити якість розпізнавання райдужної оболонки ока незалежно від навколишніх умов. По-друге, ці засоби мають стати зручнішими та забезпечувати користувачеві максимально можливий комфорт, не потребуючи від нього жодних додаткових зусиль для проходження процедури розпізнавання [2; 7].

Одним із найважливіших чинників порівняння різних методів ідентифікації є відстань, з якої можна проводити ідентифікацію, а також складність можливої підробки людиною свого біометричного параметра [6, с. 89—98]. За повідомленням одного з керівників корпорації «Northrop Grumman» Брюса Уокера (Bruce Walker), в його компанії розроблено технологію біометричного розпізнавання, яка дозволяє сканувати райдужну оболонку ока на відстані до 5 м.

Нині мобільний і дистанційний аспекти розпізнавання осіб за допомогою біометрії становлять значний інтерес для багатьох сфер її застосування, але найбільше у цьому зацікавлені силові структури. У Сполучених Штатах Америки фірма «Retica Systems» (штат Массачусетс) отримала від одного з інвестиційних фондів 5,4 млн дол. США на розробку нової системи дистанційної ідентифікації за райдужною оболонкою ока, яка отримала назву «Орлине око». За відомостями джерел «BizJournals», для ідентифікації використовують переносний пристрій, який зовні нагадує бінокль і здатний розпізнавати людину з відстані у кілька метрів. При цьому візерунок райдужної оболонки ока порівнюється з електронними шаблонами, що зберігаються у базі даних. Старший консультант Міжнародної біометричної групи Віктор Лі зазначив: «Дистанційна ідентифікація за райдужною оболонкою ока — це та головна мета, яку намагаються досягти багато компаній, і якщо «Retica» дійсно змусить «Орлине око» запрацювати, то це буде величезним досягненням» [1; 2]. За його словами, аналогічні засоби мобільної ідентифікації вже використовують на контрольно-пропускних пунктах військових баз, на пунктах прикордонного контролю та на вулицях Лос-Анджелеса.

За повідомленням голови компанії «Retica Systems» Девіда Мюллера, поставки «Орлиного ока» військовим мали початися з кінця 2007 року. Вартість кожного

мобільного пристрою, який здатний ідентифікувати людину за райдужною оболонкою ока з відстані до 20 м, орієнтовно оцінюється у 5 тис. дол. США.

Але у березні 2009 року надійшла звістка, що міністерство внутрішніх справ ОАЕ відмовилося використовувати дистанційну ідентифікацію за райдужною оболонкою ока. Ця технологія проходила тестування в міжнародному аеропорту Абу-Дабі, і за підсумками експерименту було винесено негативний висновок. Нова технологія виявилася недосконалою. За словами генерал-майора Ахмеда Насер Аль-Раісі, який займався проектом з її впровадження, ніхто не ставив завдання досягти стовідсоткової точності ідентифікації. МВС ОАЕ було готове примиритися навіть з показником у 75 %, проте і цього рубежу не було досягнуто [3; 6].

У підсумку програмно-апаратне рішення щодо застосування дистанційної ідентифікації за райдужною оболонкою ока було визнано недосконалим. Проте ставити хрест на самій ідеї можливості використання дистанційної ідентифікації за райдужною оболонкою ока зарано. Тепер поліція ОАЕ хоче випробувати технологію ідентифікації за райдужною оболонкою ока під час руху (Iris-on-the-Move technology). Поки що невідомо, яка фірма почне поставляти необхідне для експерименту устаткування. ЗМІ повідомляють лише, що тестування знову проходитиме в аеропорту Абу-Дабі. Залишається сподіватися, що доля нового експерименту буде успішнішою за попередню.

Завершуючи, слід зазначити, що на цей час однією з найсерйозніших проблем, що суттєво обмежує можливість використання методу ідентифікації за райдужною оболонкою ока, є практична відсутність у багатьох державах реальних банків даних із зображеннями райдужних оболонок очей індивідуумів (або дуже мала їх кількість), що значною мірою надає перевагу використанню методів ідентифікації за відбитками пальців і обличчям осіб (фейс-контроль). Адже немає сенсу знімати біометричні дані людини, якщо їх немає з чим порівнювати.

Список використаної літератури

1. *Биометрия: тотальный контроль (отпечаток пальца)* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.cberry.ru/mteres/90.html>.
2. *Мифы биометрии* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.cbio.ru/v5/modules/news/article.php?stoiyid=731>; http://universalkey.boxmail.biz/cgi-bm/guide.pl?actionartic-le&id_razdel=130772&id_article=178107.
3. *Борзенко А.* Биометрические технологии / А. Борзенко // *Bytemag.ru*. — 2011. — 10 октября.
4. *Биометрики глаза: различия радужной оболочки и сетчатки* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.npo-inform.eom/biomert/analitik:a/glaz>.
5. *Берд Киви* Подлежащие опознанию лица [Электронный ресурс] / Киви Берд // *Компьютер*. — 2013. — 6 ноября. — Режим доступа : <http://biometrics.ru/documentasp?groupid11&ntemID=2684&sSID=3.7>.
6. *Мюррэй С.* Биометрия против терроризма [Электронный ресурс] / С. Мюррэй // *Деловая неделя*. — 2014. — 19 ноября. — Режим доступа : http://biometrics.ru/docume:nt.asp?group_id=11&ntemID=645&sSID=3.7.
7. *Биометрики глаза: различия радужной оболочки и сетчатки* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.npo-infonn.com/biomert/analitika/glaz>.

УДК 343.982.4

З.С. Меленевська, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, професор кафедри
криміналістичних експертиз Навчально-наукового
інституту підготовки фахівців для експертно-криміналістичних
підрозділів Національної академії внутрішніх справ

Н.Г. Шпакович, заступник начальника відділу
Державного науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

СУДОВЕ ПОЧЕРКОЗНАВСТВО: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

На підставі аналізу теоретичних розробок та узагальнення експертної практики надано характеристику сучасного стану судового почеркознавства, окреслено проблемні питання застосування експертних методик і запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: судове почеркознавство, експертна практика, експертне дослідження.

На основании анализа теоретических разработок и обобщения экспертной практики дана характеристика современного состояния почерковедения, определены проблемные вопросы применения экспертных методик и предложены пути их решения.

By performing the analysis of theory and casework the paper defines modern problems of forensic examination of handwriting and suggests solutions to these problems.

Багаторічний шлях розвитку судового почеркознавства — це процес наукового дослідження закономірностей письма та почерку на базі різних галузей науки й удосконалення методики судово-почеркознавчої експертизи.

Судове почеркознавство пройшло кілька етапів розвитку, а саме:

- накопичення знань і досвіду;
- становлення теоретичних засад;
- розгортання теоретичних та експериментальних досліджень, математизація знань;
- формування теорії судово-почеркознавчої ідентифікації.

Нині судове почеркознавство є високорозвиненою предметною галуззю теорії судової експертизи і галуззю криміналістики. Йому притаманний подальший активний розвиток теоретичних засад судового почеркознавства та експериментальних розробок, узагальнень експертної практики, вдосконалення існуючих методів і створення нових та більш ефективних методів експертного дослідження почерку.

Розвиток теоретичних засад судового почеркознавства у сучасний період ознаменувався:

– розробкою основних положень вчення про процес експертного дослідження як складової предмета судового почеркознавства (комплексні методики вирішення судово-почеркознавчих завдань, теоретичні проблеми оцінки ознак тощо) [1];

– створенням понятійного апарату у сфері теорії та практики судово-почеркознавчої експертизи (словники основних термінів);

– формулюванням основ математичного моделювання і засад автоматизації у сфері судово-почеркознавчої експертизи (теорія і практика математичного моделювання, експертні програми, системи) [2];

– розробкою основних положень теорії і методики судово-почеркознавчої діагностики [3].

Експериментальні дослідження у судовому почеркознавстві спрямовані на:

– оптимізацію та удосконалення існуючої методики ідентифікаційного дослідження почерку;

– подальшу розробку окремих методик експертного дослідження різних видів почеркових об'єктів (наприклад, методичних рекомендацій щодо дослідження підписів від імені осіб похилого і старечого віку) [4];

– подальшу розробку кількісних методів дослідження почерку, заснованих на ймовірнісному моделюванні (насамперед при дослідженні малооб'ємних почеркових об'єктів: підписів, коротких записів, «друкованого» почерку);

– використання інструментальних засобів і електронно-обчислювальної техніки з метою об'єктивізації, розширення можливостей та автоматизації експертних досліджень (наприклад, дослідження натискних характеристик за допомогою визначення яскравості та кольору штрихів).

Однак процес розвитку почеркознавства не можна вважати завершеним.

Аналіз теоретичних розробок та узагальнення експертної практики дозволяють виокремити основні напрями подальшого розвитку судового почеркознавства у сучасний період.

Перший напрям стосується дослідження структури вирішення ідентифікаційних завдань з метою оптимізації методики експертизи, а також дослідження закономірностей процесу вирішення експертних завдань. Якщо раніше наукові розробки були спрямовані безпосередньо на об'єкт, тобто на почерк, і методи експертного дослідження базувалися на знаннях почеркових закономірностей, то нині увагу криміналістів привертає «внутрішній», суб'єктивний бік експертної діяльності. Об'єктом дослідження стає власне діяльність експертів. Такі дослідження допомагають оптимізувати роботу експерта-почеркознавця, яку багато років вважали найменш формалізованою, більш залежною від досвіду експерта, його професійних знань, тобто вона мала суто суб'єктивний характер [5].

Вивчення процесу експертного дослідження, розкриття його закономірностей, об'єктивізація суб'єктивних методів дослідження дозволять зробити професійний досвід надбанням усіх експертів-почеркознавців і на цій основі вдосконалювати методику експертизи [6].

Нині на підставі проведених досліджень розкрито суть судово-почеркознавчого дослідження як процесу вирішення професійного завдання, що належить до класу розумових, розроблено ефективну методику поетапного навчання експерта-почеркознавця за спеціальністю «Дослідження почерку та підписів».

Безумовно, у найближчому майбутньому не вдасться перетворити у повний

алгоритм вирішення експертних завдань (хоча більшість з них є типізованими). За межами об'єктивізації залишаються інтуїція, уява, особистий професійний досвід та інші суб'єктивні чинники, які не піддаються формалізації.

Можливий шлях актуалізації таких прихованих експертних знань — це використання методів експертних (спеціалізованих) оцінок, суттю яких є узагальнення думок групи кваліфікованих спеціалістів з певної проблеми, кожний з яких висловлює свої судження, і використання результатів узагальнення для прийняття оптимального рішення.

Досвід використання експертних оцінок у судово-почеркознавчій експертизі вже є. Зокрема, йдеться про вирішення складних завдань у випадках дефіциту вихідної почеркової інформації, різноманіття незвичайних умов виконання рукопису, схожості почерків тощо.

Другий важливий напрям розвитку судового почеркознавства пов'язаний з інтенсивним проникненням у дослідження почерку математичних методів, тобто з математизацією науки.

Експериментальні розробки почеркових закономірностей і математичного моделювання для вирішення експертних завдань нині набувають нових рис. Із проникненням у судове почеркознавство математизації знань експеримент дедалі тісніше поєднується з моделюванням. Основну увагу в цих розробках приділено малооб'ємним почерковим об'єктам, які виконані у звичайних і незвичайних умовах. Так, на цей час вже є окремі розробки, зокрема стосовно дослідження підписів, виконаних у незвичайних умовах (під час алкогольного сп'яніння) [7]. Проте з огляду на наявність обмеженої інформації у малооб'ємних почеркових об'єктах методика їх дослідження потребує подальшого удосконалення, зокрема щодо його оптимізації шляхом більш широкого застосування так званих інтегративних і взаємозалежних ознак почерку, за допомогою яких можна отримати більше ідентифікаційної інформації під час дослідження цих складних об'єктів.

Отже, впровадження математичних методів для вирішення почеркознавчих завдань допомагає об'єктивізувати процес експертного дослідження.

Проте застосування математичних методів нині не призводить до повної об'єктивізації процесу експертного дослідження, досягти якої під час вирішення почеркових завдань можна лише за умов формалізації ознак почерку та доступності їх для використання у математичному апараті. Доки ознаки почерку визначатимуть на суб'єктивному рівні, процес експертного дослідження матиме суб'єктивний характер. Вирішення цього питання можливе лише шляхом удосконалення існуючої системи ознак почерку, яка хоча і є доволі чіткою та обґрунтованою, проте у такому вигляді не піддається формалізації.

Третій напрям розвитку — це формування теоретичних і методичних засад судово-почеркознавчої діагностики.

Діагностичні дослідження у судовому почеркознавстві на цей час виокремлено у самостійний напрям: розроблено основні положення судово-почеркознавчої діагностики, визначено їх зміст і місце у системі завдань судово-почеркознавчої експертизи [3].

Можливість вирішення діагностичних завдань експериментально доведена на кількох почеркових об'єктах (рукописних текстах великого й середнього обсягу, за високої виробленості почерку, на підписах тощо).

Змістом найперспективніших розробок є використання ймовірно-статистичного підходу та експериментальне створення кількісних діагностичних методів (встановлення факту навмисної зміни почерку скорописним способом, дослідження підписів у стані алкогольного сп'яніння тощо).

Г.А. Куприянова виокремила симптомокомплекси ознак, характерних для різних груп «збиваючих» факторів [3]. Але на сучасному етапі розвитку судово-почеркознавчої діагностики, на жаль, вирішення завдань можливе здебільшого на рівні розроблених симптомокомплексів, які мають групове значення і не надають достатньої інформації для вирішення діагностичного завдання — встановлення певного «збиваючого» фактора, який діяв на виконавця у момент виконання рукопису чи підпису.

У Київському науково-дослідному інституті судових експертиз (далі — НДІСЕ) проводять дослідження, спрямовані на вирішення завдання встановлення певної «збиваючої» причини. Це важлива проблема, яка потребує свого вирішення, і одним із перспективних напрямів досліджень, що лежить в основі розробки методів вирішення діагностичних завдань, також є математичне моделювання.

Четвертий напрям розвитку судового почеркознавства — це поглиблення дослідження інформаційного поля почерку, адже почерк містить у собі інформацію не лише про особливості письмово-рухової системи людини, але й про особу виконавця.

Нині розроблено кілька методик, які дозволяють вирішувати питання щодо статі та віку виконавця. Проте, на жаль, не всі вони досконалі: більшість з них трудомістка, а окремі з них не дають надійних результатів. Зокрема, методика встановлення статі і віку виконавця, розроблена вченими-криміналістами О.П. Рогозіним і З.І. Кірсановим, визнана такою, що дає багато похибок і не може бути впроваджена в експертну практику, а отже, нині завдання з визначення віку виконавця експерт вирішує на підставі свого досвіду з урахуванням етапів формування письмово-рухової навички.

Ненадійність результатів з вирішення класифікаційних завдань під час використання наявних методик насамперед пояснюється тим, що обрахунок частот зустрічальності та диференційної значущості ознак почерку проводиться за рукописами, виконаними за старими прописами. Нині ж основний контингент правопорушників — це особи, які навчалися за новими прописами, тому є необхідність в обрахунку диференційної значущості ознак почерку з урахуванням виконання рукописів за новими прописами.

За результатами експериментальних досліджень, проведених В.В. Серьогіним, доведено принципову можливість встановлення за почерком статури людини та інших її анатомічних характеристик, але до цього часу немає розробок, які б підтвердили можливість вирішення таких завдань.

Ще один важливий напрям у розвитку судового почеркознавства — це використання у судово-почеркознавчих дослідженнях інструментальних засобів та їх автоматизація, що здебільшого спрямовано на виявлення динамічних властивостей почерку (координація, темп, ритм рухів, натиск) [6]. У розкритті закономірностей їх прояву криміналісти бачать джерело цінної інформації, яка є дуже корисною для дослідження почеркових реалізацій, особливо малооб'ємних: підписів, коротких записів.

Сканувальні мікроскопи і різні щупові голки, які застосовують для вимірювання ступеня гладкості поверхні, недосконалі для таких досліджень. Розвиток електронно-обчислювальної техніки надав новий імпульс дослідженням динамічних властивостей почерку.

Цікаві розробки у цьому напрямку з'явилися ще у 80-і роки ХХ ст. Так, у Казахському НДІСЕ було проведено експериментальні дослідження натискних характеристик підписів за слідами втислості методом фотографування у полі токів високої частоти. У колишньому Всесоюзному НДІСЕ використано систему «Денситрон», яка дозволяла проводити дослідження натискних характеристик за розбіжністю кольорів за сімома відтінками. Однак зазначені дослідження за межами цих інститутів не застосовувалися.

Проводили схожі дослідження і в Київському НДІСЕ. І хоча були отримані обнадійливі результати, однак відсутність достатнього фінансування не дала змоги їх завершити. На сьогодні ця проблема остаточно не вирішена і потребує подальшої експериментальної розробки.

Найактуальнішою нині є розробка автоматизованої системи дослідження коротких почеркових об'єктів. Така система має дозволити вводити в електронно-обчислювальну машину та аналізувати за обраними алгоритмами розпізнавання образів всю інформацію про почерковий об'єкт: як структурно-геометричну, так і таку, що міститься у розподілі барвника та ширині штриха.

Отже, автоматизовані системи виконують двояку функцію: з одного боку вони допомагають отримати інформацію про об'єкт, яка недоступна іншим шляхом, а з іншого — звільняють експерта від виснажливої нетворчої роботи, зводячи до мінімуму можливість суб'єктивних помилок.

Важливий напрям у розвитку судового почеркознавства — дослідження копій рукописних записів і підписів, отриманих за допомогою електрофотографічних апаратів, сканерів і принтерів, засобів факсимільного зв'язку (на сьогодні дослідження таких об'єктів у повному обсязі не проводять, хоча вони й надходять на дослідження дедалі частіше). Можливість дослідження таких об'єктів викликає багато дискусій. Одні фахівці вважають проведення почеркознавчого дослідження цих об'єктів неможливим, інші, навпаки, вважають, що таке дослідження не лише можливе, а й потрібне.

Противники проведення досліджень за копіями документів стверджують, що, вирішуючи ідентифікаційні завдання за електрофотокопіями, не можна бути впевненим щодо можливого монтажу та перенесення справжнього підпису на досліджуваний документ з якогось іншого. Частково із цим можна погодитися, адже, досліджуючи електрофотокопії, експерт підтверджує справжність або несправжність лише зображення об'єкта, який він досліджує. Проте, якщо експерт встановить, наприклад, що підпис, який слугував оригіналом для зображення, є несправжнім, завдання буде вирішено без необхідності вирішення питання щодо монтажу.

Слід також мати на увазі, що, оскільки слідчі та судові органи приймають як речові докази електрофотографічні копії документів, експерти не можуть не зважати на нагальність проблеми їх дослідження.

Крім того, як свідчать результати аналізу експертної практики і досліджень, проведених у НДІСЕ Міністерства юстиції України (Одеському, Київському, Харківському, Львівському, Кримському), почеркознавче дослідження записів і

підписів, наданих у вигляді електрофотографічних копій, з метою вирішення ідентифікаційних (у певних випадках — й діагностичних) завдань цілком можливе [8].

Інша річ, що для експертів-почеркознавців дослідження таких об'єктів є доволі складним, оскільки під час копіювання відбувається часткова втрата (а іноді й викривлення) почеркової інформації. Тому комплекс діагностичних та ідентифікаційних ознак почерку, який може бути виявлений під час дослідження цих зображень, певною мірою звужується. Під час оцінки виявлених ознак почерку експерт має це враховувати, тому висновок експерта здебільшого може бути лише ймовірним або із зазначенням щодо неможливості вирішення питання.

Попри те, що визначення певного способу нанесення почеркового об'єкта (вид приладу для письма та барвної речовини) або його зображення (тип і вид множильної техніки, знакодруквальних пристроїв) належить до компетенції спеціалістів у галузі судово-технічної експертизи документів, експерт-почеркознавець насамперед має встановити (за потреби — із залученням спеціалістів у галузі судово-технічної експертизи документів), чи є наданий йому на дослідження об'єкт рукописним чи його зображенням (електрофотокопія, факсиміле тощо).

Основні труднощі, що виникають під час дослідження копій почеркових об'єктів, пов'язані з ознаками незвичності виконання, які зумовлені тим, що в електрофотокопії не завжди відображений весь комплекс діагностичних ознак, притаманний оригіналу. Крім того, природу деяких з ознак, що відобразилися у копії, важко пояснити однозначно: з'явилися вони у підписі або записі-оригіналі під впливом «збиваючих» чинників, чи їхня поява зумовлена електрофотографічним способом виконання досліджуваного зображення (наприклад, перерви, незабарвлені ділянки у штрихах, наявність потовщень (крапок) тощо). Водночас, як свідчать результати проведених експериментів, відносно добре в електрофотокопіях (залежно від якості та ступеня прояву діагностичних ознак) простежуються ознаки порушення координації рухів першої та другої групи, а також порушення просторової орієнтації. Саме ці ознаки є найсуттєвішими ознаками при діагностуванні впливу на процес письма «збиваючих» чинників. Є також і труднощі при встановленні та оцінці темпу і натиску письма.

Отже, спеціаліст-почеркознавець, маючи у розпорядженні якісне електрофотографічне зображення підпису або запису, може не лише встановити факт незвичності письма, але й визначити характер «збиваючих» чинників, які впливали на виконавця підпису або запису.

Проте в окремих випадках, коли експерт не впевнений у визначенні ознак або за наявності неякісної копії, безумовно, слід відмовлятися від вирішення завдання.

Результати дослідження електрофотокопій залежать від певної експертної ситуації: якості зображення, обсягу графічного матеріалу у досліджуваному об'єкті, його конструктивної складності, наявності взаємопов'язаних досліджуваних підписів, кількості та якості порівняльного матеріалу, спеціальної підготовки експерта та досвіду його роботи.

Слід зазначити, що питанням дослідження копій об'єктів переймаються не лише українські фахівці. Схожі дослідження проводили і в інших державах, зокрема в Канадському центрі криміналістичних досліджень. В експерименті взяли участь кваліфіковані експерти з Канади, США, Великобританії та Австралії, яким було надіслано оригінали 72-х справжніх і несправжніх підписів та їх електрофото-

графічні копії. Вони мали встановити наявність діагностичних ознак у підписах за їх копіями і виявити, які з ознак найважче визначити. У результаті експерименту експерти дійшли висновку, що здебільшого діагностичні ознаки можна правильно виявити та оцінити навіть за копіями середньої якості (69 об'єктів із 72, тобто 95,8 %) [8].

Абсолютно новим напрямом розвитку судового почеркознавства є графологія. Дослідження у галузі графології та психодіагностики особистості обґрунтовують існування зв'язків між особливостями почерку та психологічними особливостями особи, адже почерк акумулює у собі основні характерологічні особливості людини, а графологія є однією із спроб їх розгледіти.

Практичне значення графології доволі велике, потреба в їх проведенні зумовлена потребами слідчої та судової практики, адже виявлення психологічних властивостей особистості дозволить звузити коло підозрюваних у правопорушенні осіб, надати правильну оцінку мотивам вчинення злочину, здатності особи адекватно сприймати обставини, що мають значення для справи, дозволить продумувати тактику проведення різних слідчих і судових дій тощо.

Завдання почеркознавства у цьому сенсі — знайти закономірності між функціями органів, які відтворюють письмо, і результатом цих функцій — почерком. Насамперед слід визначити, як відображаються у почерку певні психологічні особливості людини. Зробити це можна лише шляхом обробки великої кількості певного матеріалу. Завдання ускладнюється тим, що та сама особливість почерку може бути наслідком різних особливостей характеру людини.

Пошукові дослідження, які проводили у Київському НДІСЕ, засвідчили перспективність цього напрямку.

Слід нагадати, що провідне місце серед галузей знань, на базі яких будуються наукові засади почерку, належить природничим наукам: анатомії, фізіології вищої нервової діяльності, біомеханіці, фізіології рухів, психології. Саме базуючись на положеннях цих наук, вивчають рухову анатомію процесу письма, яка дозволяє зрозуміти, які види рухів використовуються у процесі письма, якими ланками руки вони виконуються.

Розумінню процесу письма, особливо закономірностей його формування, сприяла психологія навчання письму, робота фізіологів і психологів про типологічні особливості центральної нервової системи.

Для вивчення особливостей, які виникають при незвичайних умовах письма або у разі навмисного викривлення виконавцем свого почерку, велике значення мають окремі розділи психології, невропатології та психіатрії. Проте криміналісту-почеркознавцю не потрібно бути універсалом: анатомом, фізіологом, математиком, психологом тощо. Криміналіст-почеркознавець — це спеціаліст саме в галузі судового почеркознавства, яке містить всі необхідні знання інших наук і теорії судової експертизи.

Підсумовуючи, слід зазначити, що високий рівень розвитку судового почеркознавства не означає відсутності проблем, які потребують розв'язання. Такі проблеми існують, і їх вирішення сприятиме подальшому вдосконаленню як теоретичних засад судового почеркознавства, так і практики проведення судово-почеркознавчої експертизи.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Теоретические* проблемы оценки экспертом признаков почерка / [Ароцкер Л.Е., Можар И.М., Грузкова В.Г. та ін.]. — К. : РИО МВД УССР, 1975. — 179 с.
2. *Ланцман Р.М.* Кибернетика и криминалистическая экспертиза почерка / Р.М. Ланцман. — М. : Наука, 1968. — 95 с.
3. *Куприянова А.А.* Методические рекомендации решения судебно-почерковедческих диагностических задач / А.А. Куприянова. — Минск, 1982. — 62 с.
4. *Особливості* дослідження підписів, що передані за допомогою факсимільного зв'язку / [Липовський В.В., Бойцова О.В., Стрілець Г.С. та ін.] // Криміналістика и судебная экспертиза. — 2000. — № 49. — С. 52—58.
5. *Вопросы* формализации описания почерковых объектов / [под ред. В.Б. Федосеевой]. — М., 1977. — Вып. 27. — 117 с.
6. *Возможности* объективизации и изучения структуры судебно-почерковедческого исследования / [под ред. В.Б. Федосеевой]. — М., 1977. — Вып. 26. — 124 с.
7. *Орлова В.Ф.* Теория судебно-почерковедческой идентификации / В.Ф. Орлова // Труды ВНИИСЭ. — М., 1973. — Вып. 6. — 335 с.
8. *Дроздова Т.А.* Криминалистическое исследование электрофотографических копий рукописных текстов и подписей с целью установления их исполнителей / Т.А. Дроздова, Г.В. Логвина // Криміналістика и судебная экспертиза. — 1997. — № 48. — С. 90—96.
9. *Гегечкори Л.А.* Принципы создания банков данных для автоматизации производства криминалистических экспертиз / Гегечкори Л.А., Сорока Ю.А., Шемин В.А. // Актуальные проблемы теории и практики судебной экспертизы. — 1989. — С. 196—220 с.
10. *Оценка* качества отображения штрихов в ксерокопиях подписей // Наука и правосудие. — 1998. — № 38. — С. 189—194.
11. *Предпосылки* формализации частных признаков почерка / [Богачкина Г.Р., Орлова В.Ф., Прасолова Э.М. и др.] // Вопросы формализации описания почерковых объектов. — 1977. — Вып. 27. — С. 3—44.

УДК 343.132:343.983

М.В. Нечеснюк, заступник начальника

Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України на Південно-Західній залізниці

А.В. Кулік, експерт Науково-дослідного

експертно-криміналістичного центру при УМВС України на Південно-Західній залізниці

ЩОДО ПРИЗНАЧЕННЯ ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОГО СЛІДСТВА ПІДРОЗДІЛАМ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС УКРАЇНИ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ТА ПОДАТКОВОГО ОБЛІКУ

Розглянуто основні проблемні аспекти призначення судової економічної експертизи бухгалтерського та податкового обліку органами досудового розслідування і судового слідства, визначено шляхи їх вирішення.

Ключові слова: податки, бухгалтерський облік, податковий облік, звітність, податкове правопорушення, контролюючий орган, судова економічна експертиза, методичні рекомендації.

Рассмотрены основные проблемные аспекты назначения судебной экономической экспертизы бухгалтерского и налогового учета органами досудебного расследования и судебного следствия, определены пути их решения.

The article describes the main aspects of the problem in the appointment and conduct of the judicial examination of economic accounting and tax accounting bodies of pre-trial investigation and trial and their solutions.

В умовах сучасного суспільно-економічного розвитку України запобігання ухиленню від сплати податків, що є однією зі складових загальнодержавної проблеми у сфері економічних правопорушень, набуло надзвичайно важливого значення. На жаль, на сьогодні цю проблему найчастіше розглядають як боротьбу з правопорушеннями, які вже відбулися.

Збитки, які заподіюють державі суб'єкти підприємницької діяльності, що ухиляються від сплати податків, зумовлена кількома чинниками, а саме:

– руйнування формування фінансових надходжень до державного бюджету, через що держава не в змозі належно виконувати свої соціальні функції, адже соціальна сфера не доотримує належного фінансового забезпечення для здійснення різних соціальних виплат;

– суб'єкти підприємницької діяльності, що ухиляються від сплати податків, отримуючи невинуваті прибутки, мають змогу «витиснути» з ринку товарів і послуг своїх сумлінних конкурентів [12].

Зрозуміло, що проведення податкових перевірок і погодження висновків про їх результати є одними із найскладніших і найконфліктніших аспектів правовідносин платника податків і податкового органу, що потребують додаткового законодавчого врегулювання. Платники податків прагнуть оптимізувати розмір свого податкового навантаження (а окремі з них й мінімізувати їх, вдаючись при цьому до різних незаконних економічних оборотів, у тому числі й створюючи для цього фіктивні підприємства), а податковий орган — максимізувати податкові надходження до бюджету [11].

З огляду на зазначене дедалі більшої актуальності набувають судові економічні експертизи, які призначають з метою підтвердження або спростування актів (висновків) перевірок Державної податкової інспекції стосовно фіктивних (безтоварних) операцій між підприємствами, завищення (заниження) податків та обов'язкових платежів. А отже, доцільно детальніше зупинитися на питанні щодо призначення органами досудового розслідування та судового слідства підрозділам Експертної служби МВС України судових економічних експертиз і досліджень за спеціальністю 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності», зокрема на проблемних аспектах цього питання, які нині не узгоджені ні процесуально, ні законодавчо. Трапляються випадки, коли:

– під час формулювання запитань, які ставлять на вирішення цієї експертизи, не враховують того, що до завдань судової економічної експертизи не належить проведення експертами-економістами ревізійних дій (зокрема, визначення будь-яких економічних показників без попереднього проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності суб'єктом контролю);

– на вирішення експерта-економіста ставлять запитання, що виходять за межі його компетенції, а отже, не можуть бути вирішені;

– для проведення судової економічної експертизи надають недостатню кількість документів або вони не відповідають чинним законодавчим вимогам.

Дається взнаки і відсутність методичних рекомендацій для органів досудового розслідування та судового слідства з призначення судових економічних експертиз і досліджень за кримінальними провадженнями, господарськими та адміністративними справами, підготовлених з урахуванням вимог чинних нормативних актів у цій сфері.

Як свідчить досвід експертної практики та результати аналізу побажань замовників (ініціаторів) проведення судових економічних експертиз, подолання зазначених проблем сприятиме:

– запровадження практики залучення спеціалістів з вищою економічною освітою (бажано судових експертів з правом проведення судової економічної експертизи) до слідчих (розшукових) дій під час вилучення та відбору податкової, бухгалтерської та іншої документації для проведення експертиз і досліджень;

– отримання замовниками (ініціаторами) судових економічних експертиз консультації судових експертів щодо формулювання запитань, які вони ставитимуть на вирішення експертизи чи дослідження;

– зазначення під час формулювання запитань факту встановлення та доведення слідством фіктивного (безтоварного) характеру фінансово-господарських операцій між підприємствами;

– зазначення у разі призначення судової економічної експертизи документів про наявні висновки їх почеркознавчої експертизи (за наявності таких у матеріалах провадження (справи));

– забезпечення відповідності документів, які надають експертові для проведення судової економічної експертизи (дослідження), вимогам Закону України від 16.07.99 р. № 996-XIV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», зі змінами та доповненнями [8], та наказу Міністерства фінансів України від 24.05.96 р. № 88 «Про затвердження Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку», зі змінами та доповненнями [9]. Слід також зазначити, що експерт має керуватися лише тими нормативно-правовими документами, які були чинними у період порушення законодавства;

– створення методики судової економічної експертизи бухгалтерського та податкового обліку і рекомендацій (інформаційних листів тощо) для замовників (ініціаторів) таких експертиз і досліджень з метою уникнення спірних ситуацій у межах кримінального, господарського та адміністративного судочинства і варіативності висновків експертів, породженої недосконалістю та казуальністю українського законодавства [10, с. 17].

Реалізація зазначених пропозицій не лише оптимізує процес призначення та проведення судової економічної експертизи бухгалтерського та податкового обліку, а й дозволить подолати основну проблему у цій сфері — недосконалість науково-методичної та нормативно-прикладної бази, що значною мірою сприятиме покращенню боротьби з порушеннями законодавства та притягненню порушників до відповідальності.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Господарський кодекс України* : станом на 14 жовт. 2014 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/page>.

2. *Кодекс України про адміністративні правопорушення* : станом на 28 груд. 2014 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

3. *Кодекс адміністративного судочинства України* : станом на 27 квіт. 2014 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/page>.

4. *Кримінальний кодекс України* : станом на 13 трав. 2014 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. — 2014. — № 28.

5. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : станом на 20 листоп. 2012 р. / Верховна Рада України // *Голос України*. — 2012. — № 90-91. — 382 с.

6. *Податковий кодекс України* : станом на 25 груд. 2014 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

7. *Закон України «Про основи національної безпеки України»* : станом на 23 груд. 2014 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

8. *Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»* : станом на

02 верес. 2014 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

9. *Наказ* Міністерства фінансів України від 24.05.1996 № 88 «Про затвердження положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку» зі змінами та доповненнями.

10. *Бабич В.А.* Особливості інформаційного забезпечення правоохоронної діяльності органів ДПС України / В.А. Бабич // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 2004. — № 4 — С. 17—21.

11. *Кулік А.В.* Податкове планування як пошук оптимальних варіантів здійснення господарських операцій [Електронний ресурс] / А.В. Кулік. — Режим доступу : <http://intkonf.org/kulik-a-v-podatkove-planuvannya-yak-poshuk-optimalnih-variantiv-zdiysnennya-gospodarskih-operatsiy>.

12. *Корецька-Гармаш В.О.* Адміністрування податків: після прийняття податкового кодексу [Електронний ресурс] / В.О. Корецька-Гармаш, А.В. Кулік. — Режим доступу : <http://knigilib.com/book/21-visnik-sxidnoukrayinskogo-nacionalnogo-universitetu-imeni-volodimira-dalya-naukovij-zhurnal/13-administruvannya-podatkov-porivnyalnij-analiz-pislya-priinyattya-podatkovogokodek-su.html>.

УДК 343.982.43

І.Є. Заблоцький, зголовний експерт

Тернопільського відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз

С.А. Мороз, заступник начальника відділу

Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Тернопільській області

ЗАГАЛЬНІ ТА ОКРЕМІ ОЗНАКИ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІДПИСІВ

Розглянуто питання адаптації загальноприйнятої системи загальних та окремих ознак почерку для її використання під час проведення почеркознавчої експертизи підписів.

Ключові слова: почеркознавча експертиза, підпис, загальні та окремі ознаки, система ознак.

Рассмотрены вопросы адаптации общепринятой системы общих и частных признаков почерка для ее использования при проведении почерковедческой экспертизы подписей.

The paper studies the problem of adaptation of a generic system of general and specific characteristics of handwriting for examination of signatures.

Система загальних та окремих ознак почерку, що існує нині, здебільшого відповідає потребам експертної практики, що дозволяє використовувати її під час дослідження як почерку, так і підпису. Це зумовлено тим, що підпис і почерк як об'єкти почеркознавчого дослідження доволі близькі за своєю природою. Водночас між ними наявна і низка розбіжностей, а отже, в окремих випадках механічне перенесення способу визначення ідентифікаційних ознак почерку на підписи є некоректним.

Як свідчать результати аналізу літературних джерел [1] та узагальнення експертної практики, нарізла потреба у змінах і доповненнях до загальноприйнятої системи ознак з більш чітким викладенням термінології та формулювань, які відображають зміст окремих ідентифікаційних ознак підписів і забезпечують їх однозначне тлумачення [2].

Оновлена система ознак, що пропонується, відповідає потребам експертної практики та може застосовуватися під час проведення почеркознавчих досліджень.

Загальні ознаки

1. Загальні ознаки, що відображають будову підписів [3, с. 16]:

– **чіткість** — можливість визначення точок початку, закінчення, з'єднання та перетину рухів, а також напрямку рухів під час виконання елементів підпису та їх складових частин:

чіткий підпис;

недостатньо чіткий;

нечіткий;

– **розмір або висота** (визначають для підпису в цілому за розміром проекції до вертикалі відрізка, що з'єднує його найвищу та найнижчу точки):

середній (від 10 мм до 25 мм);

малий (менший ніж 10 мм);

великий (більший ніж 25 мм);

– **темп виконання** (визначають для підпису в цілому або його окремих частин) — ознака, яка відображає швидкість виконання підпису:

швидкий;

вищий за середній;

середній;

нижчий за середній;

повільний;

– **транскрипція** — будова підпису з урахуванням послідовності виконання його елементів:

літерна (підпис містить певні букви, у тому числі монограми, та розділовий знак «крапка»);

штрихова (підпис містить букви, які читаються умовно, штрихи, що не утворюють букв, у тому числі й додаткові (далі за текстом — штрихи), та розчерк);

змішана (підпис містить не лише букви, а й штрихи та розчерк).

Одна особа може мати кілька варіантів підписів, різних за транскрипцією [4];

– **конструктивна складність** (визначають за результатами аналізу складності рухів, які використовують під час виконання елементів підпису):

проста (букви виконано рухами, близькими до прописних варіантів, а штрихи — простими рухами, що зберігають чіткість підпису);

спрощена (переважають спрощені букви та штрихи у вигляді з'єднання простих елементів);

ускладнена (букви і штрихи виконано складними рухами з різними додатками).

II. Загальні ознаки, що відображають ступінь і характер сформованості письмово-рухових навичок [3, с. 16]:

– **ступінь виробленості** (характеризується раціональністю рухів внаслідок їх спрощення (вилучення «зайвих» рухів), швидким рівномірним темпом упродовж усього процесу письма, високою зв'язністю та циклічністю рухів):

високий;

вищий за середній;

середній;

нижчий за середній;

низький;

неможливо визначити.

Достовірно визначити ступінь виробленості у спірних підписах не завжди можливо, адже він на вигляд може бути нижчим, ніж той, який набуто внаслідок незвич-

ного виконання підпису, пов'язаного з навмисною його зміною (автопідміна, наслідування) або не пов'язаного з нею (зміна зовнішніх умов письма, внутрішнього стану особи, яка пише, тощо);

– **координація рухів** (відображає узгодженість (точність) рухів при письмі і залежить від ступеня та якості сформованості письмово-рухової навички):

висока;

з наявністю ознак порушення (зниження) координації рухів I групи, яку визначають стосовно підпису в цілому або його окремих частин з точки зору дотримання параметрів дрібних рухів у межах виконання елементів букв і штрихів: звивистість (значна, незначна) та злам прямолінійних і дугових штрихів; кутастість овальних і півовальних елементів; непропорційність окремих частин елементів; неточність рухів при виконанні початкових і останніх частин букв);

з наявністю ознак порушення (зниження) координації рухів II групи, яку визначають за точністю дотримання параметрів крупних рухів при виконанні з'єднань елементів підпису в цілому: нерівномірність протяжності рухів по вертикалі та горизонталі; нестійкість нахилу; нерівномірність розміщення рухів по вертикалі та горизонталі [1, с. 10].

III. Загальні ознаки, що відображають структурні характеристики рухів [3, с. 17]:

– **зв'язність** (визначають для підпису в цілому за видом з'єднання його елементів):

повна (з'єднання всіх елементів суцільне);

відсутня (з'єднання всіх елементів інтервальне);

часткова (суцільне з'єднання лише частини елементів).

З огляду на те, що кожна буква, яка входить до складу підпису, є окремим елементом, вид з'єднання у межах букв не враховують [5, с. 43];

– **натиск** (характеризується співвідношенням ширини штрихів при виконанні основних і з'єднувальних елементів складових частин підпису):

за інтенсивністю (сильний, середній, слабкий);

за диференційованістю (диференційований, малодиференційований, недиференційований);

– **переважні форма рухів, напрямок згинаючих рухів і протяжність рухів по горизонталі:**

переважна форма рухів (визначають для підпису в цілому за конфігурацією середньої та нижньої ділянки більшості рядкових елементів букв та (або) штрихів): прямолінійно-дугова, прямолінійно-кутаста, дугова, дугоподібно-петлева, неможливо визначити;

переважний напрямок згинаючих рухів (нахил) (визначають для підпису в цілому за положенням повздовжніх осей більшості його елементів): нахил правий, нахил лівий, без нахилу, неможливо визначити;

переважна протяжність рухів по горизонталі: *розгін* (характеризується для підпису в цілому співвідношенням протяжності по горизонталі інтервалів між основними елементами малих букв, між буквами або штрихами до висоти букв або штрихів): середній: інтервали між елементами букв, між буквами або штрихами — у межах від половини висоти до висоти букв або штрихів; малий: інтервали між елементами букв, між буквами або штрихами менші ніж половина висоти букв або штрихів; великий: інтервали між елементами букв, між буквами або штрихами

перевищують висоту букв або штрихів; неможливо визначити; *розставлення* (характеризується для підпису в цілому співвідношенням протяжності по горизонталі інтервалу між буквами з протяжністю інтервалу між основними елементами малих букв): вузьке: інтервали між буквами менші ніж половина інтервалу між елементами букв; широке: інтервали між буквами перевищують інтервал між елементами букв; неможливо визначити.

Загальну характеристику таких ознак, як розгін і розставлення зазвичай можна визначити для підписів, що складаються з букв і містять достатню кількість графічного матеріалу.

IV. Загальні ознаки, що відображають просторову орієнтацію підписів і рухів, якими їх виконують [3, с. 18]:

– **форма лінії основи підпису** (визначають для підпису в цілому за конфігурацією лінії, яка утворюється при умовному з'єднанні нижніх екстремумів всіх рядкових елементів букв та (або) штрихів):

- прямолінійна;
- дугова (опуклістю вгору або вниз);
- звивиста;
- ступінчата;
- неможливо визначити;

– **напрямок лінії підпису** (визначають для підпису в цілому за напрямком прямої лінії, утвореної при умовному з'єднанні нижніх екстремумів першого та останнього рядкових елементів букв та (або) штрихів):

- горизонтальний;
- вгору (піднімається);
- вниз (опускається);
- неможливо визначити;

– **розміщення відносно лінії розграфлення** (визначають для підпису в цілому або для його окремих частин):

- над рядком;
- на рядку;
- перетинає рядок;
- під рядком;

– **інші ознаки**, що стосуються розташування підписів, труднощів не становлять.

Окремі ознаки

I. Окремі ознаки, що відображають ступінь і характер сформованості письмово-рухових навичок [3, с. 19]:

– **будова букв і розчерку:**

будова букв і розчерку за ступенем складності рухів: спрощена, проста, ускладнена;

будова букв за конструкцією в цілому.

Будову букв визначають за системою окремих ознак почерку, будову розчерку — залежно від наявності перетинів та їх кількості (0, 1—2, більше ніж 2).

II. Окремі ознаки, що відображають структурні характеристики рухів [3, с. 19]:

– **форма рухів при виконанні та з'єднанні** елементів підпису та їх складових частин:

форма рухів при виконанні: прямолінійна, зворотно-прямолінійна, прямолінійно-дужева, прямолінійно-кутаста, дужева (опуклістю вправо, вліво, вгору, вниз), дужева, що наближена до прямолінійної, дугоподібно-петлева, овальна, завиткова, петлева (виражена петля, «сліпа» петля), кругова, звивиста, хвиляста, зигзагоподібна, кутаста, дужева, що наближена до кутастої, трикутна;

форма рухів при з'єднанні: петлева (виражена петля, «сліпа» петля), кутаста, дужева, дужева, що наближена до кутастої, прямолінійна, зворотно-прямолінійна, зворотно-дужева, петлева, що переходить у кутасту, кутаста, що переходить у петлеву;

– **напрямок прямолінійних, згинальних і криволінійних рухів** при виконанні елементів підпису та їх складових частин:

напрямок прямолінійних рухів: згори вниз, знизу вгору, вниз направо, вниз наліво, вгору направо, вгору наліво, зліва направо, справа наліво;

напрямок згинальних рухів (нахил): нахилений вправо, нахилений вліво, вертикальний (без нахилу);

напрямок криволінійних рухів: правоокружний, лівоокружний.

Напрямок дугового елемента може бути охарактеризований не лише як ліво- або правоокружний, а й з уточненням напрямку його окремих фрагментів (наприклад, початкова частина елемента може бути спрямована вгору вправо, зліва направо, заключна — згори вниз, вниз наліво тощо) [2];

– **протяжність рухів по вертикалі та горизонталі, а також за повздовжньою та поперечною віссю** при виконанні елементів підпису та їх складових частин: велика, більша, збільшується, однакова, мала, менша, зменшується:

протяжність рухів по вертикалі — висота (визначають за розміром перпендикуляра, опущеного від верхньої екстремальної точки графічного елемента до лінії його основи);

протяжність рухів по горизонталі (визначають за розміром проекції до горизонталі відрізка, що з'єднує праву та ліву екстремальні точки графічного елемента);

довжина овалів і петель — протяжність рухів за повздовжньою віссю (визначають за розміром інтервалу між точками перетину верхніх і нижніх частин графічного елемента із повздовжньою віссю);

ширина овалів і петель — протяжність рухів за поперечною віссю (визначають за розміром інтервалу між найвіддаленішими точками перетину правих і лівих частин графічного елемента з поперечною віссю);

– **спосіб початку та закінчення рухів** при виконанні елементів підпису та їх складових частин:

звичайний;

точкою;

рефлекторним штрихом;

– **кількість рухів** при виконанні букв (збільшена або зменшена відносно прописів):

збільшена (за рахунок наявності додаткових, не передбачених прописами, штрихів);

зменшена (за рахунок втрати елемента або його частини);

– **послідовність рухів** при виконанні елементів букв (характеризується порушенням послідовності рухів, передбаченої прописами);

– **вид з'єднання рухів** (характеризується виконанням послідовних елементів підпису та їх складових частин з відривом або без відриву приладу для письма від матеріалу письма):

злитий (суцільний);

інтервальний (на відстані, дотичний, із взаємним перетинанням елементів).

III. Окремі ознаки, що відображають просторову орієнтацію рухів [3, с. 19]:

– **розміщення повздовжніх осей** при виконанні елементів підпису відносно одна одної (паралельно, під кутом/осі перетинаються, вершиною вгору або вниз);

– **розміщення точки (точок) по вертикалі та горизонталі** при виконанні елементів підпису та їх складових частин:

точок початку та закінчення рухів;

точки з'єднання рухів;

точки перетину рухів;

екстремальних точок (екстремумів): верхніх, нижніх, правих, лівих;

«крапки» (розділового знаку) та малих за протяжністю окремих додаткових штрихів: відносно інших елементів або їх частин (вище/над елементом, нижче/під елементом, справа від елемента, справа на елементі, зліва від елемента, зліва на елементі, на елементі вгорі/знизу, всередині елемента); відносно середньої лінії букв (вище середини, на одному рівні, нижче середини); відносно повздовжньої осі овалів (справа, зліва, на повздовжній осі); відносно іншої точки (вище, нижче, на одному рівні, точки суміщаються, справа/правіше, зліва/лівіше); відносно лінії підпису або лінії розграфлення (вище, нижче, на одному рівні).

Ознаку визначають за розташуванням окремої точки відносно інших об'єктів порівняння по вертикалі: вище, нижче, на одному рівні та по горизонталі: справа, зліва, точки суміщаються, а її вибір диктується лише доцільністю та зручністю опису.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Журавлева Т.Н. Альбом общих признаков подписи (в помощь экспертам) / Т.Н. Журавлева, Т.П. Лузан. — М. : ВНИИСЭ, 1989. — 31 с.
2. Удосконалена система загальних та окремих ознак почерку : метод. посіб. / [Боднар М., Сукманова Т., Куріпко К. та ін.]. — К., 2004. — 92 с.
3. Ковальов К.М. Методика дослідження підписів / Ковальов К.М., Шпакович Н.Г., Меленевська З.С. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. — 21 с.
4. Добровольская Е.Д. Судебно-почерковедческая экспертиза : пособ. для экспертов-почерковедов и судеб.-следс. работ. / Добровольская Е.Д., Манцетова А.И., Орлова В.Ф. — М. : Юрид. л-ра, 1971. — Ч. II. — 142 с.
5. Криминалистическое исследование подписей, выполненных в необычных условиях (намеренное изменение, подражание, состояние алкогольного опьянения и стресса), в целях установления их подлинности или неподлинности) : метод. пособ. для экспертов / [Ефремов В.А., Маркова Л.В., Орлова В.Ф. и др.]. — М. : ВНИИСЭ, 1994, — 82 с.
6. Журавлева Т.Н. Общие и частные признаки почерка (в помощь экспертам) / Журавлева Т.Н., Макарова Л.Н., Федосеева В.Б. — М. : ВНИИСЭ, 1987. — 53 с.
7. Меленевська З.С. Методика ідентифікаційного дослідження рукописних текстів, виконаних незмінним почерком / Меленевська З.С., Ковальов К.М., Шпакович Н.Г. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2010. — 84 с.
8. Молибога Н.П. Признаки, используемые при проведении почерковедческих экспертиз текстов, подписи и цифровых записей : учеб.-справ. пособ. / Молибога Н.П., Абрамова В.М., Свобода Е.Ю. — К. : НАВСУ, 2000, — 67 с.

УДК 343.983

А.І. Терешкевич, начальник сектору
Державного науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ МОДЕЛЮВАННЯ В ЕКСПЕРТНІЙ СЛУЖБІ МВС УКРАЇНИ

Розглянуто можливість застосування методу 3D-моделювання під час проведення експертних досліджень і відтворення обстановки та обставин події.

Ключові слова: комп'ютерна програма, моделювання, 3D MAX, дослідження, анімаційні відеоролики, 3D-об'єкти.

Рассмотрена возможность применения метода 3D-моделирования при проведении экспертных исследований и воспроизведении обстановки и обстоятельств события.

The paper studies the problem of application of 3D-modelling for the purpose of forensic examination and crime re-enactment.

У сучасних умовах світового розвитку жодна сфера життя суспільства не обходиться без використання комп'ютерних технологій. З кожним роком дедалі активніше розвивається комп'ютерне програмне забезпечення, удосконалюється комп'ютерне моделювання і програмування. Сьогодні завдяки 3D-моделюванню можна змоделювати принцип дії багатьох пристроїв і наочно побачити їх роботу. На якісно новий рівень піднято створення анімаційних мультфільмів, комп'ютерних ігор із вражаючими спецефектами, які дозволяють користувачам відчувати ефект присутності під час гри. До таких програм у галузі 3D-графіки належить універсальний програмний пакет 3D MAX, що дозволяє як створювати моделі та об'єкти, так і моделювати певні дії.

Метою цієї статті є окреслення можливостей застосування комп'ютерного 3D-моделювання під час проведення експертних досліджень, відтворення обстановки та обставин події.

Окремі питання зазначеного напряму було досліджено у працях П.Д. Біленчука, Г.С. Семакова, Л.О. Сидоренка та ін. [1; 2], а відомий український криміналіст В.В. Бірюков створив серію навчальних анімаційних мультфільмів з криміналістики для курсантів і слухачів навчальних закладів системи МВС України. Проте далеко не всі аспекти використання 3D-графіки у розслідуванні кримінальних правопорушень досліджено у повному обсязі.

Загалом програми для комп'ютерного 3D-моделювання, у тому числі й програмний пакет 3D MAX, — це спеціальні прикладні розробки для професійного створення тривимірних графічних композицій. Нині існують різні версії цих програмних продуктів, що відрізняються одна від одної системними вимогами та програмними продуктами.

Широкі можливості комп'ютерного 3D-моделювання активно використовуються в експертних підрозділах зарубіжних країн насамперед для відтворення місця події. На рис. 1—5 наведено приклади застосування такого моделювання в зарубіжній практиці.

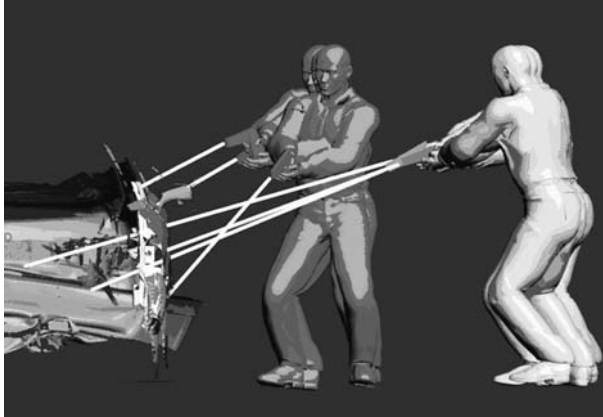

Рис. 1. Тримірне зображення як ілюстрація до ситуаційної експертизи за фактом стрільби з вогнепальної зброї

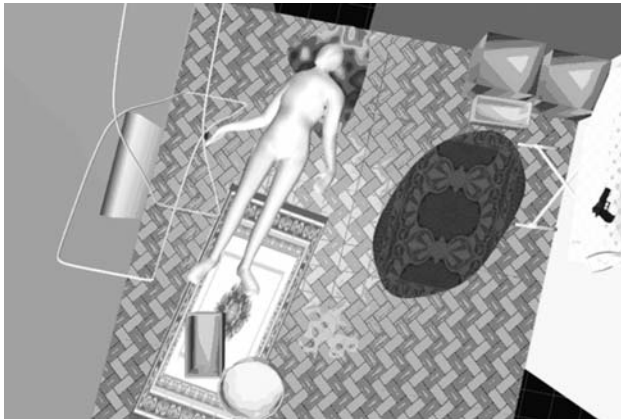

Рис. 2. Тримірна реконструкція місця вбивства

Як видно з рисунків, використання тривимірного моделювання характеризується високим ступенем наочності відтворення об'єктів, що, безперечно, сприяє суттєвому підвищенню рівня їх дослідження.

Як свідчать результати аналізу зарубіжної експертної практики та вивчення програмних продуктів у сфері 3D-графіки, основними напрямками застосування тривимірного моделювання в Експертній службі МВС України можуть бути такі:

– відтворення обстановки та обставин події. Наприклад, на основі отриманих даних з місця дорожньо-транспортної події можна створити комп'ютерну модель процесу зіткнення автомобілів і додати її на компакт-диск до висновку експерта у межах розслідування цієї події. Це дасть змогу особам, які не володіють спеціальними знаннями, наочно побачити чинники, що спричинили цю подію, виходячи з отриманих даних під час її огляду, показань свідків і потерпілих у ній;

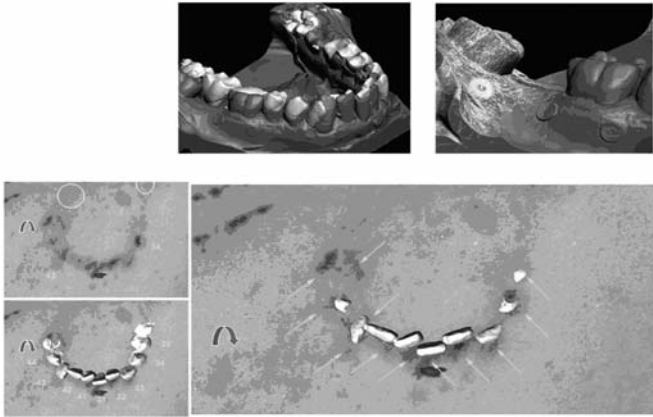

Рис. 3. Комп'ютерне відновлення розташування та форми зубів на основі вивчення їх слідів

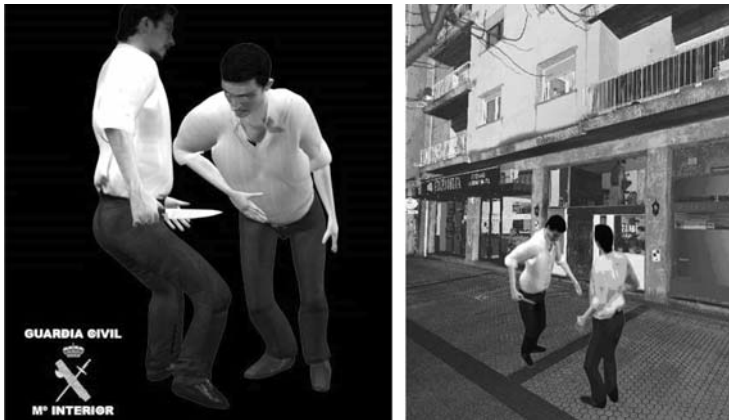

Рис. 4. Кадри з анімаційних роликів відтворення нанесення ножових поранень

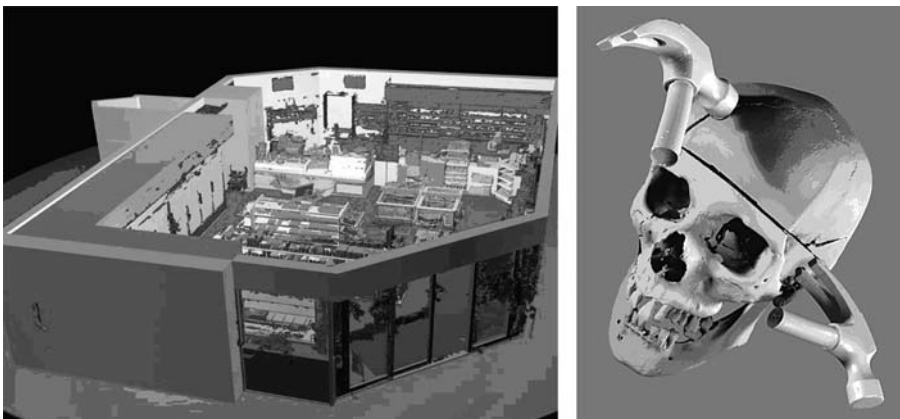

Рис. 5. Інші приклади використання тримірної моделювання

– створення 3D-моделі об'єкта на основі аналізу слідів, залишених на місці події (наприклад, 3D-моделі вибухового пристрою, підірваного на місці події, за його

залишками, знайденими під час огляду місця події);

– створення математичної моделі та проведення розрахунку певних явищ і подій на основі математичних і фізичних формул, закладених у цих програмах (наприклад, розрахунку сили вибухової хвилі та її впливу на об'єкт, пошкоджений вибухом).

При цьому для впровадження програм комп'ютерного моделювання у практичних підрозділах Експертної служби МВС України потрібно лише закупити ліцензійне програмне забезпечення та навчити працівників роботі з ним. У подальшому ці працівники, набувши певних навичок у роботі, зможуть не лише моделювати, а й оволодіють такими перспективними напрямками, як 3D-друк та 3D-принтери, що з кожним днем дедалі більше завойовують ринок і незабаром можуть скласти достойну конкуренцію звичайним принтерам, а їх використання у кримінальних цілях потребуватиме відповідного дослідження.

Підсумовуючи зазначене, варто ще раз наголосити на тому, що майбутнє — за комп'ютерними програмами з автоматизації та моделювання. Їх впровадження в експертну практику підніме дослідження об'єктів на якісно новий рівень, сприятиме появі нових видів досліджень, адже експерти завжди повинні бути на крок попереду зловмисників, щоб дати їм достойну і своєчасну відсіч.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Біленчук П.Д. Криміналістика. Кредитно-модульний курс : підручник / П.Д. Біленчук, Г.С. Семаков ; за ред. П.Д. Біленчука. — 3-є вид., змін. і доп. — К. : ВД «Дакор», 2013. — 520 с.
2. Сидоренко Л.О. Возможности получения новой криминалистически значимой информации в ходе реконструкции скрытых меток цветных электрографических аппаратов / Л.О. Сидоренко // Криминалистика и судебная экспертиза. — 2013. — Вып. 58. — Ч. 1.
3. Офіційний сайт компанії Autodesk [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.autodesk.ru/products/3ds-max/overview>.

УДК 662.2-31/-38:547.458.2(045)

О.Ю. Пугаченко, старший експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України у Вінницькій області

Н.О. Загризла, старший експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України у Вінницькій області

ВИЯВЛЕННЯ ЦУКРІВ У САМОРОБНИХ ВИБУХОВИХ РЕЧОВИНАХ І ПРОДУКТАХ ЇХ ВИБУХОВОГО ПЕРЕТВОРЕННЯ

Проаналізовано реакції для виявлення цукру. Визначено найбільш селективні та чутливі методи якісного дослідження наявності цукрів з метою можливості їх застосування при дослідженні цукровмісних саморобних вибухових речовин і продуктів їх вибухового перетворення.

Ключові слова: цукровмісні саморобні вибухові речовини, інверсія, реагент, фільтрувальний папір, аналітичний ефект.

Проанализированы реакции для выявления сахара. Определены наиболее селективные и чувствительные методы качественного исследования наличия сахаров с целью возможности их применения при исследовании сахаросодержащих самодельных взрывчатых веществ и продуктов их взрывного превращения.

The reactions for the detection of sugar was studied. Identified the most selective and sensitive methods of qualitative research the availability of sugar in order to their applicability in the study of sugary homemade explosives and products of explosive transformation their.

Відгомін подій у східному регіоні України відчувається і в інших регіонах, проявляючись у вигляді терористичних актів, зокрема вибухів у громадських місцях, які здійснюють з використанням вибухових пристроїв як промислового, так і кустарного виробництва. Завдяки мережі Інтернет нині не є проблемою знайти певний «рецепт» виготовлення вибухового пристрою в домашніх умовах, у тому числі й щодо приготування вибухової речовини, отримати коментарі та поради так званих спеціалістів вибухової справи. Переважна більшість таких «рецептів» приготування вибухових речовин ґрунтується на використанні речовин, які можна без зайвих проблем і будь-яких зволікань придбати на ринку, в агромагазині або через мережу Інтернет.

Зазвичай для приготування найпростіших вибухових речовин у кустарних умовах потрібно поєднати два компоненти: окисник і відновник. Як окисники можуть бути використані аміачна чи калійна селітра, калію хлорат (бертолетова сіль), плюмбум (IV) оксид тощо. Як відновники використовують алюмінієву пудру, сірку,

вугілля, звичайне борошно, крохмаль, деревне борошно, цукрову пудру тощо. До найпростіших варіантів належить суміш аміачної селітри (амоній нітрату) та цукрової пудри, ретельно подрібнених, перемішаних і добре висушених. У практиці судового експерта трапляються випадки, коли потрібно провести експертизу саме такої суміші та продуктів її вибуху. При цьому виникають певні труднощі при виявленні цукру. Якщо під час дослідження вибухової суміші виявити цукор можна без особливих проблем, то у продуктах згоряння такої суміші виявити цукор доволі складно, що зумовлено малою його кількістю і наявністю великої кількості заважаючих речовин.

Загалом для визначення наявності цукру використовують такі реакції [1; 2]:

– реакцію Моліша: до досліджуваного розчину додають 1-нафтол і концентровану сульфатну кислоту так, щоб кислота не змішувалася з водою (за наявності вуглеводу з'являється темно-фіолетове кільце на межі двох шарів);

– нафторезорцинову пробу Толленса: до досліджуваного розчину додають нафторезорцин і концентровану хлоридну кислоту з подальшим кип'ятінням і додаванням бензолу (останній забарвлюється у синьо-зелений колір);

– реакцію з антроном, у процесі якої за рахунок взаємодії концентрованої сульфатної кислоти з вуглеводами утворюється фурфурол, метилфурфурол або оксиметилфурфурол, які, конденсуючись з антроном, дають сполуки, забарвлені у зелений чи блакитний колір;

– реакцію Селіванова на фруктозу: до досліджуваного розчину додають концентровану хлоридну кислоту та резорцин, після чого нагрівають до кипіння (після витримання упродовж 15—30 хв фруктоза утворює ксантеновий барвник червоного забарвлення, що у подальшому переходить у червоний осад);

– реакцію срібного дзеркала, у процесі якої за рахунок взаємодії аміачного розчину аргентум нітрату при нагріванні з відновлювальними цукрами на стінках пробірки утворюється тонке срібне дзеркало;

– реакцію Фелінга, у процесі якої при взаємодії вуглеводів з розчином купрум (II) сульфату та сегнетової солі з відновлювальним вуглеводом розчин швидко блідне і випадає червоний осад купрум (I) оксиду (для дисахаридів і полісахаридів потрібне кип'ятіння на водяній бані);

– реакцію з м-динітробензолом, у процесі якої при взаємодії м-динітробензолу з вуглеводами в середовищі натрій гідроксиду утворюється продукт реакції, забарвлений у темно-фіолетовий колір;

– реакцію утворення озаона, під час якої карбонільні групи вуглеводів взаємодіють з фенілгідрaziном з утворенням спочатку гідразона, а потім озаона (для озаонів глюкози та фруктози характерні однакова структура і властивості кристалів — під мікроскопом видно, що вони мають голчасту форму і часто зібрані у пучки, «букети» чи «снопи»);

– реакцію Біалія, коли в кислому середовищі цукри дають фурфурол, що конденсується з орцином у присутності слідів ферум (III) хлориду, з утворенням коричневого забарвлення.

Крім зазначених реакцій, використовують й низку інших, зокрема з реактивом Ніландера (лужний розчин солі вісмуту, що містить тартрат), з метиленовим синім, з магнію гіпоіодитом, з натрій періодатом, із селен (IV) оксидом тощо [3].

Результати цих реакцій наведено у таблиці.

Таблиця

Реакції редуруючих цукрів

Реагент	Зміна забарвлення	Визначений мінімум, мкг
Розчин Ніландера (лужний розчин солі вісмуту та тартрат)	Почорніння	10
Аргентум нітрат, аміачний розчин	Почорніння	0,1
Гіпоіодит магнію $[Mg(OH)_2 + KI_3]$	Знебарвлення	5
Метиленовий синій, 0,001 % лужний розчин	Знебарвлення	1
Динітроацетанілід (1, 3, 4), лужний розчин	Фіолетове забарвлення	2
<i>m</i> -Фенілєндіамін гідрохлорид (випаровування з 1 краплею досліджуваного розчину)	Жовто-зелена флуоресценція	0,5

Зазначені методи виявлення цукру мають певні недоліки. Одні з них є малочутливими, другі — неселективними (тобто аналогічний аналітичний сигнал дають речовини іншої природи), використання третіх методів обмежено наявністю продуктів вибухового перетворення інших речовин, у тому числі нітратів і нітритів. Наявність недоліків, притаманних цим методам, спонукала до більш ґрунтовного аналізу останніх для вирішення проблеми якісного виявлення цукру в продуктах вибухового перетворення цукровмісних вибухових речовин. З урахуванням того, що під час вибухового перетворення цукровмісних вибухових сумішей виявляють нітрити, нітрати, речовини органічної природи, сажу, а також непрореаговані частинки вибухової суміші, було обрано найбільш селективні та чутливі методи якісного дослідження наявності цукрів для вивчення можливості застосування їх при дослідженні продуктів вибуху.

Зокрема, обрано три методи: з використанням аргентум нітрату у лужному середовищі, трифенілтетразолію у лужному середовищі та резорцину, які були експериментально модифіковані та адаптовані відповідно до вирішуваної проблеми.

Під час паралельного проведення реакцій розчину цукру, розчину натрій нітриту та амоній нітрату із реактивом Селіванова (0,1 мл концентрованої хлоридної кислоти та кілька кристалів резорцину) встановлено, що в усіх випадках утворюється червоне забарвлення. Тобто нітрит- і нітрат-іони у цій реакції заважають виявленню цукрів, а отже, у подальшому цю реакцію до уваги не брали.

Оскільки сахарозі не притаманні редуруючі властивості, то для проведення дослідження потрібно провести інверсію. Інверсію сахарози проводять так: попередньо профільтрований водний змив упарюють у тиглі на водяній бані досуха з кількома краплями концентрованої хлоридної кислоти (за наявності великої кількості сухого залишку упарювання варто провести ще раз); до отриманого сухого залишку додають 1—2 краплі 0,5 н розчину натрій гідроксиду.

Визначення цукру за допомогою аргентум нітрату та натрій гідроксиду

Виявити редууючі цукри можна за допомогою високочутливої крапельної реакції на фільтрувальному папері. Для цього на смужку фільтрувального паперу наносять дві краплі (одна біля одної) 0,3 н розчину аргентум нітрату, після чого на одну краплю наносять краплю лужного досліджуваного розчину, на другу — краплю 0,5 н розчину натрій гідроксиду. У результаті швидко з'являються дві коричневі плями аргентум (I) оксиду. Через півхвилини смужку фільтрувального паперу

занурюють у 0,5 н розчин хлоридної кислоти. Аргентум (I) оксид повністю переходить в аргентум хлорид і зникає. На місці плями, залишеної краплею, що містить редуруючий цукор, залишається коричнево-чорна пляма із найдрібніших частинок нерозчинного елементарного срібла.

За допомогою шкали розчинів глюкози було встановлено мінімальну кількість глюкози, яку можна визначити за допомогою цієї реакції. Зокрема, встановлено, що 1 мкг глюкози дає чітке для ідентифікації коричнево-сіре забарвлення.

Паралельно було проведено аналогічний дослід, де замість краплі розчину редуруючого цукру було взято кілька кристалів натрій нітриту, які помістили на фільтрувальний папір, після чого нанесли краплю 0,5 н розчину натрій гідроксиду. При цьому спостерігали розчинення плями коричневого кольору, що свідчить про те, що нітрит-іон абсолютно не заважає реакції (принаймні у випадку 1000-кратного його перевищення редуруючого цукру). Є й низка інших відновників, зокрема гідразин, альдегіди тощо, які дають аналогічну реакцію, проте у продуктах вибуху вони трапляються рідко. Також ця реакція не може бути застосована за наявності речовин, які під час реакції виділяють сірководень, що надаватиме псевдопозитивну реакцію.

Реакція з трифенілтетразолієм

При нагріванні безбарвного лужного розчину хлориду або йодиду трифенілтетразолію з редуруючим цукром випадає червоний осад трифенілформазау (рис.).

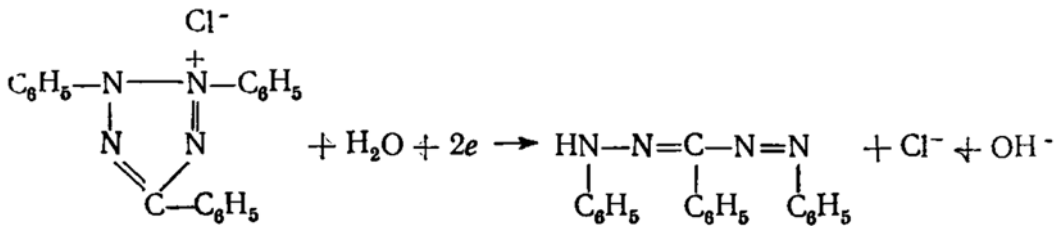

Рис. Схема реакції з трифенілтетразолієм

На цій реакції засновано надзвичайно чутливий метод визначення редуруючих цукрів, адже альдегіди не заважають реакції (на відміну від більшості інших методів виявлення редуруючих цукрів). Інші відновники (наприклад, гідразин, гідроксиламін, сульфїти, винна та лимонна кислоти) не реагують з трифенілтетразолієм. Аскорбінова кислота, яка за структурою схожа з редууючими цукрами, дає аналогічну реакцію.

Для проведення дослідження до отриманого лужного розчину в тиглі додають 2 краплі 0,5-процентного свіжоприготовленого водного розчину хлориду трифенілтетразолію або насиченого ізопропанольного розчину йодиду трифенілтетразолію. Суміш витримують на киплячій водяній бані упродовж хвилини. Залежно від концентрації редууючих цукрів утворюється червоне забарвлення або червоний осад. Паралельно обов'язково проводять контрольний дослід. Якщо реактив дає псевдопозитивну реакцію, то його потрібно додатково очистити.

Для встановлення мінімальної кількості глюкози, яку можна визначити за допомогою цієї реакції, було приготовлено розчини бурякового цукру з відомими концентраціями. Під час проведених досліджень встановлено, що мінімальна кіль-

кість цукру, яку можна чітко виявити за описаною вище методикою, становить 0,5 мкг у досліджуваному зразку.

Крім того, були також проведені досліді з натрій нітритом та амоній нітратом, для чого брали по 10 мг натрій нітриту та амоній нітрату і проводили з ними дослідження відповідно до описаної вище схеми. При цьому характерне для редукуючих цукрів червоне забарвлення чи червоний осад не спостерігали.

Порівнюючи описані методи дослідження, можна дійти висновку, що метод з використанням трифенілтетразолію має певні переваги перед методом з використанням аргентум нітрату та луку.

Таким чином, з усіх методів визначення цукру, переважна більшість яких має певні недоліки та обмеження у застосуванні, обрано два, які перевірено на ефективність у присутності заважаючих речовин (саме через них інші методи стають непридатними для застосування), встановлено мінімальні кількості цукру, які можна чітко виявити за допомогою цих методів. З огляду на те, що, оскільки в присутності нітритів і нітратів багато методів не дозволяють чітко встановити наявність цукру, також проведено дослідження і в присутності останніх як заважаючих аніонів. Найбільш селективним методом виявлення цукру визначено метод з використанням трифенілтетразолію, а отже, його можна рекомендувати для використання в експертній практиці.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Практикум по химии углеводов* / [под ред. Ю.А. Жданова]. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Высш. школа, 1973. — 204 с.
2. *Шапиро Д.К.* Практикум по биологической химии / Д.К. Шапиро ; под. ред. А.С. Вечера. — 2-е изд., перераб. и доп. — Минск : Вышэйш. школа, 1976. — 288 с.
3. *Кочетков Н.К.* Химия углеводов / Н.К. Кочетков. — М. : Химия, 1976. — 672 с.
4. *Файгель Ф.* Капельный анализ органических веществ / Ф. Файгель ; пер с англ. — М. : Госхимиздат, 1962. — 836 с.

УДК 343.982.35

С.О. Бухонський, старший експерт

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України в Херсонській області*

С.М. Кобик, начальник сектору Науково-

*дослідного експертно-криміналістичного центру
при УМВС України в Кіровоградській області*

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ РОЗПИЛУ ДЕРЕВИНИ, УТВОРЕНИХ ЛАНЦЮГОВИМИ ПИЛАМИ

Розглянуто особливості експертного дослідження слідів розпилу на частинах розділеної деревини. Акцентовано увагу на слідах розпилу, утворених ланцюговими пилами. Проаналізовано низку ознак під час проведення експертизи цілого за частинами.

Ключові слова: деревина, ланцюгові пили, бензопила, електропила, сліди розпилу, ріжучі ланки, напрямки смуг.

Рассмотрены особенности экспертного исследования следов распила на частях разделенной древесины. Акцентировано внимание на следах распила, образованных цепными пилами. Проанализирован ряд признаков при проведении экспертизы целого по частям.

In the submitted paper the method of expert research tracks cut on parts of a divided timber. Attention is focused on the trails cut formed chain saws. Analyzed a number of features in the examination of the whole in parts.

Упродовж останнього часу на території України спостерігається тенденція щодо знищення та пошкодження полезахисних лісових смуг і незаконного вирубування лісових насаджень, особливо у сільській місцевості. Така тенденція призводить до ерозії ґрунтів і значних порушень природного балансу землі.

З метою протидії та недопущення незаконної вирубки лісових насаджень спільні мобільні групи у складі працівників міліції та представників територіального лісового господарства проводять профілактичні заходи, виявляють і документують зазначені правопорушення.

Для спилування дерев правопорушники, як правило, використовують бензопили та електропили. Для зменшення шуму від роботи дизельного генератора, до якого підключають електропили, зловмисники використовують генератори з глушником.

Під час розслідування таких правопорушень працівники правоохоронних органів вилучають спилані дерева та інструменти для зрізання дерев (бензопили, електропили тощо).

З метою встановлення тотожності цілого за частинами зразків деревини, вилучених з транспортного засобу (пилорами, споруди тощо), зі зразками із пнів (порубкових залишків, колод тощо) з місця незаконного вирубування або вирішення питання про те, чи є раніше надані на експертизу об'єкти частинами стовбура того самого дерева, до експертної установи надають на дослідження зрізи пеньків і зрізи стовбурів дерев, спиляних ланцюговими пилами.

Особливістю ланцюгових пил є те, що ріжучим елементом у них є напрямна шина з ріжучим ланцюгом (рис. 1).

Рис.1. Напрямна шина ланцюгових пил

Ланцюг містить елементи трьох типів: ріжучі ланки (1), провідні ланки (2) (хвостовики) і сполучні елементи (3) (рис. 2). Збираються зазначені частини в єдиний ланцюг за допомогою заклепкових з'єднань [1].

Рис. 2. Складові елементи ланцюга

Відмінною особливістю процесу пиляння ланцюговими пилами, що відрізняє його від інших видів різання, є одночасний вплив на об'єкт, який розрізають, ріжучих ланок ланцюга, кожна з яких знімає стружку з дна пропилу, поступово поглиблюючи його. Утворені при цьому сліди прийнято поділяти на сліди повного і неповного розпили (у тому числі надпили) (рис. 3, 4).

Рис. 3. Сліди неповного розпили

Рис. 4. Сліди неповного надпили

Сліди розпили від ланцюгових пил виникають на площах, по яких відбувається різання (розділення) предмета, і являють собою рельєф у вигляді валиків і борозенок, відповідних ріжучих ланок ланцюга.

Сліди неповного розпилу або надпилу мають дно і бічні стінки, які утворюються аналогічно площинам повного розпилу. Рельєф дна містить поздовжні траси, що виникають у результаті послідовного впливу ріжучих ланок інструмента і накладення їх відображень один на одного.

Характер утворених слідів свідчить про те, що під час розпилювання стовбура дерева напрямні шини з ріжучими ланками ланцюгів знаходяться по відношенню до площини дерева під деяким кутом різання один до одного та у різних позиціях (рис. 5), що в кінцевому підсумку створює на обох торцевих поверхнях спіяного дерева індивідуальний і неповторний малюнок-слід [2, с. 435] (рис. 6).

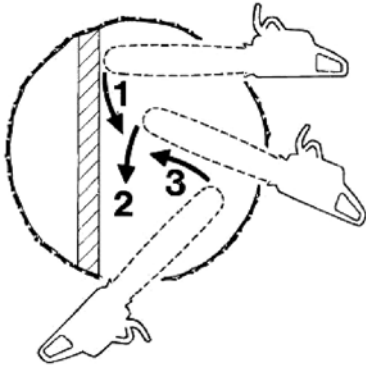

Рис. 5. Положення напрямних шин з ріжучими ланками ланцюгів відносно площини дерева

Рис. 6. Малюнок-слід на спіяному стовбурі дерева

Крім того, в момент розрізу від об'єкта, який розпилюється, відділяється певна кількість матеріалу [2, с. 435] (рис. 7).

Рис. 7. Відсутність частини матеріалу при розпилі дерева

Залежно від напрямку різання торцевої частини деревини може мати такі характерні ознаки, як розволокнення кінців стовбура (рис. 8) і наявність відщепів (рис. 9) тощо.

Волокнисто-шарувата будова деревини значною мірою впливає на процес її різання, утворення слідів ріжучих інструментів і форму стружки [3, с. 267]. Розбухання і висихання деревини призводять до зміни розмірів і форми слідів ріжучих інструментів. Цю обставину слід враховувати під час огляду та дослідження слідів [4, с. 72].

До фізичних властивостей деревини, що впливають на утворення і збереження слідів, належать вологість, гігроскопічність, водонепроникність, розбухання, висихання та усушка деревини, її питома та об'ємна вага.

До механічних властивостей деревини належать її твердість, тобто здатність чинити опір проникненню у неї сторонніх твердих тіл (чим твердіша деревина, тим менше проникає в неї ріжучий інструмент, і навпаки), а також міцність при стисненні, вигині, розтягуванні, розколюванні [4, с. 73].

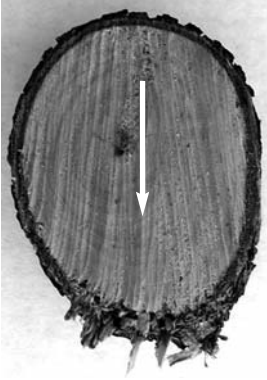

Рис. 8. Розволокнення на кінці стовбура

Рис. 9. Відщепи на кінці стовбура

Зіставляючи відпиляні ланцюговими пилами частини деревини, слід насамперед звертати увагу на напрямки смуг, за якими її розчленовували, оскільки напрямна шина ланцюгових пил з ріжучими ланками утворює на торцевих поверхнях країв розпилу рельєф, який має добре виражену індивідуальну будову (рис. 10).

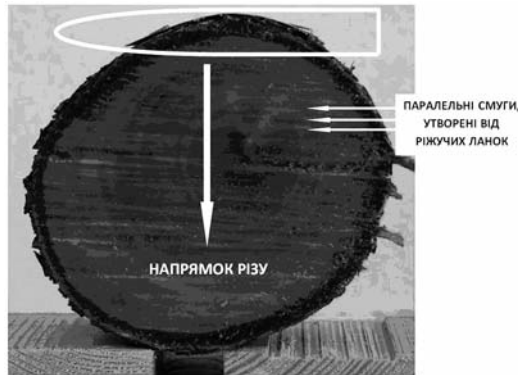

Рис. 10. Напрямок слідів різання (паралельних смуг)

Напрямок смуг на торці фрагмента спіяної деревини дозволяє встановити напрямок різання (рис. 11, 12).

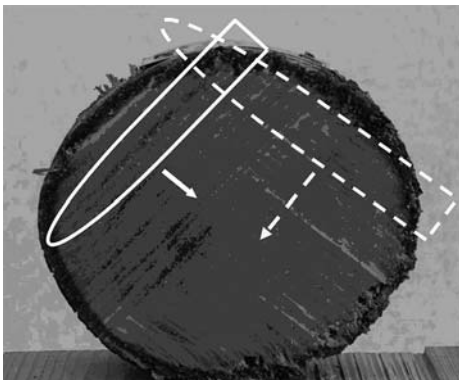

Рис. 11

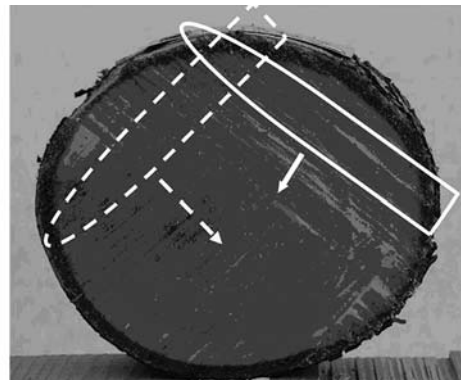

Рис. 12

Рис. 11, 12. Напрямки різання деревини

Під час візуального дослідження фрагментів зрізаної деревини із застосуванням лупи криміналістичної у різних режимах освітлення (денне та кососпрямоване) встановлюють збіг напрямків слідів розпилу, утворених ланцюговими пилами (рис. 13—15).

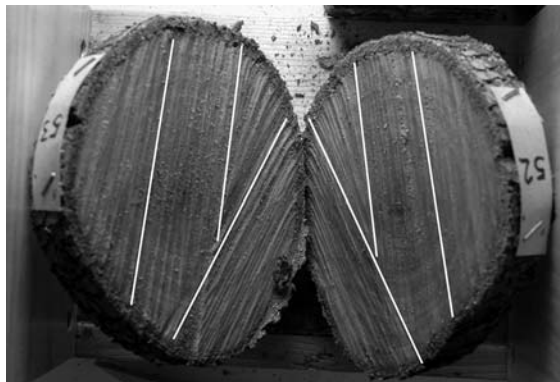

Рис. 13. Збіг напрямків слідів розпилу на досліджуваних фрагментах зрізаної деревини

Рис. 14. Збіг напрямків слідів розпилу на досліджуваних фрагментах зрізаної деревини

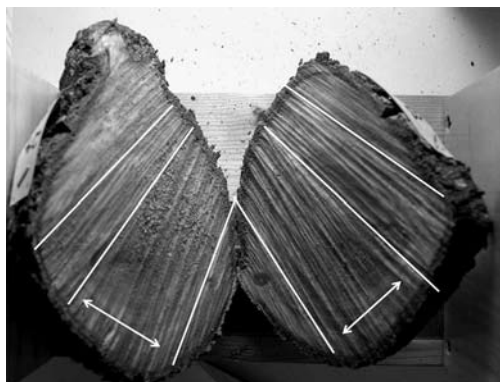

Рис. 15. Збіг напрямків слідів розпилу на досліджуваних фрагментах зрізаної деревини

Результати порівняльного дослідження частин зрізаної деревини наочно демонструють, що сліди розпилу, утворені ланцюговими пилами на обох поверх-

нях деревини, можуть збігатися як за загальними (наявність, розміщення), так і за індивідуальними (характер, напрямок, рельєф) ознаками.

Встановлення цілого за частинами можна також здійснювати за ознаками, наявними на зовнішніх поверхнях частин деревини, які суміщаються малюнком структури деревини, кольором окремих ділянок і шарів деревини, характером пошкоджень від розламу стовбура, що виник у процесі розділення, а також за формою та розмірами тріщин деревини і нашарувань (забарвлень) тощо (рис. 16, 17).

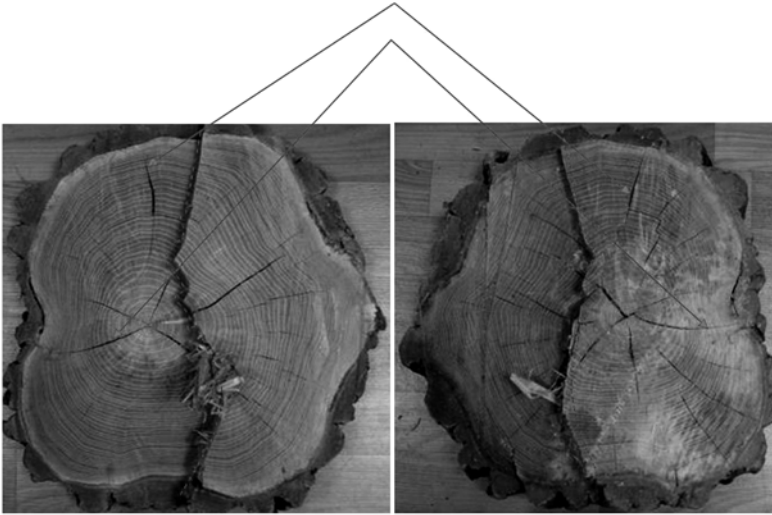

Рис. 16

Рис. 17

Рис. 16, 17. Комплекс окремих ознак на зовнішніх поверхнях частин деревини, які суміщаються

Результати дослідження слідів розпилу деревини значною мірою залежать від дій оперативних і слідчих працівників під час огляду місця події, у тому числі ретельного вивчення наявних слідів, їх вилучення та надання на дослідження. При цьому потрібно пам'ятати, що розпил іноді супроводжують й інші сліди (наприклад, від удару, натиску), які допомагають у пошуку основних слідів розпилу.

Загалом на результати криміналістичного дослідження суттєво можуть впливати такі чинники:

- точність фіксування обстановки місця події і обставин вилучення частин деревини зі слідами розпилу;
- точність і повнота опису слідів розпилу із зазначенням їх форми та розмірів;
- надання на дослідження слідів розпилу у повному обсязі, а не обмеженої їх частини;
- надання у розпорядження експерта протоколу огляду місця події або його копії, а також фотозображень місця події, слідів розпилу тощо, які відображають розташування слідів розпилу;
- надання можливості експерту особисто ознайомитися з обстановкою місця події для встановлення способу дій злочинця [5, с. 39].

Отже, результати дослідження дозволяють однозначно відповісти на запитання, винесені на вирішення експертного дослідження, що зміцнить доказову базу і

сприятиме розкриттю та розслідуванню злочинів у сфері лісовикористання, захисту рослинного і тваринного світу.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Устройство бензопилы* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://tool-land.ru/ustroystvo-benzopily.php>.
2. *Bailey James A. Chainsaw Tool Mark Stratigraphy Patterns* / Bailey James A., Trojanowski Piotr, Buhonsky Sergeii // 20th World Meeting International Association of Forensic Sciences. — Seoul, 2014. — 695 p.
3. *Майлис Н.П.* Руководство по трасологической экспертизе / Н.П. Майлис. — М. : Изд-во «Щит-М», 2011. — 344 с.
4. *Чижов В.П.* Отождествление режущих инструментов по следам на дереве / В.П. Чижов // Сборник работ по криминалистике. — 1957. — № 1. — С. 71—103.
5. *Зуев Е.И.* Определение стороны, с которой применялось орудие, и направление его движения по следам разреза и распила на дереве / Е.И. Зуев // Сборник работ по криминалистике. — № 1. — 1957. — С. 27—38.
6. *Кантор И.В.* Криминалистическая экспертиза : курс лекций / И.В. Кантор ; под общ. ред. Б.П. Смагоринского. — Волгоград : Волгогр. юрид. ин-т МВД России, 1997. — Вып. 1: Трасологическая экспертиза. — 300 с.

УДК 354.31:343.983:541.427.6

О.И. Анисимцев, заместитель командира оперативной роты № 4 полка милиции особого назначения ГУ МВД Украины в Киевской области

Е.В. Мамонов, заместитель начальника взрывотехнической лаборатории – начальник отдела взрывотехнической и пожаротехнической экспертизы Государственного научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра МВД Украины

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ВЗРЫВОТЕХНИЧЕСКИХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ЭКСПЕРТНОЙ СЛУЖБЫ МВД УКРАИНЫ

Исследована работа взрывотехнических подразделений МВД Украины на современном этапе развития украинского общества, очерчены пути решения имеющихся проблем.

Ключевые слова: взрывотехнические подразделения, сообщение о заложении взрывчатки, терроризм.

Досліджено роботу вибухотехнічних підрозділів МВС України на сучасному етапі розвитку українського суспільства, окреслено шляхи вирішення наявних проблем.

In this article was analyzed the functionality of the special explosive and bomb disarming service of the Department of the Expert Service Ministry of Internal Affairs of Ukraine at the present time in modern period of Ukrainian society, the ways of decision of it problems, and vectors of development.

Высокий уровень напряженности в Украине, участившиеся теракты в общественных местах, на транспортных узлах, в местах дислокации органов государственного управления и судов не только вызывают беспокойство в обществе, но и повышают степень возбужденности лиц с нестабильной психикой, вследствие обострения психосоматических состояний которых возрастает вероятность совершения ими противоправных поступков, в том числе сообщений (часто ложных) о минировании (угрозе взрыва, закладке взрывчатки и т. п.) предприятий, учреждений, организаций и других объектов. Дополнительное дестабилизирующее воздействие на общество, привнося элементы паники, оказывают и боевые действия, происходящие сегодня в стране.

Многочисленные сообщения о закладке взрывчатки влияют на интенсивность работы сотрудников специальных служб, а также приводят к истощению физических и эмоциональных ресурсов и, как следствие, к менее внимательному, а иногда и халатному отношению к своим обязанностям, в том числе и по обследованию

«заминированных» объектов, что повышает риск трагических последствий.

Целью статьи является исследование факторов, влияющих на работу экспертов-взрывотехников Экспертной службы МВД Украины в современных условиях.

Важно понимать, что сообщения (нередко и ложные) о закладке взрывчатки в числе прочих имеют целью: активизировать дестабилизирующие процессы в обществе, поддерживая постоянное напряжение и повышенную тревожность; вызвать у граждан Украины сомнение в способности органов внутренних дел, Вооруженных Сил Украины, Службы безопасности Украины, Государственной службы по чрезвычайным ситуациям и др. контролировать ситуацию в стране; привести к социальным волнениям. Такие действия полностью подпадают под определение понятия «терроризм» — деяние, направленное также на запугивание населения (детальнее это понятие раскрыто в Законе Украины от 20.03.2003 г. № 638-IV «О борьбе с терроризмом» [1]).

Для более глубокого понимания условий, в которых работают сотрудники правоохранительных органов при совершении подобных правонарушений, в частности взрывотехнических подразделений Экспертной службы МВД Украины, необходимо смоделировать приближенную к реальности ситуацию.

После поступления сообщения о закладке взрывчатки специалист-взрывотехник в составе следственно-оперативной группы выезжает на место происшествия и в зависимости от ситуации тем или иным способом обезвреживает самодельное взрывное устройство (далее — СВУ), после чего оно (или его части) подлежит всестороннему экспертному исследованию. В зависимости от обстоятельств дела проводятся исследования продуктов взрыва, дактилоскопическая, одорологическая, взрывотехническая экспертизы (последняя — с целью установления обстоятельств и механизма взрыва, в том числе путем реконструкции СВУ).

По результатам взрывотехнической экспертизы эксперт-взрывотехник обязан сформулировать выводы согласно поставленным вопросам и подготовить экспертное заключение.

Не исключено, что в любой момент эксперт-взрывотехник в качестве специалиста обязан будет выехать на новое место происшествия в связи с вновь поступившим сообщением о закладке взрывчатки (даже если вызов заведомо ложный, эксперты-взрывотехники действуют, исходя из вероятности реальной угрозы взрыва). Вернувшись на рабочее место, эксперт продолжает работу по исследованию СВУ.

Такой режим работы эксперта-взрывотехника привносит в нее ряд негативных факторов, которые не способствуют созданию нормальных условий для проведения экспертизы: усталость, необходимость переключения внимания, желание быстрее закончить работу, обращения следователя, интересующегося результатами экспертизы, отвлечение на консультирование работников оперативных служб, ведущих поиск правонарушителя(лей). А если учесть также возросшее количество экспертиз, то вероятным следствием такого режима работы может стать существенное ухудшение качества проведения экспертиз.

Вместе с тем от качества и оперативности работы эксперта зависит очень многое, в том числе своевременная подготовка следствием необходимых процессуальных документов на проведение оперативно-следственных мероприятий, возможность оперативных служб своевременно выявить и задержать правонару-

шителя(лей), предотвратит новые теракты и их последствия. Успешное проведение расследования послужит сигналом обществу о торжестве правосудия, неотвратимости наказания, действенности правоохранительной системы и системы государственного управления в целом [2]. Такой же сигнал получают злоумышленники и, возможно, некоторых из них он побудит отказаться от противоправных намерений.

Следует также отметить еще один отвлекающий от нормальной работы экспертов-взрывотехников фактор, когда сотрудников взрывотехнических подразделений направляют в командировки на Восток Украины для оказания практической помощи подразделениям, участвующим в антитеррористической операции, а также для выполнения задач по обеспечению общественной безопасности. Понятно, что отсутствие (хотя и временное) отдельных сотрудников в местах постоянной дислокации подразделений существенно повышает нагрузку на их оставшихся коллег.

Действие перечисленных выше факторов (особенно их совокупности) приводит к физическому и моральному перенапряжению экспертов-взрывотехников, следствием которого объективно может стать ухудшение качества и безопасности их работы.

Учитывая изложенное, нетрудно сделать следующие выводы. Взрывотехнические подразделения Экспертной службы МВД Украины сегодня являются одними из основных субъектов в борьбе с терроризмом [3]. Эффективная борьба с любыми проявлениями этого явления в условиях «постоянного совершенствования» правонарушителями деятельности террористического характера требует соответственного усовершенствования организационно-штатного обеспечения и материально-технической базы таких подразделений, внедрения международного опыта борьбы с терроризмом (особенно по применению научно-технических средств) и организации работы экспертов-взрывотехников и специалистов-взрывотехников с одновременным повышением уровня координации взаимодействующих субъектов [4]. Успешной реализации задач по борьбе с терроризмом будет способствовать и поднятие престижа работников взрывотехнических подразделений, в частности их надлежащее социальное обеспечение.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Закон України «Про боротьбу з тероризмом»: станом на 3 лют. 2015 р. [Електронний ресурс]. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15/page2>.
2. Кримінальний кодекс України : станом на 7 квіт. 2015 р. [Електронний ресурс]. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page>.
3. Указ Президента України «Про Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України» [Електронний ресурс]. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/379/99>.
4. Остапюк Ю.М. Експертне забезпечення розкриття та розслідування злочинів, здійснених із застосуванням вибухових речовин (досвід роботи Dstl Міністерства оборони Великої Британії та Нідерландського криміналістичного інституту) / Ю.М. Остапюк // Криміналістичний вісник. — 2004. — Вип. № 2 (2). — С. 126—130.
4. *Новости* Facenews [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.facenews.ua/news/2015/261485>.

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.982.32:621.794.4

Д.П. Гриневич, заместитель начальника

Управления Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь по Гродненской области

М.С. Бондарь, начальник отдела

криминалистических экспертиз Управления Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь по Гродненской области

ЭЛЕКТРОХИМИЧЕСКОЕ ТРАВЛЕНИЕ КАК ОДИН ИЗ МЕТОДОВ ИССЛЕДОВАНИЯ ИДЕНТИФИКАЦИОННЫХ МАРКИРОВОК ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ

На основании физических свойств металлов и особенностей их взаимодействия с различными химическими веществами изложены механизм и преимущества использования метода электрохимического травления при проведении исследований идентификационных маркировок транспортных средств.

Ключевые слова: электрохимическое травление, идентификационные маркировки, транспортные средства.

На підставі фізичних властивостей металів і особливостей їх взаємодії з різними хімічними речовинами викладено механізм і переваги використання методу електрохімічного травлення під час дослідження ідентифікаційних маркувань транспортних засобів.

The paper presents the advantages of the method of electrochemical pickling for examination of altered (destroyed) VINs based on the results of the study of physical properties of metals and their reaction with various chemicals.

За последние годы на территории Республики Беларусь резко возросло количество автотранспортных средств, особенно легковых, находящихся как в личном

пользовании граждан, так и на балансе различных предприятий и организаций. При этом Республика Беларусь является не только довольно крупным автомобильным рынком, но и перевалочным пунктом автомобилей иностранного производства, что обусловлено расположением страны на пересечении важных транспортных магистралей и непосредственной близостью стран Европейского Союза. В условиях постоянно растущего спроса и предложений на автомобильном рынке, а также в погоне за наживой преступники часто используют различные криминальные схемы легализации транспортных средств, связанные с видоизменением их идентификационных маркировок.

В связи с этим одной из первоочередных проблем, которая стоит перед правоохранительными органами Беларуси, является борьба с преступлениями в сфере оборота автотранспорта. Одно из важнейших мест в этой борьбе занимают криминалистические экспертизы и исследования идентификационных маркировок транспортных средств, которые проводят эксперты Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь с применением специальных методов, позволяющих установить факт наличия либо отсутствия признаков видоизменения маркировочных обозначений. Большим подспорьем для применения этих методов стало принятие Методики исследования маркировочных обозначений транспортных средств (далее — Методика), утвержденной на заседании Межведомственного научно-методического Совета в области судебной экспертизы при Межведомственной комиссии по вопросам судебно-экспертной деятельности при Совете Безопасности Республики Беларусь (протокол от 15.11.2011 г. № 10) [1].

Одним из методов исследования, представленных в Методике, является метод электрохимического травления. Электрохимический способ выявления удаленных или видоизмененных рельефных маркировок и скрытых (зашлифованных) сварных швов на металлах основан на эффекте так называемого анодного растворения. Когда поверхность металла входит в контакт с агрессивной жидкой средой, растворяющей данный металл (для сплавов на основе железа — это кислоты), происходит коррозия, одним из основных эффектов которой в данном случае является отрыв от поверхности металла положительных ионов его кристаллической решетки (атомов, лишенных одного-двух электронов). Поскольку ионы в металле удерживаются общим потенциальным полем, создаваемым свободными электронами, для отрыва иона от металла необходимо затратить определенную, достаточно большую по атомным масштабам работу (именно этим обусловлена механическая прочность металлов). Данная работа (величина которой зависит от сплава) называется работой выхода иона из металла. Если приложить к металлу и контактирующей с ним агрессивной среде разность потенциалов, соединяя положительный контакт с металлом, это облегчает выход положительных ионов из металла и их растворение в агрессивной среде, чем и определяется значительное увеличение скорости реакции по сравнению с обычным воздействием агрессивной среды на металл.

На участках, подвергшихся ударному либо температурному воздействию, свойства металла (в частности, его плотность и способность реагировать с агрессивной средой — электролитом) отличаются от свойств металла на соседних участках (это же относится и к сварным швам, поскольку свойства металла элек-

трода, образующего материал шва, отличаются от свойств металла детали кузова). Вследствие этого металл на данных участках растворяется в электролите с иной скоростью, чем на соседних участках, а в случае выявления сварных швов также приобретает несколько иной (чаще всего более темный по сравнению с соседними участками) оттенок при воздействии на него агрессивной среды. Таким образом, в результате неравномерного растворения металла на поверхности исследуемой детали возникают рельефные контуры удаленных знаков.

Существует три основных способа электрохимического восстановления удаленных знаков и скрытых сварных швов на металле:

1) погружной способ, при котором предмет, знаки либо швы на металле, подлежащие восстановлению, погружаются в сосуд с электролитом (электролитическую ванну);

2) создание электролитической ванны непосредственно на подвергаемом воздействию участке предмета (путем создания замкнутого бортика из пластиковых материалов: пластилина, воска и т. п.);

3) способ электролитического травления (или способ электрополирования), когда электролит подается к поверхности металла при помощи тампона, намотанного на катод (отрицательный электрод).

Понятно, что для выявления удаленных маркировок на деталях кузовов автомобилей первый способ не годится — слишком большим должен быть «сосуд», в который необходимо поместить исследуемый предмет. Второй способ также не очень удобен из-за необходимости создавать замкнутый бортик вокруг исследуемого участка, невозможности быстро менять область воздействия и крайнего неудобства работы в случае вертикально расположенных поверхностей. Поэтому при выявлении удаленных маркировок и скрытых сварных швов на деталях кузовов и других номерных агрегатов автомобилей предпочтительнее использовать третий способ — способ электролитического травления.

Схема данного способа указана на рис. 1.

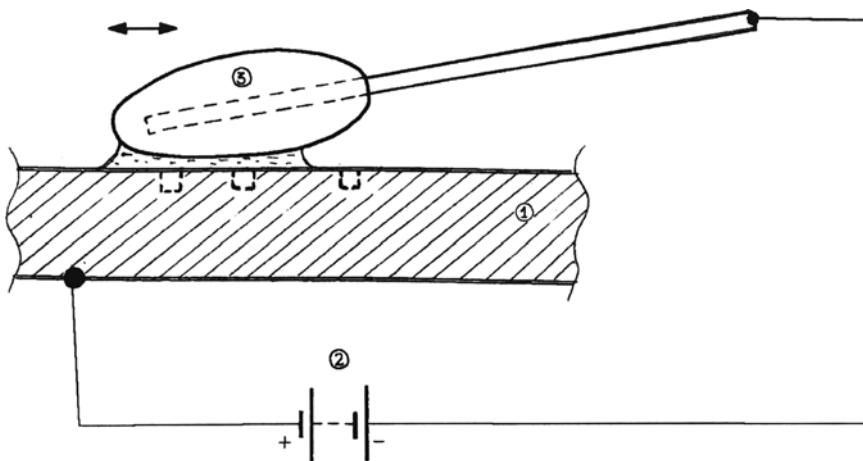

Рис. 1. Схема электрохимического восстановления удаленных знаков и скрытых сварных швов на металле способом электролитического травления:

1 — деталь; 2 — источник постоянного напряжения;

3 — стержень с намотанным тампоном, смоченным в электролите

К детали (1), поверхность которой подлежит травлению, подключают положительную клемму источника постоянного напряжения (2). К металлическому стержню с намотанным на него тампоном, смоченным в электролите (3), подключают отрицательную клемму источника напряжения. Таким образом, исследуемая деталь выступает в качестве анода (отсюда и термин — «анодное растворение»), а тампон с электролитом — в качестве катода. Соприкосновение тампона с исследуемым участком приводит к тому, что через электролит проходит ток, ускоряющий взаимодействие электролита и металла.

Для того чтобы воздействие было равномерным, а также для удаления с поверхности металла продуктов окисления следует плавно перемещать тампон по исследуемому участку. При этом необходимо следить за тем, чтобы тампон не пересыхал, не «прогорал» и не сильно покрывался продуктами реакции, для чего его следует по мере необходимости дополнительно смачивать электролитом или заменять. Рекомендуются использовать напряжение 3,5—6 В при силе тока 0,5—0,7 А. Необходимое время воздействия — от нескольких десятков секунд (а при выявлении скрытых сварных швов иногда достаточно и нескольких секунд) до нескольких минут, в зависимости от силы тока и свойств металла исследуемой детали.

Если в реальных условиях нет стационарного пункта с необходимым оборудованием и источником электроэнергии, данным ограничением приходится жертвовать и использовать в качестве источника электроэнергии аккумулятор автомобиля, который обеспечивает напряжение 12 В. Также следует помнить, что автомобильные аккумуляторы обладают большой емкостью и способны обеспечивать большой ток, поэтому особое внимание необходимо обращать на то, чтобы избегать случайных коротких замыканий. Использование автомобильного аккумулятора, дающего напряжение, более чем вдвое больше рекомендуемого, приводит к перегреву рабочей области (электролит начинает кипеть) и быстрому прогоранию тампона. Чтобы смягчить эти последствия рекомендуется использовать тампон большой толщины, что приводит к увеличению расстояния между катодом и анодом и таким образом к уменьшению тока и тепловыделению.

Одним из основных условий успешного применения данного метода является тщательная подготовка поверхности исследуемой детали. Во-первых, необходимо полностью удалить с подвергаемого воздействию участка лакокрасочное покрытие, шпатлевку и другие наслоения. Затем с поверхности металла удаляют грубые следы: царапины, неровности, которые образовались в результате удаления маркировки, подлежащей выявлению, и могут маскировать выявляемые штрихи. Для этого исследуемый участок поверхности необходимо отшлифовать наждачной бумагой. Шлифовку необходимо начинать с более грубой бумаги (но не слишком грубой, чтобы не оставлять новых глубоких следов) и заканчивать самой тонкой. Проводить эту операцию надо осторожно, снимая минимальный слой металла, чтобы не затронуть слои, лежащие ниже удаляемых царапин, так как снятие лишнего слоя ухудшает четкость выявляемых штрихов (чем дальше вглубь металла, тем меньше на его свойствах сказывается воздействие при нанесении маркировки). В ходе шлифовки рекомендуется перемещать наждачную бумагу поперек имеющихся на поверхности металла царапин, чтобы не углубить их. По окончании шлифовки исследуемый участок следует отполировать с исполь-

зованием пасты ГОИ. После шлифовки и полировки исследуемую поверхность тщательно промывают и обезжиривают, после чего приступают непосредственно к электролитическому травлению.

В процессе травления необходимо постоянно наблюдать за изменениями на исследуемой поверхности. При этом целесообразно периодически проводить ее фотосъемку (что и предусмотрено п. 4.4 Методики). Если этого не делать, возможна ситуация, при которой эксперт, стремясь получить более четкое изображение, растворит слишком толстый слой металла и часть полезной информации в виде фрагментов штрихов либо даже целых знаков будет потеряна. Когда на исследуемой поверхности достаточно четко проявляются знаки уничтоженной маркировки или контуры скрытых сварных швов, травление прекращают, после чего исследуемую поверхность тщательно промывают водой или спиртом и насухо протирают. Выявленные знаки (контуры) фотографируют либо изготавливают с них полимерные слепки для последующего микроскопического исследования в лабораторных условиях. Подвергшийся воздействию участок покрывают густой смазкой, чтобы избежать коррозии и облегчить в случае необходимости повторное исследование.

Ниже приведены примеры рекомендуемых для данного метода составов электролитов для сплавов на основе железа (стали, чугуна) и алюминия.

Сталь, чугун:

- 1) вода дистиллированная 500 мл;
серная кислота 8—10 мл;
желатин 1 г;
сернокислая медь 1 г;
- 2) вода дистиллированная 500 мл;
соляная кислота 110 мл;
медно-аммонийная хлористая соль 30 г;
- 3) вода дистиллированная 500 мл;
соляная кислота 50—100 мл;
- 4) вода дистиллированная 500 мл;
хлористый натрий 10—20 г;
- 5) вода дистиллированная 500 мл;
хлористый аммоний 10 г.

Алюминий, дюралюминий:

- вода дистиллированная 500 мл;
едкий натр 7—12 г.

Преимущества применения метода электрохимического травления очевидны:

- суммарное время воздействия кислоты на маркируемую поверхность варьируется от нескольких секунд до нескольких минут;
- возможность визуального контроля проявления знаков первоначальной маркировки в процессе травления, что, в свою очередь, позволяет запечатлеть при помощи фотосъемки промежуточные стадии исследования;
- возможность проведения травления на вертикальных поверхностях, а также поверхностях, расположенных под углом к поверхности земли;
- возможность проведения исследований при неблагоприятных погодных условиях (низкая температура, атмосферные осадки, ветер и пр.);

– все приспособления для проведения травления (за исключением электролита) не требуют значительных материальных затрат, находятся в шаговой доступности, и их можно изготовить из подручных предметов. Так, в Управлении Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь (далее — УГКСЭ Республики Беларусь) по Гродненской области непосредственно для электрохимического травления используют отвертку с полый рукояткой и съёмным стержнем, комплект пусковых проводов, медицинскую вату, 10-процентный водный раствор соляной кислоты и автомобильный аккумулятор (рис. 2, 3).

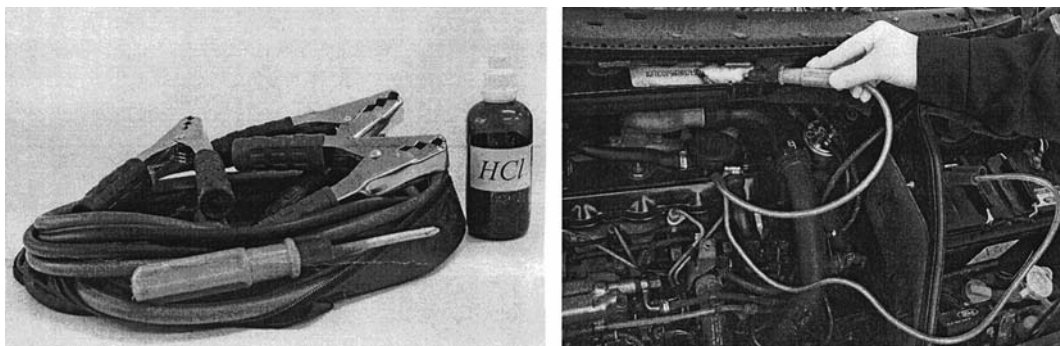

Рис. 2, 3. Комплект для электрохимического травления, используемый в УГКСЭ Республики Беларусь по Гродненской области

Подразделениями Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь (далее — ГКСЭ Республики Беларусь) по Гродненской области метод электрохимического травления при проведении исследований идентификационных маркировок транспортных средств применяется с 2001 года. Он зарекомендовал себя как наиболее действенный и эффективный способ выявления видоизмененных идентификационных маркировок. Так, только за 12 месяцев 2014 года в подразделениях ГКСЭ Республики Беларусь по Гродненской области было проведено 1275 экспертиз и исследований маркировок транспортных средств. Из них в 145 случаях был установлен факт видоизменения идентификационных номеров кузовов автомобилей, при этом в 25 случаях было установлено их первоначальное содержание (рис. 4, 5).

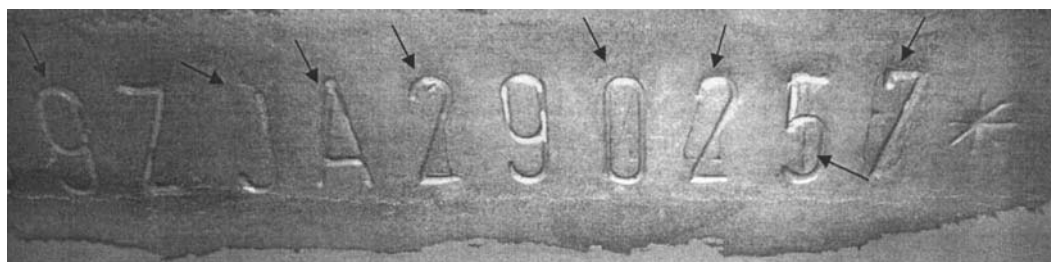

Рис. 4. Пример части идентификационного номера (Audi 80), в первоначальное содержание которого внесены изменения путем перебивки (стрелками указаны выявленные способом электролитического травления штрихи первоначальных знаков)

Подытоживая, следует обратить внимание, что в данной статье описан лишь один из многочисленных методов исследования маркировок. В целях наиболее

Рис. 5. Пример замены части детали кузова (Opel Omega) с идентификационным номером (стрелками указаны выявленные способом электрохимического травления скрытые сварные швы)

полного и качественного проведения таких исследований необходимо применять целый комплекс специальных методов.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Методика* исследования маркировочных обозначений транспортных средств, утвержденная на заседании Межведомственного научно-методического Совета в области судебной экспертизы при Межведомственной комиссии по вопросам судебно-экспертной деятельности при Совете Безопасности Республики Беларусь (протокол от 15.11.2011 № 10).
2. *Борисов А.П.* Выявление удаленных знаков на металлических и некоторых неметаллических предметах / А.П. Борисов, Г.А. Скобелева. — М. : НИИ МВД РСФСР, 1960. — 41 с.
3. *Ефимов Ф.И.* Восстановление способом электрической коррозии стиснутых штампованных номеров на деталях огнестрельного оружия и на других изделиях из стали / Ф.И. Ефимов, В.Ф. Курочкин. — Минск : НТО УМ МВД БССР, 1954.
4. *Николаев Л.А.* Общая и неорганическая химия / Л.А. Николаев. — М. : Просвещение, 1974.

УДК 343.982.34

О.О. Луцієнко, начальник сектору

Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України в Херсонській області

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ СЛІДІВ РУК НА ВАЖЕЛЯХ ВІД РУЧНИХ ГРАНАТ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ МЕТОДІВ, ЯКІ ДОЗВОЛЯЮТЬ ПОДАЛЬШЕ ВИДІЛЕННЯ ДНК-ПРОФІЛІВ

Наведено результати досліджень важелів від ручних гранат із застосуванням методів виявлення слідів рук, які не перешкоджають подальшому виділенню ДНК-профіль.

Ключові слова: важелі, сліди рук, методи, ДНК-профілі.

Приведены результаты исследования рычагов от ручных гранат с использованием методов выявления следов рук, которые не препятствуют последующему выделению ДНК-профилей.

The paper presents the results of forensic examination of fingerprints on the spoons of hand grenades by application of nondestructive methods enabling further DNA-analysis.

В умовах сьогодення дедалі частіше трапляються випадки направлення на дослідження ручних гранат, уніфікованих запалів ручних гранат (УЗРГМ) та важелів від УЗРГМ (далі — важелів) з метою виявлення слідів рук та за можливості подальшого виділення ДНК-профіль на їх поверхнях.

Питання щодо виявлення слідів папілярних узорів на різних поверхнях доволі повно висвітлено Е.А. Разумовим і М.П. Молібогою [1], а також А.В. Фефілатьєвим у більш ранньому виданні [2]. Проте в їхніх працях не приділено достатньої уваги питанням генетичного дослідження об'єктів, про які йдеться, чим і зумовлена актуальність цієї статті.

Працівники сектору дактилоскопічних експертиз НДЕКЦ при УМВС України в Херсонській області провели низку досліджень із застосуванням методів виявлення слідів рук на частинах вибухових пристроїв, які не перешкоджають їх подальшому ДНК-дослідженню.

Сліди рук виявляли за допомогою порошку окису цинку, сажі та розчину чотириоксиду рутенію, які згідно з методикою [3] не перешкоджають проведенню подальшого медико-біологічного дослідження.

Для проведення експерименту відібрали чотири важелі з різною структурою поверхні (пофарбовані, незабарвлені та зі слідами корозії (рис. 1).

З метою встановлення можливості виявлення слідів рук за різних умов та у різ-

ний проміжок часу на важелях як з лицьового, так і зі зворотного боку були залишені експериментальні відбитки пальців, утворені методом натиску упродовж 1—2 с.

Після цього важелі поміщено в такі умови:

- кімната, температура — $+21\text{ }^{\circ}\text{C}$, відносна вологість — 80 %, відсутність протягів (рис. 2);
- поверхня відкритого ґрунту, температура — $+18\text{ }^{\circ}\text{C}$ — $+25\text{ }^{\circ}\text{C}$ (рис. 3);
- поверхня відкритого ґрунту з незначним заглибленням, температура — $+18\text{ }^{\circ}\text{C}$ — $+25\text{ }^{\circ}\text{C}$ (рис. 4);
- поверхня асфальту: сонячні промені вдень та вранішня роса потрапляють на поверхню об'єктів (рис. 5).

Рис. 1. Важелі для проведення експерименту

Рис. 2. Важелі, підготовлені для проведення експерименту (умови: кімната, температура — $+21\text{ }^{\circ}\text{C}$, відносна вологість — 80 %, відсутність протягів)

Рис. 3. Важелі, підготовлені для проведення експерименту (умови: поверхня відкритого ґрунту, температура — $+18\text{ }^{\circ}\text{C}$ — $+25\text{ }^{\circ}\text{C}$)

Рис. 4. Важелі, підготовлені для проведення експерименту (умови: поверхня відкритого ґрунту з незначним заглибленням, температура — $+18\text{ }^{\circ}\text{C}$ — $+25\text{ }^{\circ}\text{C}$)

Кожний експеримент проводили кілька разів, об'єкти обробляли трьома зазначеними вище методами упродовж різних проміжків часу з моменту залишення слідів до моменту їх виявлення (рис. 6—28).

Рис. 5. Важелі, підготовлені для проведення експерименту (умови: поверхня асфальту, сонячні промені вдень та вранішня роса потрапляють на поверхню об'єктів)

Рис. 6. Слід пальця руки, виявлений за допомогою окису цинку на пофарбованій поверхні важеля (час — 1 год)

Рис. 7. Слід пальця руки, виявлений за допомогою окису цинку на непофарбованій поверхні важеля зі слідами корозії (час — 1 год)

Рис. 8. Сліди пальців рук, виявлені за допомогою окису цинку на непофарбованій поверхні важеля (час — 1 год)

Рис. 9. Сліди пальців рук, виявлені за допомогою сажі на пофарбованій поверхні важеля (час — 1 год)

Рис. 10. Сліди пальців рук, виявлені за допомогою сажі на непофарбованій поверхні важеля зі слідами корозії (час — 1 год)

Рис. 11. Сліди пальців рук, виявлені за допомогою сажі на непофарбованій поверхні важеля (час — 1 год)

Рис. 12. Сліди пальців рук, виявлені за допомогою чотириокису рутенію на непофарбованій поверхні важеля (час — 1 год)

Рис. 13. Слід пальця руки, виявлений за допомогою чотириокису рутенію на пофарбованій поверхні важеля (час — 1 год)

Рис. 14. Сліди пальців рук, виявлені за допомогою чотириокису рутенію на непофарбованій поверхні важеля (час — 1 год)

Рис. 15. Сліди пальців рук, виявлені за допомогою чотириокису рутенію на непофарбованій поверхні важеля зі слідами корозії (час — 1 год)

Рис. 16. Сліди пальців рук, виявлені за допомогою сажі на пофарбованій поверхні важеля (час — 2 год)

Рис. 17. Слід пальця руки, виявлений за допомогою сажі на непофарбованій поверхні важеля зі слідами корозії (час — 2 год)

Рис. 18. Сліди пальців рук, виявлені за допомогою сажі на непофарбованій поверхні важеля (час — 2 год)

Рис. 19. Слід пальця руки, виявлений за допомогою окису цинку на непофарбованій поверхні важеля зі слідами корозії (час — 2 год)

Рис. 20. Сліди пальців рук, виявлені за допомогою окису цинку на пофарбованій поверхні важеля зі слідами корозії (час — 2 год)

Рис. 21. Сліди пальців рук, виявлені за допомогою окису цинку на непофарбованій поверхні важеля (час — 2 год)

Рис. 22. Сліди пальців рук, виявлені за допомогою чотириокису рутенію на непофарбованій поверхні важеля (час — 2 год)

Рис. 23. Сліди пальців рук, виявлені за допомогою чотириокису рутенію на непофарбованій поверхні важеля зі слідами корозії (час — 2 год)

Рис. 24. Сліди пальців рук, виявлені за допомогою чотириокису рутенію на пофарбованій поверхні важеля (час — 2 год)

Рис. 25. Сліди пальців рук, виявлені за допомогою чотириокису рутенію на непофарбованій поверхні важеля (час — 2 год)

Рис. 26. Важелі після їх обробки за допомогою сажі (час — 4 год)

Рис. 27. Важелі після їх обробки за допомогою окису цинку (час — 4 год)

Рис. 28. Важелі після їх обробки за допомогою чотириокису рутенію (час — 4 год)

Результати експерименту із застосуванням окису цинку, сажі та чотириокису рутенію наведено у таблицях 1—3.

Таблиця 1

Результати експерименту із застосуванням окису цинку

№ об'єкта (важеля)	Результати експерименту (придатність слідів для дослідження)			
	1 год	2 год	4 год	6 год
1	3	3	2	0
2	3	3	2	0
3	3	3	2	0
4	3	3	2	0

Таблиця 2

Результати експерименту із застосуванням сажі

№ об'єкта (важеля)	Результати експерименту (придатність слідів для дослідження)			
	1 год	2 год	4 год	6 год
1	3	3	2	0
2	3	3	2	0
3	3	3	2	0
4	3	3	2	0

Таблиця 3

Результати експерименту із застосуванням чотириокису рутенію

№ об'єкта (важеля)	Результати експерименту (придатність слідів для дослідження)			
	1 год	2 год	4 год	6 год
1	2	1	0	0
2	2	1	0	0
3	2	1	0	0
4	2	1	0	0

Примітки. Позначення у таблицях характеризують сліди так:

0 — сліди не виявлено;

1 — виявлені сліди мають вигляд плям, наявні окремі папілярні лінії, сліди для ідентифікації особи непридатні;

2 — у виявлених слідах окремі фрагменти «забиті», невисока контрастність ускладнює проведення дослідження, сліди придатні для ідентифікації;

3 — виявлені сліди мають чіткий контур, задовільну контрастність, достатню кількість чітко відображених окремих ознак.

Як засвідчили результати експерименту, умови навколишнього середовища практично не вплинули на якість виявлених слідів. Водночас результати експерименту дозволяють дійти висновку про те, що виявляти сліди рук на важелях методами, які не перешкоджають подальшому їх медико-біологічному дослідженню, слід у стислі терміни від моменту вчинення злочину, а саме упродовж 1—2 год. Після цього часу дослідження таких об'єктів доцільно проводити вже з використанням фізико-хімічних методів, що є більш дієвими у цьому випадку, але які призводять до знищення ДНК-інформації. Отже, якщо об'єкти не досліддили у зазначений термін, доцільно клопотати перед слідчим про відібрання біологічних зразків з рельєфних поверхонь з подальшим направленням об'єктів на дактилоскопічне дослідження з використанням фізико-хімічних методів (до речі, зазначене стосується і виявлення слідів рук на інших металевих об'єктах — як забарвлених, так і з іншими структурами поверхонь).

З точки зору поширеності, вартості, шкідливості для здоров'я дослідника найдоцільніше застосовувати саме порошки окису цинку та сажі — за їх допомогою сліди папілярних узорів виявляють найшвидше, і вони є контрастнішими. Водночас хімічні реактиви, які входять до складу так званого методу «RTX» (чотириокису рутенію), є не лише дорожчими, але й доволі шкідливими для організму людини.

Список використаної літератури

1. *Разумов Е.А.* Осмотр места происшествия / Е.А. Разумов, М.П. Молибога. — К. : РИО МВД Украины, 1994. — 672 с.

2. *Фефилатьев А.В.* Обзор зарубежной литературы по вопросам трасологии / А.В. Фефилатьев. — М., 1974. — 51 с.

3. *Методика дактилоскопічної експертизи* / [Жолтанська І.І., Кузнецов В.А., Щавелев А.В. та ін.]. — К. : ДНДЕКЦ МВС України. — 111 с.

УДК 343.985:343.76

М.М. Кузьменко, старший експерт

Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при ГУМВС України в місті Києві

ГРАФІЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ ОБСТАНОВКИ ПІД ЧАС ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОЖЕЖІ

Наведено приклади графічного відображення обстановки на місці пожежі, доведено доцільність складання графічних матеріалів.

Ключові слова: графічне відображення, пожежа, горіння, схема, ознаки осередку пожежі.

Приведены примеры графического отображения обстановки на месте пожара, доказана целесообразность составления графических материалов.

The paper presents advantages of graphic representation of crime scenes in the reports of forensic examination of fires.

Ефективність огляду місця пожежі як джерела доказів у справі багато в чому залежить від оформлення його результатів — вони мають бути оформлені не лише технічно і процесуально правильно, а й наочно.

При всій точності та об'єктивності фотографій не в усіх випадках за допомогою фотознімків можна відобразити положення місця пожежі на місцевості, взаємне розташування окремих об'єктів, предметів тощо на місці події, підкреслити особливості, які відображають закономірності розвитку пожежі, зміну ступеня руйнувань, ознаки направленості горіння тощо.

У таких випадках протокол огляду місця пожежі ілюструють графічними матеріалами: планами, схемами, кресленнями, які виконують у масштабі (хоча вони можуть бути й схематичними). Важливо, щоб вони правильно відображали потрібні дані і не допускали вільного їх тлумачення. Проте уявлення повної картини обстановки неможливе без її графічного відображення, яке містить особливості пошкодження вогнем конструкцій і матеріалів.

Питання щодо графічного відображення обстановки розглянуто у багатьох публікаціях.

Зокрема специфіку графічного відображення обстановки зазначає Б.В. Мегорський, хоча й наводить як приклад лише одну таку схему, що не відображає повної картини обстановки на місці пожежі [1].

С. Степаненко, Д. Білкун, Я. Яник, Ю. Тимошук також приділили увагу питанню щодо фіксації обстановки, яка склалася на місці пожежі, за допомогою графічних матеріалів з використанням загальноновживаних графічних позначень або замальовок, які використовують у процесі цього огляду [2]. Проте автори також наводять

як приклад складання лише одного розгорнутого плану приміщення пожежі.

Питання графічного відображення обстановки на місці пожежі з наведенням значної кількості наочних прикладів розглянуто у методичному посібнику «Методи дослідження пожеж» [3].

Метою цієї статті є висвітлення питання щодо практичного застосування графічного відображення обстановки на місці пожежі згідно з чинними методиками та довідковою літературою.

Зрозуміло, що основним завданням під час огляду місця пожежі є встановлення її осередку, тобто місця, в якому спочатку виникло горіння [1]. У процесі огляду місця пожежі на місцезнаходження осередку пожежі вказують відповідні його ознаки, а саме: зміна кольору металевих елементів, відшарування захисного шару залізобетонних конструкцій, деформація металевих елементів, прогари та більш значне зуглення дерев'яних конструкцій, утворення проекції «осередкового конусу» на поверхнях конструкцій тощо. Ці ознаки осередку пожежі доцільно наносити на схеми.

Проілюструвати процес графічного відображення обстановки на місці пожежі можна на таких прикладах.

1. Близько 2-ї години ночі на майданчику для паркування легкових автомобілів, що не охоронявся, розташованому у дворі багатоповерхового житлового будинку, виникла пожежа.

На момент початку проведення огляду на майданчику було припарковано три легкових автомобілі, кузови яких мали термічні пошкодження.

З метою виявлення ознак, предметів, пристроїв тощо, які б вказували на причину і місце виникнення пожежі, та розкриття можливого злочину «по гарячих слідах» слідчий слідчо-оперативної групи прийняв рішення щодо залучення експерта-пожежотехніка для участі в огляді місця пожежі.

Під час цього огляду експерт запропонував скласти кілька схем місця події, які б повністю відображали обстановку, розміщення об'єктів дослідження та ознаки, що вказували б на осередок пожежі.

Зокрема, на схемі № 1 (рис. 1) позначено розміщення об'єктів дослідження з прив'язкою їх до найближчої будівлі та відносно один одного із зазначенням відстаней і назв об'єктів.

Кожну виявлену ознаку осередку пожежі наносять на схему поетапно, що робить схеми більш інформативними і дає змогу уникнути зайвих позначень, непотрібних на цьому етапі дослідження обстановки.

Так, на схемі № 2 (рис. 2) нанесено ділянки пошкоджень лакофарбового покриття кузовів автомобілів, на яких спостерігали зміну їх кольорів.

При цьому виділені ділянки зафарбовано у різні кольори, чим підкреслено їх важливість на цьому етапі дослідження.

Під час подальшого огляду було виявлено ділянки з частковим відшаруванням лакофарбового покриття, ці ділянки нанесено на схему № 3 (рис. 3).

З метою визначення направленості теплового впливу під час розвитку пожежі складено схему № 4, в якій узагальнено ділянки, зображені на схемах № 2, 3 (рис. 4).

Як видно зі схеми № 4, направленість теплового впливу походила від ділянок, на яких мало місце часткове відшарування лакофарбового покриття.

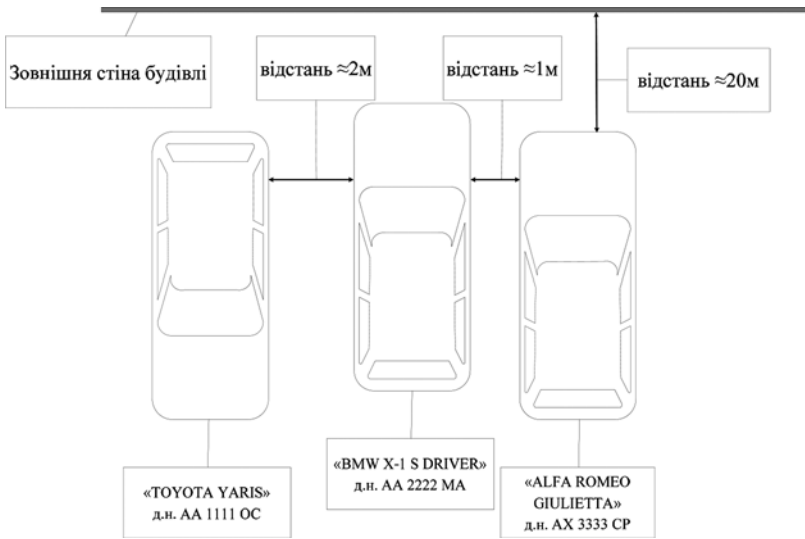

Рис. 1. Схема № 1 розміщення об'єктів на місці пожежі

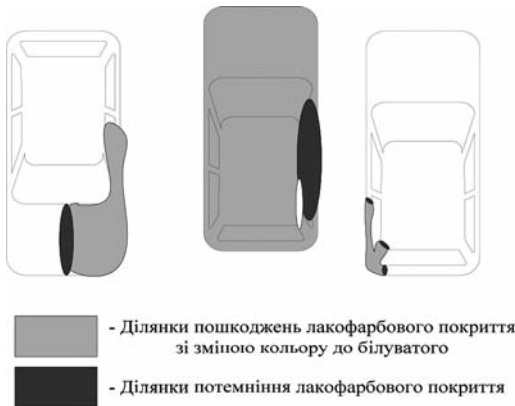

Рис. 2. Схема № 2 з ділянками пошкоджень лакофарбового покриття

Рис. 3. Схема № 3 з ділянками з частковим відшаруванням лакофарбового покриття

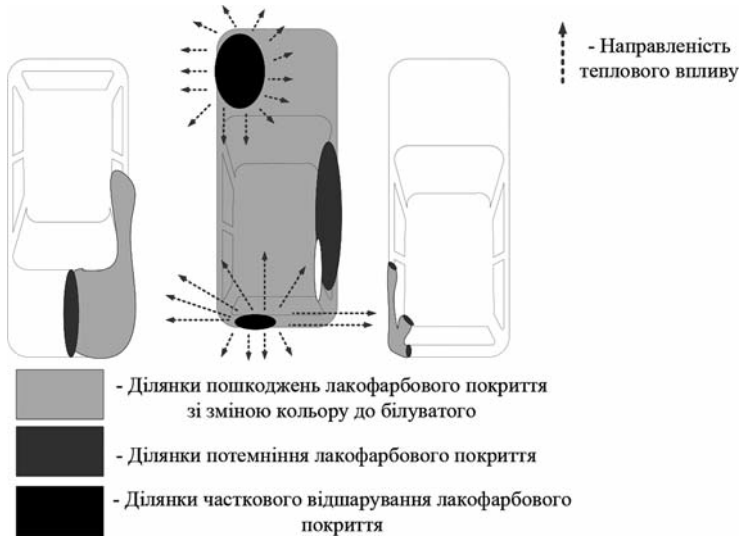

Рис. 4. Схема № 4 з узагальненням ділянок пошкоджень об'єктів

Згідно з чинними методиками дослідження пожеж [1; 2; 4] сукупність зазначених ознак вказує на місця розташування осередків пожежі, які зображено на схемі № 5 (рис. 5).

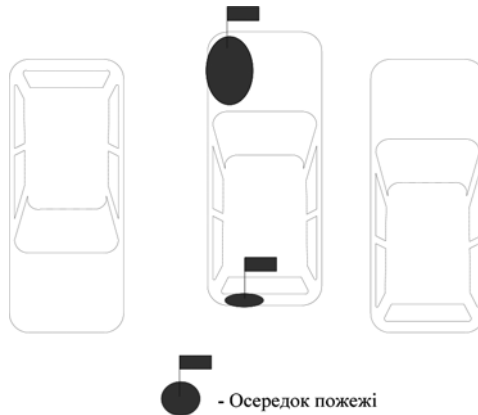

Рис. 5. Схема № 5 з позначенням осередків пожеж

Наявність кількох осередків пожежі, на думку експерта, свідчить про ймовірне занесення стороннього джерела запалювання.

2. Другий приклад огляду місця пожежі, що трапилася в одній із сушильних камер деревообробного підприємства, тобто на об'єкті, де розташована певна кількість обладнання, вузлів, агрегатів, які в сукупності забезпечують технологічний процес.

На момент початку проведення огляду було встановлено, що термічних пошкоджень зазнала сушильна камера, в якій знаходилися дерев'яні балки у процесі сушки.

Під час дослідження було з'ясовано, що зверху та з боків камера всередині обшита металевими листами, які обладнано утеплювачем (між стіною з піноблоків

і металевими листами). Всередині камери на відстані близько 1 м від задньої стінки наявне відгородження з металевих листів, прикріплених до металевої конструкції. Відгородження не є суцільним, має прохід завширшки близько 1 м і слугує для забезпечення циркуляції конвекційних мас теплого повітря для сушіння деревини в камерах. Розповсюдження теплого повітря по всій камері забезпечує центрифуга. Циркуляція теплого повітря в сушильних камерах здійснюється шляхом нагнітання теплого та забору холодного повітря, а також завдяки двом отворам, з'єднаним трубопроводами з піччю на твердому паливі. Два трубчастих електронагрівачі (далі — ТЕНи) слугують частиною нагрівального елемента від електромережі. Із зовнішньої частини навпроти центрифуги у спеціальній ніші знаходиться електричний двигун, з'єднаний із центрифугою за допомогою валу. Також навпроти кожного ТЕНу в спеціальних нішах знаходяться вимірювальні прилади та живлення ТЕНів від електромережі. Ніші зроблено так, щоб не було прямого контакту нагрівальних елементів і електричного двигуна із сушильною камерою.

З огляду на значну кількість технологічного обладнання експерт прийняв рішення зазначити його на схемі № 6 (рис. 6).

Виявлені у процесі дослідження ознаки осередку пожежі зображено на схемі № 7 (рис. 7).

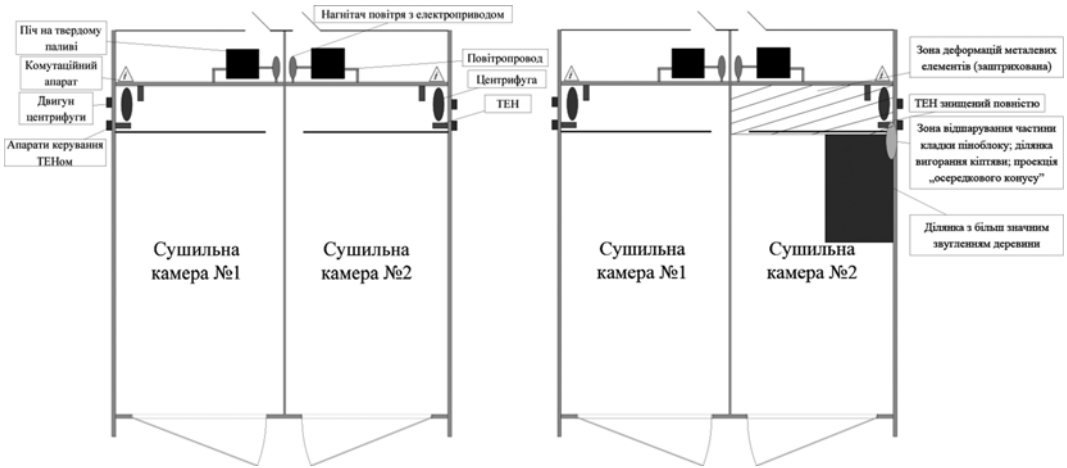

Рис. 6. Схема № 6, на якій зображено технологічне обладнання сушильної камери

Рис. 7. Схема № 7 з ознаками осередку пожежі в сушильній камері

У процесі детального огляду ділянок з ознаками осередку пожежі у нижній частині стіни було виявлено наскрізний отвір. На прилеглих до цього отвору ділянках від тирси та зугленої речовини відчувався різкий запах, характерний для бензину. З огляду на те, що технологічний процес не передбачає наявності у цьому місці такої горючої рідини, експерт припустив, що її могли занести спеціально для ініціювання горіння, а отже, потрібно провести хімічне дослідження зразків тирси та зугленої речовини. Місця вилучення зразків тирси та зугленої речовини було нанесено на схему № 8 (рис. 8).

Рис. 8. Схема № 8 з позначенням місць видалення зразків тирси та зугленої речовини для проведення подальших хімічних досліджень

Отже, як свідчать наведені приклади, належне графічне відображення місця пожежі, складене за результатами його огляду, сприяє виявленню її причинно-наслідкових зв'язків і підвищенню ефективності дослідження.

Список використаної літератури

1. Мегорский Б.В. Методика установления причин пожаров / Б.В. Мегорский. — М. : Изд-во лит. по строительству, 1966. — 271 с.
2. Дослідження пожеж : довід.-метод. посіб. / [Степаненко С., Білкун Д., Яник Я., Тимошук Ю.]. — К. : Пожінформтехніка, 1999. — 224 с.
3. Методи дослідження пожеж : метод. посіб. / [авт. кол.: Климась Р.В., Кріса І.Я., Сариогло Д.П. та ін.]. — К. : УкрНДІПБ МНС України, 2008. — 181 с.
4. Исследование причин возгорания автотранспортных средств : учеб. пособ. / [под ред. А.И. Колмакова]. — М. : ОАО «Щербинская типография», 2003. — 70 с.

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

УДК 343.98(092)

В.Н. Чисников, кандидат юридических наук, доцент,
ведущий научный сотрудник Государственного научно-
исследовательского института МВД Украины

ПРОФЕССОР В.Л. РУСЕЦКИЙ — ОДИН ИЗ ПИОНЕРОВ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ КРИМИНАЛИСТИКИ (К 135-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ И 90-ЛЕТИЮ СО ДНЯ СМЕРТИ)

Рассмотрен жизненный путь и творческая деятельность известного ученого-криминалиста, первого советского доктора фотографии и фототехники, профессора Владимира Львовича Русецкого (1880—1925 гг.), который стоял у истоков отечественной криминалистической науки.

Ключевые слова: В.Л. Русецкий, история криминалистики, Московский кабинет научно-судебной экспертизы, экспертиза документов.

Розглянуто життєвий шлях і творчу діяльність відомого вченого-криміналіста, першого радянського доктора фотографії та фототехніки, професора Володимира Львовича Русецького (1880—1925 рр.), який стояв у витоків вітчизняної криміналістичної науки.

Examined life and creative activity of the famous scientist criminalist, the first Soviet doctor photographers and photographic equipment, Professor Broude Rusetsky (1880—1925 pp.), who was at the forefront of domestic criminalistics science.

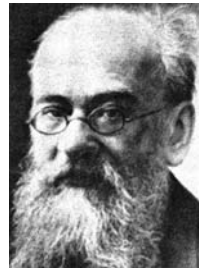
В этом году исполняются две памятные даты, связанные с именем известного ученого-криминалиста, доктора фотографии и фототехники, профессора Владимира Львовича Русецкого — 135 лет со дня рождения и 90 лет со дня его смерти. Отмечая вклад ученого в развитие криминалистической науки, профессор Р.С. Белкин писал: «...В.Л. Русецкий по праву входит в плеяду пионеров отечественной криминалистики как организатор судебно-

экспертной деятельности и выдающийся специалист в области исследования документов и ценных бумаг» [1, с. 91].

Владимир Львович Русецкий родился 19 (7) апреля 1880 года в г. Одессе. Его отец работал инженером морского порта. Вскоре семья переехала в г. Киев, где Володя окончил гимназию, а после ее окончания поступил в Киевский университет Св. Владимира. Учился одновременно на двух факультетах — математическом и юридическом — и не оставлял своего любимого увлечения художественной фотографией, которая увлекла его еще в гимназии. Уже тогда пылкий юноша достиг значительных успехов в этом деле. Учась в университете, был избран членом Киевского фотографического общества. Многие работы студента В.Л. Русецкого, за которые он получал почетные дипломы и награды, экспонировались на фотовыставках не только в России, но и за рубежом.

В 1908 году Владимир Львович успешно окончил полный курс университетского обучения и почти пять лет служил в судебном ведомстве при Киевской судебной палате. Молодой юрист свободно владел французским и немецким языками, знал итальянский и латинский, интересовался вопросами криминалистической техники и был специалистом в области судебной фотографии [2, с. 181]. Он даже внес некоторые существенные усовершенствования в цветоделительный метод Е.Ф. Буринского, используемый фотографами.

В феврале 1912 года исполняющий обязанности секретаря Второго гражданского департамента Киевской судебной палаты губернский секретарь В.Л. Русецкий обратился к прокурору судебной палаты с ходатайством об открытии в Киеве судебно-фотографической лаборатории и разрешении проводить судебно-фотографические экспертизы по требованиям судебных учреждений и властей. Для этой цели он просил только выделить ему помещение, а все материальные затраты он брал на себя. При этом В.Л. Русецкий обязался проводить судебно-фотографические экспертизы по уголовным делам бесплатно, а по гражданским делам — взыскивать половину стоимости, установленной за аналогичные работы в судебно-фотографической лаборатории при прокуроре Санкт-Петербургской судебной палаты.

Е.Ф. Буринский

Относительно своего служебного положения Владимир Львович желал, чтобы его перевели в старшие кандидаты при судебной палате и определили оклад штатного кандидата. При выполнении этого условия он обязался на протяжении трех лет не ходатайствовать об изменении своего служебного положения.

Прокурор Киевской судебной палаты согласился с аргументами своего подчиненного и предложил ему для размещения фотолaborатории чердачное помещение судебной палаты, но при условии, что затраты по его переоборудованию в сумме 500 рублей возьмет на себя министерство юстиции [3].

Однако в министерстве юстиции считали, что время судебно-фотографических лабораторий ушло в прошлое и необходимо организовывать кабинеты научно-судебной экспертизы. Поэтому в ходатайстве прокурора Киевской судебной палаты по указанному вопросу было отказано.

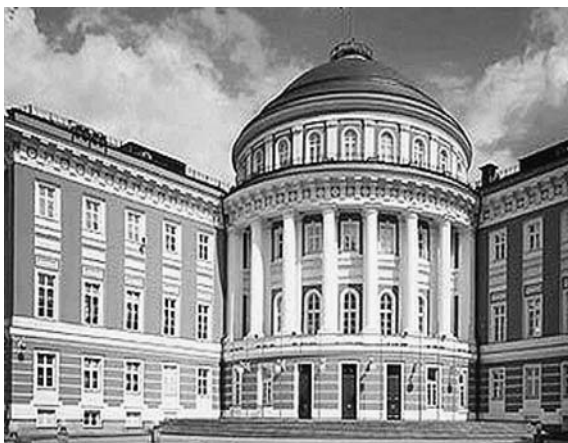
Летом 1913 года В.Л. Русецкий окончил двухмесячные курсы при Санкт-Петербургском кабинете научно-судебной экспертизы, которые готовили кадры для

открывающихся в г. Москве, г. Кие-
ве и г. Одессе аналогичных кабинето-
в [4]¹. По окончании курсов он
был назначен на должность помо-
щника управляющего Московского
кабинета научно-судебной экспер-
тизы, который торжественно от-
крыли 19 января 1914 года в зда-
нии судебных установлений на
территории Кремля [5, с. 95—96].
Владимир Львович заведовал фо-
тотехнической лабораторией и
специализировался на проведении
дактилоскопических, почерковед-
ческих экспертиз, а также экспер-
тиз документов и ценных бумаг [6].

Экспертные исследования,
проведенные В.Л. Русецким, давали основания судебным следователем предъ-
являть обвинения по многим уголовным делам. Так, однажды (1914 г.) в кабинет
научно-судебной экспертизы поступила для исследования записка, изъятая при
задержании шпиона. Текст в записке был написан простым карандашом, но затем
стерт резинкой. На бумаге едва виднелись следы графита, и прочитать содержа-
ние было невозможно. С помощью фотографии и озобромления негативов
Владимир Львович настолько восстановил стертый текст, что его можно было
прочитать даже невооруженным глазом. Эта записка проходила в дальнейшем по
уголовному делу как одно из главных вещественных доказательств шпионской
деятельности обвиняемого [7, с. 311].

Однако иногда выводы эксперта В.Л. Русецкого исключали событие преступ-
ления и снимали подозрение с невиновных лиц. В частности, был такой случай в
1914 году, когда в одном из московских банков выдали по чеку на предъявителя
3000 руб., хотя чек выписывался на 300 руб. При осмотре чека установили, что
сумма чека прописью написана «триста» рублей, а сверху чека проставлено число
«3000». Возникло подозрение, что получатель денег на чеке дописал к цифре
«300» еще один ноль с правой стороны. Эксперт В.Л. Русецкий, исследовавший
чек, установил, что последний ноль числа 3000 по наклону, наклону и интервалу
между цифрами находится в полной гармонии с этими цифрами и написан теми
же чернилами, что и предыдущие цифры. Таким образом, было установлено, что
человек, выписавший чек (кассир), ошибочно поставил на нем вместо «300»
«3000» руб., а получатель, воспользовавшись этой ошибкой и невнимательностью
кассира, получил в банке 3000 руб. вместо 300 руб. [7, с. 311—312].

Владимир Львович, как и другие сотрудники кабинета, не ограничивался
выездами на места происшествий только при совершении особо тяжких преступ-

Здание Московского окружного суда,
где располагался Московский кабинет
научно-судебной экспертизы

¹ Некоторые современные авторы ошибочно указывают, что В.Л. Русецкий был в группе российских судебных деятелей, которые летом 1911 года были командированы в г. Лозанну (Швейцария), где под руководством профессора Р.А. Рейсса прослушал его курс научной полиции. См. : Бутовская С. На заре советской криминалистики / С. Бутовская // Советская милиция. — 1987. — № 5. — С. 29.

лений (убийств, разбоев), а выезжал и на кражи, грабежи и т. д. При этом, помимо основной цели — собрать доказательства и исследовать их, преследовал и другие цели, не менее важные в работе эксперта, а именно: ознакомиться с приемами совершения преступлений (например, взлом сейфа), зафиксировать их с помощью фотографии, а также ознакомить чинов полиции, раньше всех прибывающих на место происшествия, с приемами сохранения вещественных доказательств до прибытия представителей судебной власти.

Одной из первых новаций В.Л. Русецкого следует признать совершенствование дактилоскопической пленки (клеякой бумаги) австрийского криминалиста Шнейдера. Эту пленку поставляли из г. Вены, и ею пользовались как чины кабинетов научно-судебных экспертиз, так и судебные следователи на местах. Однако с началом Первой мировой войны запасы пленки исчерпались, и возник вопрос о разработке ее аналогов. С этой задачей успешно справился помощник управляющего В.Л. Русецкий, который разработал «московский вариант» дактилоскопической пленки. По своим качествам и способу изготовления она не только не уступала оригиналу, но и превосходила его, в частности по срокам годности. Результаты своих исследований ученый изложил в статье «О копировании и проявлении бесцветных

пальцевых отпечатков», опубликованной в двух номерах журнала «Вестник полиции».

Автор предлагал всем желающим по подробно описанному им способу самим изготавливать дактилоскопическую пленку. Процедура ее изготовления была очень проста: на целлулоидный лист бумаги необходимо было нанести тонкий слой желатина, накрыть его сверху листом цельной бумаги (кроме ватманского) и дактилопленка была готова. Проявлять невидимые отпечатки пальцев В.Л. Русецкий предлагал при помощи хорошо измельченной смеси жженой слоновой кости, графита и талька (в пропорции по две части первых и одной части последнего, в зависимости от объема) или с помощью так называемых «бронзовых» порошков. Последние успешно заменяли аргенторат и имели еще такое преимущество, как способность быть заметным на любой поверхности.

После проявления следа пальца руки рекомендовалось отрезать ножницами подходящий по размеру кусок пленки, снять с нее прикрывающий кусок бумаги и липкой желатиновой стороной приложить к отпечатку пальца. После того как след будет изъят, пленка снова прикрывалась белой бумагой, на фоне которой через прозрачный слой целлулоида скопированный отпечаток пальца был очень хорошо виден. Таким образом, отпечатки пальцев рук получались позитивными, а не обратными (зеркальными).

В заключение своей статьи В.Л. Русецкий писал: «Предлагаемый способ имеет целью упростить и сделать доступным метод Шнейдера, но так как бумаги Шнейдера в продаже в России не имеется, да она и не безукоризненна по своим результатам, то смеем думать, что предлагаемый нами способ желательно рас-

пространяť возможно шире в деле расследования преступлений, тем более, что по простоте, дешевизне и удобстве он доступен решительно всем, при условии аккуратного изготовления материалов, умении отыскивать следы и осторожно обращаться с ними» [8, с. 649].

С.Н. Трегубов

Профессор С.Н. Трегубов, указывая на простоту и практичность дактилопленки В.Л. Русецкого, в то же время отмечал, что изготовление его пленок требует тщательной и аккуратной работы, которая вряд ли будет под силу судебным следователям, с трудом справляющимся со своими прямыми обязанностями. Поэтому профессор высказывал пожелание, чтобы «...г. Русецкий взял на себя изготовление и выпуск в обращение изобретенных им пленок или вошел в соглашение по сему предмету с каким-либо заслуживающим доверия торгово-промышленным предприятием» [9, с. 107—108].

Справедливости ради следует отметить, что параллельно с В.Л. Русецким исследования по изготовлению отечественной дактилоскопической пленки проводил фотограф, а впоследствии заведующий регистрационным бюро Департамента полиции А.А. Сальков. Он также изобрел новый способ изготовления «липкой прозрачной пленки», о чем сообщалось в журнале «Вестник полиции» [10, с. 827—828].

Среди изобретений В.Л. Русецкого было также сконструированное им фотометрическое устройство для сравнительного спектроскопа, нашедшее применение во всех кабинетах научно-судебных экспертиз России. В начале 1915 года он разработал Правила о порядке присоединения к делам, хранения и пересылки вещественных доказательств, направляемых судебными следователями в кабинеты научно-судебных экспертиз (далее — Правила). В них давались указания о порядке обработки вещественных доказательств отдельных категорий: документов, образцов почерка, отпечатков пальцев, вещей, подлежащих микроскопическому и химическому исследованиям, и т. п. Что касается отпечатков пальцев, то в специальном параграфе регламентировался порядок осмотра, обнаружения, фиксации следов пальцев рук, извлечения их и пересылки вещественных доказательств с отпечатками пальцев. Так, Правила рекомендовали: «...предметы, на которых имеются отпечатки пальцев, никак нельзя заворачивать в бумагу или ткань, а необходимо положить в деревянный ящик, в котором надо сделать, согласно форме предмета, прокладки, устраняющие всякие трения». Определялись также особенности снятия отпечатков пальцев у трупов и пересылки предметов из стекла (бутылок, графинов, стаканов) и т. д. В частности, дактилоскопирование трупа предлагалось осуществлять после того, как исчезнет трупное окоченение (это происходит в течение 48 часов после смерти, и тогда пальцы становятся достаточно гибкими).

В.Л. Русецкий не случайно обращал особое внимание судебных следователей на вещественные доказательства с отпечатками пальцев. Как показала практика работы Московского кабинета научно-судебных экспертиз за 1914 год, сравнительные исследования отпечатков пальцев, которые проводились по заданиям

С.Н. Трегубов

судебных следователей, в большинстве случаев не давали положительных результатов. Объяснялось такое положение тем, что вещественные доказательства со следами пальцев преступников в результате неприятия своевременных мер по их охране направлялись в кабинеты научно-судебных экспертиз в таком состоянии, что «...подлежащие исследованию следы, находившиеся преимущественно на гладких поверхностях, были или покрыты пальцевыми отпечатками лиц, в руках коих данные предметы пребывали после

обнаружения преступления, или же были повреждены механически». Проведение дактилоскопических экспертиз часто затруднялось еще и тем, что присланные для сравнения отпечатки пальцев подозреваемых в совершении преступления лиц были взяты «...весьма неудовлетворительно и свидетельствовали о полном незнании лиц, делавших пальцевые отпечатки, процесса изготовления дактилограмм» [7, с. 320—321].

Владимир Львович участвовал в работе 1-го съезда управляющих кабинетов научно-судебных экспертиз, который проходил в Петрограде 1—9 июля 1915 года. В своем докладе он ознакомил присутствующих с приемами метрической фотографии и рассказал о сконструированной им фотограмметрической линейке, предназначенной для работ по вычерчиванию планов мест происшествий [11, с. 83]. Участники съезда рассмотрели и одобрили разработанные ученым Правила и высказали пожелание ознакомить с ними не только судебных следователей, но и чинов полиции, которые тоже принимают участие в проведении дознаний по уголовным делам. Вскоре Правила были разосланы на места циркуляром министерства юстиции от 27 августа 1915 года № 37315 и опубликованы в журнале «Вестник полиции» [12]. После съезда Владимир Львович был командирован в департамент полиции для стажировки в области криптографии.

Осенью 1915 года В.Л. Русецкий приступил к разработке специального прибора для судебно-баллистических исследований огнестрельного оружия и снарядов. О необходимости создания такого прибора высказывались участники съезда. Через некоторое время прибор был сконструирован. Он давал возможность досконально исследовать внутреннюю поверхность канала ствола оружия, не нарушая при этом его целостности. В июле 1916 года исполняющий обязанности управляющего Московским кабинетом В.Л. Русецкий писал в докладной записке министру юстиции: «Прибор для исследования внутренней поверхности ствола огнестрельного оружия и фотографирования наблюдаемых особенностей строения ствола без какого-либо нарушения целостности оружия сконструирован и вычислен мной, но по условиям военного времени такой прибор не может быть построен в натуре» [13, с. 139]. К сожалению, это изобретение В.Л. Русецкого так и не было реализовано.

Последним дореволюционным трудом ученого была статья «Теория и практика фотографических светофильтров», которую он опубликовал в журнале «Фотографические новости» [14].

После февральской революции 1917 года Московский кабинет научно-судебных экспертиз был реорганизован в институт. Однако октябрьские события положили конец существованию этого учреждения. В результате боев между революционными солдатами и юнкерами, которые в течение шести суток держали оборону Кремля, помещение кабинета научно-судебной экспертизы было разрушено. В.Л. Русецкому удалось сохранить лишь оборудование и картотеку кабинета, замаскировав вход в комнату, где они находились, шкафами. К большому сожалению, архив кабинета не удалось спасти, и он погиб по время пожара [15, с. 184]. В апреле 1918 года решением советского правительства Московский кабинет научно-судебной экспертизы был ликвидирован.

Следует отметить, что в настоящее время место, где размещался Московский кабинет НСЭ, не установлено. Как предполагает историк-криминалист Ш. Хазиев, комнаты кабинета в начале 1918 года были переоборудованы, впоследствии там располагалась квартира первого руководителя советского государства В.И. Ленина после переезда правительства в г. Москву [16].

Оставшись без работы, Владимир Львович переехал в г. Петроград, где принял активное участие в организации Высшего фототехнического института. Он возглавил впервые созданную в советском государстве криминалистическую кафедру судебно-фотографической энциклопедии, занимая должность профессора. 15 августа 1918 года совет института, отмечая его заслуги в области судебно-фотографической деятельности, присвоил профессору В.Л. Русецкому научную степень доктора фотографии и фототехники [1, с. 91—92]. Необходимо отметить, что Владимир Львович был первым среди ученых-криминалистов, который при советской власти удостоен ученого звания профессора и ученой степени доктора наук.

В марте 1919 года в г. Москве при Центророзыске НКВД РСФСР (далее — Центророзыск) начал функционировать кабинет судебной экспертизы, главными задачами которого были:

- постановка научной экспертизы на местах;
- обучение агентов уголовного розыска научным методам расследования преступлений (дактилоскопии, фотографии, осмотра места происшествия и т. п.);
- контроль работы сотрудников уголовного розыска по материалам, поступающим в Центророзыск;
- оказание помощи практическим сотрудникам губернских отделов уголовного розыска;
- проведение различных криминалистических экспертиз [17].

Основную работу по проведению экспертиз выполняли в то время внештатные эксперты-консультанты, которых приглашали по конкретным уголовным делам. Одним из первых на должность консультанта был приглашен профессор Высшего фототехнического института В.Л. Русецкий.

В мае 1920 года руководство Центророзыска предложило профессору В.Л. Русецкому заняться организацией судебно-фотографического дела в подразделениях милиции. Однако Владимир Львович вынужден был отказаться от этого пред-

ложения, так как в то время возглавлял Московский комитет фотографии и фототехники, а также являлся членом коллегии Всероссийского фотокомитета. Спустя некоторое время В.Л. Русецкого назначили заведующим первой государственной фабрики фотопластинок. По совместительству он также читал курс лекций в Высшей аэрофотограмметрической школе воздушного флота республики.

В январе 1922 года начальник уголовного розыска республики И.А. Визнер предложил Владимиру Львовичу перейти на постоянную работу в уголовный розыск и возглавить научно-технический подотдел Центроузрозыска. На этот раз В.Л. Русецкий дал согласие, а через несколько месяцев возглавляемое им подразделение было реорганизовано в научно-технический отдел (далее — НТО) управления уголовного розыска НКВД РСФСР.

Больше года Владимир Львович руководил коллективом НТО, зарекомендовав себя высококвалифицированным специалистом и талантливым организатором. Он свободно ориентировался во всех вопросах криминалистической техники, о чем свидетельствуют его многочисленные служебные записки руководству Центроузрозыска и наркомата внутренних дел. Много времени и энергии отдавал профессор В.Л. Русецкий работе по материальному обеспечению отдела, созданию научной библиотеки, подбору квалифицированных кадров, проводил наиболее важные экспертизы по исследованию ценных бумаг и выступал с научными статьями в ведомственных журналах [18, с. 6]. По его инициативе к работе в НТО были привлечены известные специалисты, эксперты-криминалисты С.М. Потапов и Б.А. Малиновский, которые работали до этого в Одесском кабинете научно-судебных экспертиз.

С.М. Потапов

В одной из последних своих работ В.Л. Русецкий давал практические рекомендации работникам уголовного розыска по осмотру места происшествия, в частности привел несколько примеров, когда тяжкие преступления были успешно раскрыты благодаря вещественным доказательствам, найденным на месте преступления.

Один из примеров касался случая, когда в г. Санкт-Петербурге (1913 г.) в своей комнате была обнаружена убитой женщина-проститутка. После осмотра места преступления судебный следователь изъял отпечатки пальцев, один чулок погибшей и единственное пшеничное зерно особенного сорта, которое было «...значительно крупнее обычного, правильной овальной формы». Эксперты определили, что зерно представляет один из редких сортов пшеницы, выращиваемой только на юге России. По этой примете были установлены владельцы хлебных хранилищ, которые торговали именно такой пшеницей. Вскоре сыщики установили и задержали подозреваемого, отпечатки пальцев которого совпали с отпечатками, оставленными на месте преступления. Кроме того, по месту жительства подозреваемого был изъят второй чулок убитой. Подозреваемый, поначалу отрицавший свою вину в совершенном преступлении, после предъявления ему вещественных доказательств полностью во всем сознался.

Второй пример. В г. Петрограде (1915 г.) было совершено убийство экономки. Труп женщины, завернутый в тонкий матрас и зашитый в парусину черными толстыми нитками, обнаружили в ее комнате. При этом судебный следователь

обратил внимание на то, что конец нитки не отрезан, а обгорел. Подозрение в совершении преступления пало на денщика, который свое участие в убийстве полностью отрицал. Однако при осмотре его одежды было обнаружено, что одна из пуговиц на брюках пришита такой же черной толстой ниткой, которой был зашит матрас с трупом, а конец нитки был такой же обгоревший, как и на парусине. Кроме того, на вороте гимнастерки денщика находилась иголка с остатком черной толстой нитки с обгоревшим концом.

Третий пример. В г. Москве (1916 г.) в одном из магазинов неизвестные воры совершили кражу крупной суммы денег и товара. «Работали» они в перчатках и не оставили отпечатков пальцев. При осмотре места происшествия было найдено недоеденное яблоко с четко отображенными следами зубов. На следе было видно, что у преступника отсутствует верхний передний зуб. Вскоре по этой примете агенты сыскного отделения задержали вора, который совершил кражу из магазина.

Приводя последний пример, автор статьи писал: «...Кстати сказать, дело не обошлось без некоторого курьеза: агентам сыскной полиции было предложено при задержании обращать внимание на зубы заподозренных по этому делу лиц. При этом было сказано, что в случае отсутствия у кого-нибудь переднего зуба — сделать оттиск с его зубов, для чего заставить его укусить или зубную пластиковую массу — что лучше всего, — или скульптурную глину, или, наконец, кусок парафина или воска, размочив и размяв его руками. В сыскной полиции задержанного преступника заставили кусать... расплавленный сургуч» [19, с. 49—52].

В начале 1923 года Владимир Львович тяжело заболел: врачи обнаружили у него туберкулез, бронхиальную астму и сердечную недостаточность. В августе того же года он был вынужден оставить службу в органах внутренних дел. Через два года, в 45-летнем возрасте профессора В.Л. Русецкого не стало. Похоронили его в г. Москве [20, с. 743—744]².

В годовщину смерти Владимира Львовича начальник отдела уголовного розыска центрального административного управления НКВД РСФСР Н.А. Николаевский в специальном письме, посвященном памяти ученого, писал: «В день годовщины смерти профессора В.Л. Русецкого я считаю своим долгом отметить значительные достижения покойного в деле постановки борьбы с уголовной преступностью в Советской Республике. Будучи выдающимся специалистом в области новейших научных методов расследования преступлений, Владимир Львович в 1922 году, когда первоочередной задачей стал переход работы розыска на научные основы, был приглашен Центроузрозиском на ответственную должность для постановки этого дела. Благодаря усилиям и неустанной энергии Владимира Львовича, удалось организовать научно-технический подотдел, который он возглавил, тем самым заложив крепкое начало введения в работу розыска методов научной техники, и только состояние здоровья вынудило Владимира Львовича расстаться с делом, которому он посвятил все свои силы и глубокие знания. Смерть такого незаменимого специалиста, каким был Владимир Русецкий, стала

² Некоторые авторы ошибочно утверждают, что «...45-летний Владимир Львович Русецкий скончался в августе 1923 года». См.: Ищенко Е.П. В поисках истины / Е.П. Ищенко, М.Г. Любарский. — М.: Юрид. л-ра, 1986. — С. 29.

для нашего уголовного розыска и отечественной криминалистики величайшей утратой» [21].

Список использованной литературы

1. *Белкин Р.С.* История отечественной криминалистики / Р.С. Белкин. — М. : Норма, 1999. — 496 с.
2. *Крылов И.Ф.* Избранные труды по криминалистике / И.Ф. Крылов. — СПб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2006. — 1000 с.
3. *Рапорт* прокурора Киевской судебной палаты Министру юстиции от 28 февраля 1912 года № 1133 «О необходимости открытия в г. Киеве фотографической лаборатории» // Российский государственный исторический архив (РГИА) — Ф. 1405. — Оп. 532. — Д. 131. — Л.д. 10—12.
4. *Королишин І.М.* В.Л. Русецький — відомий вчений і один з фундаторів криміналістичної науки / І.М. Королишин // Криміналістичний вісник. — 2008. — № 2 (10). — С. 182—184.
5. *Открытие* кабинета научно-судебной экспертизы в Москве // Вестник полиции. — 1914. — № 2.
6. *О службе* помощника управляющего кабинетом научно-судебной экспертизы при прокуроре Московской судебной палаты Владимира Львовича Русецкого // РГИА. — Ф. 1405. — Оп. 545. — Д. 11536. — Л.д. 3, 4.
7. *Краткий очерк* о деятельности кабинетов научно-судебной экспертизы в 1914 году // Журнал Министерства юстиции. — 1915. — № 6 — С. 311.
8. *Русецкий В.Л.* О копировании и проявлении бесцветных пальцевых отпечатков / В.Л. Русецкий // Вестник полиции. — 1914. — № 37.
9. *Трегубов С.Н.* Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования преступлений / С.Н. Трегубов. — М. : Лэкс-Эст, 2002. — С. 107—108.
10. *Дактилоскопия* // Вестник полиции. — 1914. — № 47.
11. *Крылов И.Ф.* Были и легенды криминалистики / И.Ф. Крылов. — Л. : Изд. ЛГУ, 1987. — 216 с.
12. *Правила* о порядке приобщения к делам, сохранения и пересылки вещественных доказательств, направляемых судебными следователями в Кабинеты НСЭ // Вестник полиции. — 1916. — № 33-34.
13. *Крылов И.Ф.* В мире криминалистики / И.Ф. Крылов. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1980. — 278 с.
14. *Русецкий В.Л.* Теория и практика фотографических светофильтров / В.Л. Русецкий // Фотографические новости. — 1916. — № 6.
15. *Королишин І.М.* В.Л. Русецький — відомий вчений і один з фундаторів криміналістичної науки / І.М. Королишин // Криміналістичний вісник. — 2008. — № 2 (10). — С. 182—184.
16. *Богуславская О.* Криминальное прошлое квартиры Ленина в Москве / О. Богуславская // Московский комсомолец. — 2011. — № 25630. — 20 апреля.
17. *Чисніков В.М.* Доктор фотографії і фототехніки (до 125-річчя з дня народження В.Л. Русецького) / В.М. Чисніков // Юридичний вісник України. — 2005. — № 42. — 22—28 жовтня.
18. *Рассказов Л.П.* Глубина резкости (книга воспоминаний) / Л.П. Рассказов. — М., 1986.
19. *Русецкий В.Л.* К вопросу о задачах милиции при осмотрах места преступления / В.Л. Русецкий // Рабоче-крестьянская милиция. — 1923. — № 2-3.
20. *Чисніков В.М.* Русецький Володимир Львович / В.М. Чисніков // Міжнародна поліцейська енциклопедія. — К. : Атіка, 2009. — Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. — С. 743—744.
21. *Чисніков В.* Доктор фотографії і фототехніки / В. Чисніков // Іменем закону. — 2013. — № 33. — 15 серпня.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

1. Наукові статті до збірника мають бути написані українською або російською мовою, характеризуватися високим науковим і навчально-методичним рівнем підготовки, містити глибокий авторський аналіз проблем сучасного розвитку криміналістики, законодавства, законотворчості, шляхів боротьби зі злочинністю тощо. Звертаємо особливу увагу авторів на обов'язкове дотримання ними при оформленні статей вимог міждержавних і державних стандартів (**ДСТУ ГОСТ 7.1 : 2006** «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», ГОСТ 7.5-88, ДСТУ 3582-97, ГОСТ 7.12-93, ГОСТ 7.11-78) і постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України».

2. Використані в тексті джерела нумеруються у послідовності посилання на них. Під одним номером у списку використаних джерел наводиться опис лише одного джерела. Цифри беруться у квадратні дужки, наприклад: « [1] ». Номер посилання має відповідати його номеру у списку використаної літератури. У разі посилання на одне джерело кілька разів слід обов'язково зазначати конкретні сторінки, наприклад: « [7, с. 235] ».

3. Бібліографічний опис використаної літератури необхідно надавати відповідно до наказу ВАК України від 26.01.2008 р. № 63.

У бібліографічному описі слід обов'язково вказувати місто, видавництво, рік видання та загальну кількість сторінок (у разі посилання на статтю, надруковану у збірнику, вказувати номери сторінок, на яких її надруковано).

4. Приймаються наукові статті, на які є дві рецензії і які раніше ніде не друкувалися.

5. Стаття подається у надрукованому вигляді (один примірник) з підписом (-ами) автора(-ів) і на електронному носії в форматі doc. (Word), шрифт Times New Roman Cyr (Symbol, Wingdings), кегль (висота літер) — 14, інтервал між рядками тексту 1,5 см, поля: зліва — 3 см, справа — 1 см, зверху та знизу — по 2 см. Весь матеріал наукової статті повинен міститися в одному файлі. Ілюстрації, діаграми та графіки дублюються окремими файлами.

5.1. Ілюстрації (чорно-білі або кольорові) подаються в електронному вигляді форматом Adobe PhotoShop (PSD) або TIFF (у виняткових випадках JPEG) з належною якістю. Роздільна здатність не менш як 300 пікселей / дюйм, розмір зображення не менш як 9x12 (1060x1410 пікселів). Не допускається перефотографування або сканування ілюстрацій з друкованих джерел!

5.2. Фотографії (чорно-білі або кольорові) подаються на фотопапері мінімальним розміром 9x12 см або в електронному вигляді з дотриманням вимог, наведених у п. 5.1.

5.3. Діаграми та графіки мають бути зроблені за допомогою векторних редакторів Adobe Illustrator, Corel Draw або MS Excel.

* Рекомендуємо у бібліографічному описі дотримувати набору обов'язкових елементів, наведених у зразках Форми 23 Бюлетеня ВАК України (2008. — № 3. — С. 9—13). — Прим. ред.

5.4. Таблиці виконуються у форматі MS Word (rtf).

5.5. Блок-схеми виконуються за допомогою редактора MS Graph, що вбудований у MS Word, або за допомогою інших програм.

5.6. Хімічні, математичні та фізичні формули набираються за текстом з використанням редактора формул MS Equation 3.0.

5.7. Ілюстрації, фотографії, діаграми, графіки, блок-схеми, таблиці і формули не слід розміщати в окрему рамку або поверх тексту, текст повинен бути зверху та знизу без використання обтікання.

6. Небажано робити підкреслення слів у тексті. Лапки для українських і російських текстів — кутові («...»).

7. Обсяг наукової статті має бути не менш як 6 і не більш як 12 сторінок тексту формату А4 (1700—1800 знаків на сторінці).

8. До авторського оригіналу статті додається авторська довідка, яка містить: назву статті, УДК; анотацію до статті (близько 50 слів) та 4, 5 ключових слів, прізвище, ім'я та по батькові (повністю) автора(-ів); повну назву установи, в якій працює автор(-и), та повну назву посади, яку він обіймає; контактний телефон; кількість таблиць, ілюстрацій, літературних джерел.

9. Разом з матеріалами до редакції автори надають **копію акта експертної комісії установи** щодо можливості відкритої публікації статті (відсутності у ній відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію).

10. Авторські оригінали обов'язково рецензуються членами редакційної колегії збірника.

11. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір і точність наведених фактів, цитат, власних імен і прізвищ та інших відомостей.

12. Редакція вносить без попереднього узгодження з автором(-ами) запропоновані редактором зміни та скорочення, що не впливають на зміст матеріалу, а також уточнення в назвах міністерств, установ, відомств тощо.

13. У разі недодержання автором(-ами) перелічених вимог редакція залишає за собою право не розглядати статтю.

14. Передрук надрукованих у «Криміналістичному віснику» статей можливий тільки за умови обов'язкового посилання на нього.

Редколегія

Наукове видання

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 1 (23), 2015

Свідоцтво про державну реєстрацію, видане Державною реєстраційною службою України,
від 09.02.2011, серія АА № 421285

За зміст матеріалів і достовірність фактів, цитат, назв, дат та прізвищ відповідає автор.
Матеріали не повертаються. При передруку посилання на
«Криміналістичний вісник» обов'язкове.

Надруковано з оригіналу-макета, виготовленого ПК «Типографія від «А» до «Я»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
від 26.05.2014, серія ДК № 4724

Редактор *А.В. Джулай*
Коректор *І.О. Пашкевич*
Комп'ютерна верстка *С.М. Гавриляк*

Підп. до друку 10.06.2015. Формат 70x100/16
Папір оф. №1. Гарнітура Pragmatica. Друк. офс.
Ум. друк. арк. 14,95. Фіз. друк. арк – 11,50
Тираж 310 пр. Зам. № 1250

Віддруковано на ПК «Типографія від «А» до «Я»
02660, м. Київ, вул. Колекторна, 38/40, тел./факс 562-37-03
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
від 26.05.2014, серія ДК № 4724

Адреса редакції: вул. Велика Окружна, 4, м. Київ, 03680, Україна
тел.: (044) 374-34-26, факс: (044) 405-74-69
dndekc@mvs.gov.ua
<http://dndekc.mvs.gov.ua>